

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FREDENS MØLLE

ET STYKKE INDUSTRIHISTORIE

FORTALT AF

C. NYROP

SOM MANUSKRIFT UDGIVET AF
AKTIESELSKABET FREDENS MØLLE

KJØBENHAVN

1905

FREDENS MØLLE

FREDENS MØLLE

ET STYKKE INDUSTRIHISTORIE

FORTALT AF

C. NYROP

SOM MANUSKRIFT UDGIVET AF
AKTIESELSKABET FREDENS MØLLE

KJØBENHAVN

1905

**TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE
(AXEL SIMMELKJÆR)**

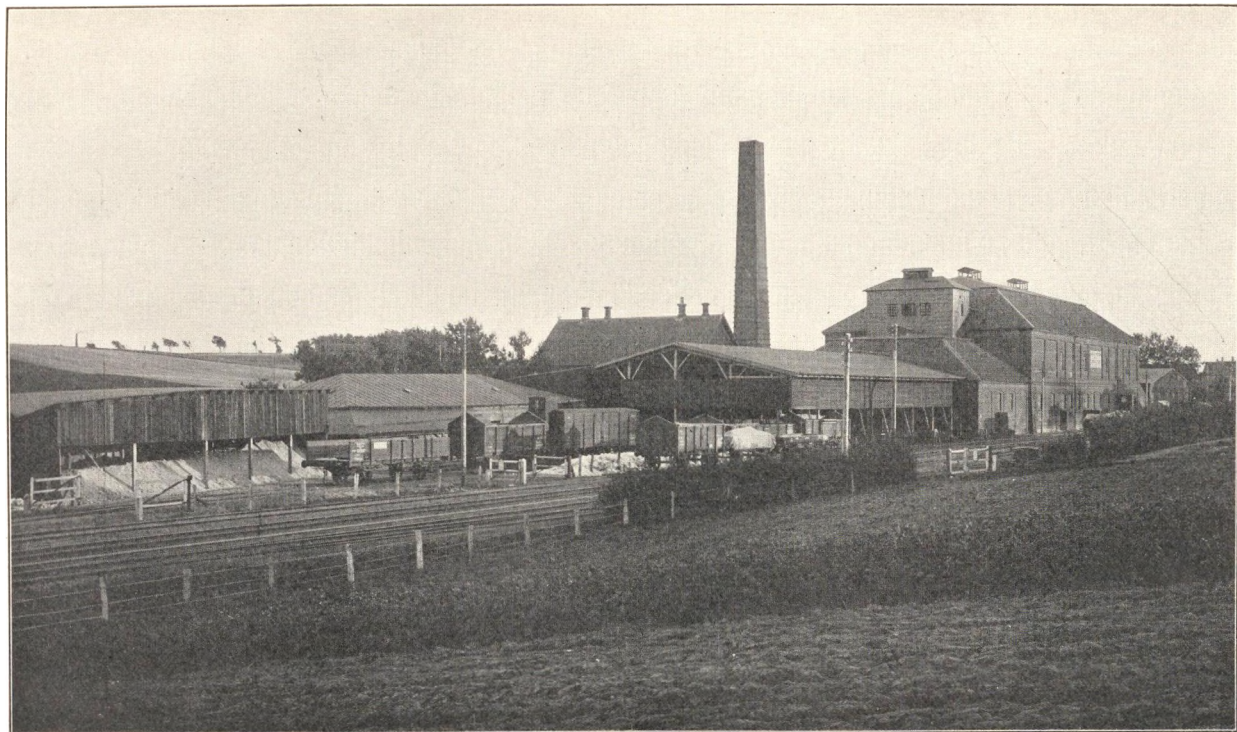
INDHOLD

	Side
I ENKELTMANDS EJE.	
1. Rolluf Hoogkerck	9
2. Peter Casse	26
3. Joseph Owen	44
FREDENS MØLLES FABRIKER.	
4. Et Aktieselskab dannes.....	79
5. Tiden fra 1846 til 1862.....	98
6. Tiden fra 1862 til 1888.....	119
7. Tiden fra 1888 til 1903	156
ET TILFÖJET KAPITEL.	
8. Fortsættende Virksomhed.....	175
EFTERSKRIFT.....	199
BILAG. Den aarlige Produktion	203
REGISTER.....	211

FREDENS MØLLE, AMAGERBROGADE NR. 9

FABRIKEN VED MUNDELSTRUP

I ENKELTMANDS EJE

ROLLUF HOOGERCK.

I Københavns Omegn har der fra gammel Tid været to Hjemsteder for Industri, det ene for en Række Vandmøller, der tilvirkede en Mængde forskjellige Ting, det andet for en Række Vindmøller. De første laa ved Mølleaaen, der fra Furesøen løber mod Øst ud i Øresundet, de sidste paa Amager, strax udenfor Kristianshavns Port, og de vare enten Melmøller eller Oliemøller. Mellem de første spiller Strandmøllen den største Rolle, mellem de sidste Fredens Mølle, og de to samtidige Mænd i forrige Aarhundrede, Ejeren af Strandmøllen Joh. Chr. Drewsen († 1851) og Ejeren af Fredens Mølle Joseph Owen († 1862), staa begge ivrigt virksomme ikke alene for deres egne Bedrifter, men for overhovedet at fremkalde og støtte dansk Industri. Der er Ligheder at paapege mellem de to Mænd, men dog endnu flere Uligheder, ganske som det er Tilfældet med de to Møller. Strandmøllen, der allerede nævnes i det sextende Aarhundrede, var en Vandmølle, der staa som Danmarks vigtigste Papirmølle; Fredens Mølle, der er langt yngre, er en Vindmølle, der fra Oliemølle bliver kemisk Fabrik, saaledes som det nedenfor skal vises. Det er nemlig dens Historie, de følgende Blade skulle

meddele. De skulle fortælle om Hollænderen Rolluf Hoogkerck, om Flensborgeren Peter-Casse, om Englænderen Joseph Owen og om det af denne Sidste stiftede Aktieselskab »Fredens Møllens Fabriker«, men allerførst om hvorledes det gik til, at den fik Navnet Fredens Mølle.

Under Frederik IV blussede Modsætningen mellem Dansk og Svensk stærkt op. Den store nordiske Krig blev Følgen, og under den saa det mørkt ud her i Landet. Skatterne steg, Næringerne aftog, man levede under et haardt Tryk. Da kom endelig den længe ønskede Fred. Freden, der den 3. Juli 1720 blev sluttet paa Frederiksborg, følte som en Velgjerning. »Gud være evig velsignet for den«, skrev Datidens Udenrigsminister Christian Sehested i sin Dagbog, og med ganske lignende Ord indvier Præsten i Skamby paa Fyn sit Sogns nye Kirkebog. Det er i levende Overensstemmelse hermed, at Kong Frederik IV opkalder Freden i det Slot, han havde begyndt at bygge ved Esromsø. Det fik Navnet Fredensborg, saaledes som følgende i Sten huggede Vers over Slottets Port viser:

Da Kriig og Orlogs-Tiid ved Gud en Ende fik,
 Blev Fredensborg opbygt af Fjerde Friderich,
 Og at det Freds Paulun skal Krigens Minde være,
 Saa fik det Navn af Fred og Friderich at bære.

Fra den Højeste til den Laveste jublede man over Freden, og som Kongens Slot kom til at hedde Fredensborg, fik da ogsaa den hollandske Sæbesydens Oliemølle udenfor Amagerport Navnet Fredens Mølle. Krigen havde hindret dens Opførelse, men da Freden blev sluttet, rejste den sig, og paa en i den indmuret Sten indhuggedes

Ordene »de moole[n] d' vrede«. Mand og Mand imellem er Møllen bleven kaldet ved dette sit Navn, hvorom Traditionen er opbevaret i en Erklæring af 1814 fra Stedets Birkedommer. Men i Møllens Papirer forekommer Navnet Fredens Mølle første Gang 1807.

Hollænderen Rolluf Albertsen Hoogkerck havde 1690 faaet Ansættelse som Mester ved Peder Hansen Quist's Sæbesyderi i Strandgaden paa Kristianshavn. Fremstillingen af Sæbe, d. v. s. blød, grøn Sæbe, havde særlig hjemme i Holland, og Fabrikationen dér var Forbilledet for den danske Sæbeindustri. Det første Forsøg paa her at faa et Sæbesyderi i Gang (1620) blev vel nok gjort af en tysk Mand, Hans Röper, men han støttede sig til en i Amsterdam oplært Mester Hans Uldrik, og det var en Hollænder, Hans Jäger, der 1660 gjorde det næste Forsøg, der heldigt slog Rod. Det var hans Sæbesyderi, som 1690 ejedes af Peder Hansen Quist, og ved Siden af hvilket der endnu kun var eet Sæbesyderi til i Kjøbenhavn, det af Kjøbmændene Hans Nielsen og Lorentz Kreyer efter Bevilling af 1674 drevne Sæbesyderi i Magstræde og Nybrogade, »Den sorte Hane« kaldet. De to Syderier vare eneberettigede.

Peder Hansen Quist døde i 1699, men derfor ophørte hans Sæbesyderi ikke. Det fortsattes, og Hoogkerck blev endnu et Par Aar hos den Mand, der var Formynder for den Afdødes Børn. Men han blev kun, til de to privilegerede Sæbesyderiers Eneret udløb. Det skete i 1702, og i December 1701 indgav han da en underdanigst Ansøgning om at faa Ret til at anlægge et tredje, idet han tilbyder »at ville erlægge al den Told, Consumption med anden Rettighed af hvis Potaske, Olie

eller andre Varer, som til samme Værks Fornødenhed behøves at indføre«. Det var et meget snildt Træk, ti idet han herved gav Staten Udsigt til en Indtægt, fik han den uvilkaarligt over paa sin Side, gjorde den til sin Allierede i Stormløbet mod de Eneberettigede. De to andre Syderier havde Toldfrihed overfor alle de Raamaterialer, de behøvede fra Udlandet. Men kunde Hoogkerck bestaa uden denne Begunstigelse, maatte ogsaa de andre kunne betale den paagjældende Told, saaledes som det ogsaa senere (fra 1704) blev bestemt. Under 3. Januar 1702 fik Hoogkerck det ønskede Privilegium, hvori der udtrykkeligt stod, at hans Sæbesyderi skulde betale den tilbudte Told.

Hoogkerck var imidlertid ingen formuende Mand. Han kunde ikke ved egne Midler rejse det nye Sæbesyderi paa Kristianshavn. Privilegiet lød derfor ogsaa paa ham »og Interessenter«, hvad der senere kom til at spille en Rolle, og som Interessenter indtraadte Urtekræmmer Hans Böchmann og — i alt Fald for en Tid — en D. Klevenow. I teknisk Henseende bares Foretagendet imidlertid udelukkende af Hoogkerck, han forpligtede sig til som Sæbemester ved Værket at forblive, saa længe Gud gav ham Liv og Helbred. Og Værket trivedes, ja saa godt gik det, at Hoogkerck gjerne vilde have det for sig selv. Da Hans Böchmann døde — formentlig i 1717 — søgte han derfor, vistnok vel ivrigt at trænge Enken ud af Interessentskabet. Han anmassede sig Direktionen, hedder det, var selvraadig og uvillig overfor sin Medinteressent; det sagdes bl. A., at han ikke vilde lade hende bekomme saa megen Sæbe fra det Værk, hun var Medejer af, som hun til sin Krambod og sin

Husholdning behøvede. Men Marie Jensdatter Riber, sal. Hans Böchmanns, var ikke saa let at slaa af Marken. Hun kæmpede for sine sex uforsørgede Börn og synes at have fundet Støtte hos den den Gang bekjendte kristianshavnske Kjøbmand Hans Christensen Meller, der fra 1713 til sin Død i 1724 var Præsident i Kjøbenhavn, paa den heromhandlede Tid med Etatsraadstitel. Resultatet blev da, at Hoogkerck maatte forpligte sig til enten at købe hendes Part eller at sælge hende sin, Alt efter Mdm. Böchmanns Valg. Men da hun saa imod hans Forventning valgte at udkjøre ham, gjorde han paany alle Slags Vanskeligheder.

Han paastod, at Forliget kun gjaldt selve Sæbeværket, ikke Privilegiet; det vilde han beholde. Og ved Siden heraf rejste han forskjellige Pengekrav, i hvilke han fik Bogholderen Claus Knudt paa sin Side. Men saa henvendte Enken sig til Kongen, og i April 1718 udnævntes Etatsraad Chr. Scavenius og Vice-Borgemeester, Assessor Jakob Sidenburg til som Kommissarier for hende at dømme i Sagen. Den 29. Juli 1718 afsagde de deres Dom, der gik Hoogkerck imod, men desuagtet ønskedes den fra Enkens Side ind for Højesteret »til Konfirmation eller Skærpelse«, og dertil blev der udvirket kongelig Tilladelse. Ordlyden af Højesterets Dom, der faldt i November s. A., kan ikke oplyses, men den opbevarede Voteringsprotokol viser klart, at Assessorerne saa med Enkens Öjne. Kommissionsdommen maa være bleven stadfæstet, saaledes at endog Sagens Omkostninger paalagdes Hoogkerck. Det siges, at han har »chikaneret« hende, at hun havde »Aarsag nok« til at procedere overfor hans Forsøg paa at ville beholde Privi-

legiet, skjönt Privilegiet og Værket »dog bør være inseparable«. Kommissionsdommen har Ret i dette Punkt, hedder det, ligesom i dens Afgjørelser af de rejste Pengekrav. Hoogkerck bør saaledes for en Rejse til Holland nøjes med 150 Rd. istedenfor, som af ham forlangt, 373 Rd. 3 Mk., »ti om Hoogkerck for sin Mageligheds Skyld vil rejse i en Chaise, saa er der ikke megen Billighed i, at der for saadan en Rejse skulde betales mere, end det ordinaire koster at rejse med Posten«. Og naar han havde fordret en Diskretion paa 100 Dukater og en særlig Recompense paa 150 Rd., nævnes disse Fordringer som urimelige og ubillige, han kunde ikke »baade have Løn som Sæbemester og profitere af Madame Böchmann«.

Hoogkerck maa have tabt Sagen med Glans. Men derpaa har han næppe været uforberedt, i alt Fald ikke med Hensyn til Privilegiet, ti allerede i Avgust s. A., alt-saa strax efter Kommissionsdommens Afsigelse, havde han søgt om et nyt Privilegium, og morsomt nok stod han nu paa en vis Maade ganske som, da han søgte i 1701, begge Gange søger han nemlig om at faa Ret til at anlægge et tredje Sæbesyderi i Kjøbenhavn. I 1701 bestod »Den sorte Hane« i Nybrogade og det Hansen-Quistske i Strandgaden paa Kristianshavn, nu bestod foruden »Den sorte Hane« det af ham selv i 1702 paa Kristianshavn anlagte Værk; det Hansen-Quistske var nemlig, efterat han havde forladt det, lidt efter lidt stille hensovet. Hoogkerck har absolut været en virksom og dygtig Mand, der tilmed ikke var bange for at rose sig selv, saaledes som det kan ses af hans nye Ansøgning,

men — om han tillige har været en rigtig behagelig Mand, maa staa hen.

I sin Ansøgning af 18. Avgust 1718 siger han, at han med stor Møje og Bekostning har ordineret og forfærdiget det Sæbesyderi, som han fik Bevilling til i 1702, paa en saadan Maade, »at slige Værker i Holland ej bedre skal findes conditioneret og indrettede«, og at han »som Interessent og Sæbemester nu paa 17de Aar har continueret og fabriqueret saadan grøn og velkogt Sæbe, som ingen Mester ved de andre Værker hidtil har kunnet præstere, hvilket Alle og Enhver her i den kongelige Residens, ja i ganske Danmark er bekjendt og kan bære Vidne om«. Og han har endnu gjort Mere. Han har skaffet Kongen forøgede Indtægter. »Deres kongelige Majestæt har ikke alene for Materialer til samme Værks Indrettelse, men og for Frø, Olie, Potaske og deslige Specier bekommet nogle 1000 Rd. i Told og Consumption, som de andre tvende daværende Værker til Anno 1702 havde havt fri«. Der er herefter, mener han, Grund til at komme ham imøde, og det saa meget mere som han »for Fred og Rolighed at holde har maattet afstaa min halve Part i Værket til min Interessent Mdm. Maren (!), sl. Hans Böchmanns, for en Bagatel«. Saaledes saa han Sagen. Trods alt dette, var der dog Vanskeligheder. Det drejede sig nemlig ikke alene om et Sæbesyderi, men ogsaa om en Oliemølle. En saadan havde han anlagt 1702 paa »gamle Amager« som Tilbehør til Sæbesyderiet paa Kristianshavn, men nu vilde han, i alt Fald foreløbigt, fritages for at anlægge en ny Oliemølle. Han havde Hustru og Børn at forsørge, og i disse »kostbare og besværlige Krigstider« ikke Kræfter

til et saadant Anlæg; han bad om, at det maatte bero hermed, »til Gud vil forandre disse besværlige Krigstider til bedre og fredeligere«. Men her rørte han ved et ömt Punkt. Det i Kommercekollegiet herskende industrielle System holdt bestemt paa Oliemøllen.

Da Hans Röper i 1620 fik Tilladelse til i Kjøbenhavn at anlægge et Sæbesyderi, er der ikke Tale om, at han ogsaa skulde anlægge en Oliemølle. Dog viste der sig en Udsigt til, at han kunde være kommen i Forbindelse med en indenlandsk Olieslagning, der med hans Sæbesyderi for Öje vilde begynde, og 1668 er der Tale om, at Sæbesyderen Hermann Jäger vil »anlægge nogle Oliemøller paa sin egen Grund udi sin Baggaard«. Hans snart efter paafølgende Død lod imidlertid ikke Planen blive virkeliggjort, men derfor kæmpede Tanken om Oliemøller som et nødvendigt Tilbehør til Sæbesyderierne sig dog lidt efter lidt frem, og da Forordningen af 21. Februar 1682 ordner de to daværende Sæbesyderiers Forhold og bl. A. slaar deres Eneret fast for ti Aar, bestemmes det ogsaa med Hensyn til den Olie, de behøvede, at de skulle den »paa deres egne Oliemøller her lade slaa«. Herefter blev der Travlhed baade i Nybrogade og i Strandgade. Sæbesyderierne her anlagde hver en Oliemølle i hver sin Bastion ved Kristianshavns Vold, og da Hoogkerck 1702 fik Bevilling til at oprette et Sæbesyderi, omfattede den ogsaa en Oliemølle; han byggede en saadan paa Marken udenfor Amagerport.

Herefter kan man forstaa, at det ikke faldt i god Jord, naar Hoogkerck i sin nye Ansøgning androg om foreløbigt at maatte slippe for at opføre en Oliemølle. Politi- og Kommercekollegiet udtaler sig stærkt herimod

i en Skrivelse til Rentekammeret. Oliemøller, hedder det, »haver altid været anset som en Basis for Sæbesyderiet, og endskjönt deres Indrettelse er det kostbarreste og mindst profitable for Interessenterne selv, har det dog stedse været holdt saa tjenligt for Publico, at det som en uadskillelig Byrde er paalagt dem, som noget Sæbesyderi vilde indrette«. Det var Kollegiets hele industrielle System, det gjaldt. »Skal der indrettes Manufakturur til et Lands Opkomst, bör der fornemlig have Henseende til, at ikke de Materialier, som i Landet kan forarbejdes, andensteds fra gjorte indføres, men at alene de raa Sorter som Frø ved Oliemøllen hidforskrives, for Olien selv her at lade slaa«. Der maatte trædes bestemt op, ti Hoogkerck havde paany brugt sit Spil frá 1701 og peget paa en eventuel Forøgelse af Kongens Indtægter gennem Tolden. I sin Ansøgning havde han gjort gjældende, at Tolden og Konsumtionen af en Ahme (c. 160 Potter) Olie, der efter Forordningen af 22. November 1704 for en Sæbesyder var 2 Rdl., indbragte næsten det Dobbelte mod Tolden paa det tilsvarende Kvantum Frø; en Læst Frø, hvoraf der kunde slaas mindst tre Ahmer Olie, indbragte nemlig i Told og Konsumtion kun 19 Mk. 12¹/₂ Sk. Men Hoogkerck blev her tvungen til at tage Reb i Sejlene. I en ny Skrivelse af 30. November erklærer han, at det »aldrig har vaaren mine Tanker andet end at bygge en Oliemølle«, det Eneste, han ønsker, er at faa indtil tre Aars Udsættelse med dens Opførelse, Tiderne vare for dyre, han følte den nordiske Krigs Tryk.

Disse Forhandlinger blev naturligvis ingen Hemmelighed. At de førtes, sivede ud til de to bestaaende

Sæbesyderier, der saa under 16. December androg om at maatte faa Hoogkercks, »denne urolige Mands«, Ansøgning til Erklæring. Og saa indsendte de under 4. Februar 1719 en Udtalelse, der maler med stærke Farver. Hoogkerck er en indfødt Hollænder, der ved Ønsket om at maatte indføre Olie til sit Sæbesyderi istedenfor selv at slaa den, vil benytte Lejligheden til at berige sine Landsmænd, som gjerne se, at slige Varer »vores Manufaktur til Skade« forskrives fra dem. Det er bekjendt, »med hvad Misundelse de har søgt og endnu søge at faa disse som de mest nyttigste her i Riget oprettede Olie- og Sæbeværker i Bund og Grund ødelagte, hvortil denne Mand paa saadan en Maade kjendelig kunde hjælpe dem«. Det er Baggrunden, paa hvilken der males videre, ti selvfølgelig maa der være ogsaa rent personlige Bevæggrunde med i Spillet, naar han vil have al Olie indført. Men nu mere antydes det dog end det siges ligefrem, at han paa uretmæssig Maade vil skaffe sig en Fordel, hvad han allerede synes at have villet tidligere, da han raadede over en Oliemølle. Han vilde, hedder det, ikke lade slaa Linolie paa den, »hvoraf er falden det, at Malerne forgangen Aar har besværet sig over, at her manquerede Linolie til Kongens og deres Brug og saaledes aarsaget [dem] Paastand til Frihed at faa Olierne indført mod Told efter Ordonancen, ligesom han nu«. »Aarsagen er ham bekjendt«, hedder det, og hermed maa menes, at naar Forordningen af 22. November 1704 havde forhøjet Tolden paa Olie til 4 Rdl. pr. Ahme, men lod den vedblive at være 2 Rd. for den Olie, som Sæbesyderierne indforskrev til eget Brug, kunde han gjøre sig en Fordel ved at sælge til Andre af den

Olie, han kunde faa ind for den billige Told. Og nu gaar det velmente Klageskrift over til en alt andet end velvillig Fremstilling af Hoogkercks Optræden imod Madam Böchmann. Den urolige, egenraadige, ja egensindige Mand har, hedder det endelig, aabenbart til Hensigt at ødelægge et af de bestaaende Sæbesyderier. Danmark har ikke Brug for mere end to; det saa man, da han i 1702 fik Tilladelse til at oprette et tredje; »thi saasnaart kom ikke det tredje til, at jo Peder Hansen Quist's Mølle og Sæbesyderi tog af og omsider [blev] total ruineret, hvortil denne Mand var Ophav«. Et tredje Sæbesyderi var unyttigt og skadeligt, hvorfor Ansøgerne haabe og bede, at Ønsket om et saadant ej maatte faa nogen Fremgang.

Hvad der saaledes blev sagt imod Hoogkerck, kom imidlertid væsentlig for sent. Allerede den 13. December 1718 havde han under Ed — »saa sandt Gud skal hjælpe mig og hans hellige Ord« — erklæret ikke at ville indføre og bortsælge eh eneste Pot Linolie uden at betale Hans kongelige Majestæt 4 Rd. af hver Ahme i Told; til sit Sæbesyderi vilde han kun bruge Hamp- eller Rapsolie. Og da han under 19. Januar 1719 indgav en ny Ansøgning, gjør han det som en Mand, hvis »allerunderdanigste Attraa« er at blive her i Landet, som ugjærne vil tvinges til at søge sit Brød paa »fremmede« Steder, og som, Gud ske Lov, er bleven »encourageret« til at blive her af »den gode Herre Hr. Baron Gyldenkrone, som considererer, hvor umistelig og meget gavnlige Manufacturerne er til Landets Velstand«, og har lovet »at være mig behjælpelig i min billige Ansøgning«. Det maa være den Deputerede for Finanserne Christian Gyl-

denkrone, der her sigtes til, hvad der viser, at Hoogkerck ikke var uden Forbindelser, og det er muligvis dem, der have hjulpet ham til direkte at kunne tale sin Sag for Kongen. I sin Ansøgning kan han endnu sige, at Hans Majestæt selv allernaadigst mundtlig har lovet ham, at han »udi alle billige Ting skulde blive hjulpen«. Og nu var hans Andragende da billigt. Saa snart Tiden tillod det, vilde han anlægge en Oliemølle, til hvilken han endda bad om strax at maatte faa udvist 100 Kva-dratalen udenfor Kristianshavns Port omtrent mellem Vejrmøllen og det ny opbygte Konsumptionskontor.

Herefter er Sagen afgjort. Den 6. Marts 1719 gjør Rentekammeret den fornødne Indstilling til Kongen, der den 13. Marts resolverer, at Hoogkerck maa anlægge det ønskede Sæbesyderi dog med Forpligtelse til inden to Aar at opbygge en Oliemølle og saaledes, at hans Ret til at indføre Hamp- og Rapsolie mod en Told af 2 Rd. pr. Ahme begrænses til 200 Ahmer. Dette udtales paany i Privilegiet, der nu udstedes til ham og hans Arvinger den 27. Marts 1719, og i hvilket det yderligere paalægges ham at lade den Sæbe, han producerer, blive vraget og stemplet af den forordnede Kørmester, samt ikke at sælge den dyrere, end de to forhen privilegerede Sæbesyderier sælge deres Sæbe.

Hoogkerck anlagde sit nye Syderi i den daværende Kongensgade paa Kristianshavn (nu Wildersgade) i den Del af den, som kaldtes Sladrerækken, og hvad Oliemøllen angaar, da vilde Hoogkerck jo gjerne have den udenfor Kristianshavns Port mellem Vejrmøllen og det nye Konsumptionskontor, hvilket Amtmanden, Gehejme-raad Ivar Rosenkrantz mente nok kunde opnaas, naar

han vilde betale Bønderne den behørig Jordskyld. Men ganske som ønsket, gik det dog ikke. Bønderne fandtes villige, men Mølleren Mikkell Andersen protesterede. Han klagede stærkt over Sæbesyderen Mester Rolf. For sexten Aar siden havde han bygget en Oliemølle »hart« ved hans Mølle, hvad der gav Anledning til stor Strid; og nu kom han igjen med at ville bygge en ny Oliemølle mellem hans Melmølle og den tidligere Hoogkerckske Oliemølle, hvad der vilde betage ham al Vind. Han bad derfor om, at det maatte blive befalet Hoogkerck at bygge sin nye Mølle paa den anden Side af Landevejen paa Sundbyøsters Fælled, og ikke som af ham ønsket i Sundbyvester; Vejen var Skjel mellem de to Sundbyer. Men det var Hoogkerck meget imod. Han var efter Amtmand Rosenkrantz' Indberetning »meget opiniatre herudi«, han vilde ikke føje sig efter Gehejmeraadens, der kalder ham »et meget uroligt Hoved«. Spørgsmaalet om, hvor Møllen skulde ligge, i Sundbyøster eller Sundbyvester, gik lige op til Konseillet, og her blev det saa den 10. Maj 1719 afgjort, at den skulde ligge i Sundbyøster, som Møller Mikkell Andersen og Amtmanden vilde, hvorom denne fik Underretning i et Missive af 29. Juli.

Det kan herefter siges, at Landets højeste Avtoriteter have været med at bestemme, hvor Fredens Mølle skulde ligge, ti det var jo den Mølle, Hoogkerck herefter byggede paa det saaledes bestemte Sted, der efter Fredsslutningen i Frederiksborg den 3. Juli 1720 fik det nævnte Navn. Det var under Kamp og Strid at den blev til, men Freden tilsmilede den, og det blev dens Opgave, særlig i en bestemt Tid af dens Tilværelse, dygtigt og

energisk at medvirke til, at Landets fredelige Kræfter kunde udvikles stærkt. Det faldt imidlertid ikke i Rolluf Hoogkercks Lod at staa for Møllens Styrelse i lang Tid. Allerede i April 1727 faar Cornelia Blauenhahn sal. Hoogkercks Tilladelse til at sidde i uskiftet Bo med sine umyndige Børn, hvad der sker i fuld Overensstemmelse med Svigersønnen, Regimentsfeltskjær Joh. Didr. Bremer, der den 26. Marts 1722 havde ægtet Datteren Magdalene Hoogkerck. De umyndige Børn synes at have været to andre Døtre Elisabeth (f. 1706, † 1775), der den 30. Juli 1732 blev gift med Overberider Joh. Herm. Schäffer (f. 1701, † 1763), og Margrethe († 1751), der blev gift med Sæbesyder Hans Henrik Hansen (f. 1702, † 1774).

Herefter var det da Cornelia sal. Hoogkercks, der fortsatte Mandens Bedrift. Og det har sin Interesse at se, at som de to eneberettigede Sæbesyderier i 1719 kæmpede haardt imod Oprettelsen af et tredje, saaledes stod nu de tre kjøbenhavnske Syderier i skjøn Enighed om at gjøre alt Muligt for at hindre Anlægget af et Provins-Sæbesyderi. Cornelia sal. Hoogkercks er Medunderskriver af de Aktstykker, med hvilke de kjøbenhavnske Syderier i 1738 og 1740 bekæmpe Thøger Bentzons Ansøgninger om at maatte anlægge et Sæbesyderi ved sin Gaard Buderupholm mellem Aalborg og Hobro. Han opnaar da ogsaa først Tilladelsen i 1746. Der kjæles absolut, i alt Fald i en Tid, stærkt for de kjøbenhavnske Sæbeværker, der i 1741 ikke alene faa Tilsagn om, at der ikke i ti Aar skulde blive oprettet noget nyt Sæbesyderi i Kjøbenhavn, men opnaa Udstedelsen af et Forbud imod, at der i Danmark maatte indføres nogensom-

helst fremmed Olie- eller Transæbe. Derfor maa man dog ikke tro, at de kjøbenhavnske Sæbesyderier vare særlig store. I en Skrivelse af 28. Juni 1738 erklære de selv, at der ved dem alle tre aarlig koges 2000 Tdr. »og ingen Tid over 2100 Tdr.« Det er ikke imponerende, men der tilføjes da ogsaa, at de godt kunde præstere mere, 6 à 7000 Tdr., Ulykken var, at der blev brugt megen fremmed Sæbe, hvorfor et Indførselsforbud var paatrængende nødvendigt. Og et saadant kom da ogsaa, som vi have set.

Af Interesse er det ogsaa at se de tre Sæbesyderier i deres Skrivelse af 1740 gjøre udførlig Rede for, hvad en Fjerdings Sæbe nødvendigt maatte koste, eftersom Prisen paa en Ahme Olie svingede mellem 21 Rd. og 40 Rd. Til Fremstilling af 24 Tdr. Sæbe færdige til Salg behøvedes foruden $8\frac{1}{3}$ Ahme Olie $1\frac{1}{2}$ Pd. Indigo (3 Rd.), 2 Skpd. polsk Potaske (28 Rd.), 12 Skpd. svensk Potaske (56 Rd.), 3 Tdr. Kalk (4 Mk. 8 Sk.), 1 Favn Brænde (3 Rd.), 24 Fustager (17 Rd.), Søm (3 Mk.), Afgift til Kørmeisteren (3 Rd.), Folkeløn (23 Rd. 2 Mk.), Bærepenge (2 Rd.), Interesse, Vognleje m. m. (12 Rd.); alle disse Udgifter udgjorde tilsammen 148 Rd. 3 Mk. 8 Sk., og hertil blev at lægge for $8\frac{1}{3}$ Ahme Olie 175 Rd., naar Prisen for en Ahme var 21 Rd., og 333 Rd. 2 Mk., naar Prisen var 40 Rd. Herefter kom en Fjerdings Sæbe til at koste fra 3 Rd. 2 Mk. 3 $\frac{7}{12}$ Sk. til 5 Rd. $1\frac{11}{12}$ Sk.

De smaa Sæbeværker og de smaa Oliemøller have ganske sikkert givet et godt Udbytte. De arves da ogsaa ned i Slægterne. Madam Cornelia Hoogkerck lader ikke sine Svigersønner staa udenfor Virksomheden. Det er H. Schäffer, der paa hendes Vegne underskriver den

ovenfor nævnte Skrivelse af 28. Juni 1738, og medens hun ved Tronskiftet i 1730 faar sin afdøde Mands Bevilning fornyet for sig og Arvinger, kommer Konfirmationen ved Tronskiftet i 1746 til at lyde paa Svigersönnen Hans Henrik Hansen og Arvinger. I sin Ansøgning herom af 29. Oktober 1746 siger han, at »bemeldte Sæbesyderi og Oliemølle er afstaaet til mig som Svigersön og Arving«, hvad der er fuldt forstaaeligt, ti Madam Cornelia var efterhaanden bleven en gammel Dame. Hun døde i Maj 1749, 79 Aar gammel.

Fredens Mølle var altsaa nu sammen med Sæbesyderiet i »Sladrerækken« gaaet over til Sæbesyder H. H. Hansen, der danner Forbindelsen mellem Fredens Mølles to første Perioder, den Hoogkerckske og den Casseske, ti da hans Hustru Margrethe f. Hoogkerck døde i 1751, ægtede han Aaret efter den tyveaarige Mette Casse, en Datter af Bryggeren i Overgaden neden Vandet, Raadmand Peter Casse, og Omstændighederne gjorde, at denne herved fik Haand i Hanke med den tidligere Hoogkerckske Virksomhed. Det gik nemlig økonomisk galt med Svigersönnen. Men det Lidet, der vides om disse Forhold, hører bedst hjemme i næste Kapitel.

Her skal endnu kun som et lille Træk til Oplysning om Rolluf Hoogkercks Virksomhed gjøres opmærksom paa en ejendommelig Ordre af 12. Marts 1717 fra Politio- og Kommercekollegiet til »Skillingsmanden« ved Kristianshavns Port. Den viser nemlig, at Hoogkerck paa sin Oliemølle sysselsatte saavel reformerte som lutherske Folk. De reformerte, hedder det, skal »Skillingsmanden« een Gang hver Sön- og Helligdag ind- og udlade uden at kræve Betaling af dem, den reformerte Kirke laa nem-

lig i Kjøbenhavn; men de lutherske Folk fritoges ikke paa lignende Maade for at erlægge de forordnede Portpenge, de skulde søge deres Sognekirke paa Amager.

Hvor var Forholdene den Gang ikke forunderligt smaa.

PETER CASSE.

PETER CASSE, der ovenfor er nævnt som københavnsk Brygger og Raadmand, kom til Hovedstaden fra Flensborg, fra den driftige slesvigske Handelsby, der vel paa hans Tid var i Tilbagegang, men dog stadig havde oversøiske Forbindelser. Hans Hustru Marie Cathrine Peters (eller Petersen), som han ægtede i Maj 1728, havde Paarørende i Batavia, hvad der kommer frem, da Casse i 1729 beslutter at flytte til København. Han var født den 12. September 1697 i Flensborg og hørte sikkert nok til denne Bys Kjøbmandsstand. Han vil til København for at faa sine hos En og Anden dér tilgodehavende Penge indkasserede, da det vilde falde ham besværligt hvert Aar at rejse derover. Det maa da have drejet sig om ikke helt smaa Beløb, saaledes at han maa betragtes som en velstaaende Mand, hvad der yderligere fremgaar af et Par Ansøgninger, han indsender til Rentekammeret i Anledning af Flytningen. Han søger om at maatte indbringe sin Hustrus Arv efter en Paarørende i Batavia, 5000 Mark lybsk, uden at betale Tiendepenge af den, og da dette under 4. Januar 1730 tilstaas ham, indsender han en ny Ansøgning om det Samme for sine egne Midler, 3200 Mark lybsk, samt

øvrigte Effekter. Under 17. Januar s. A. blev ogsaa dette tilstaaet.

Saa fik da Kjøbenhavn i 1730 een driftig Kjøbmand mere. Men han kom ikke som afgjort dansk. I sin Forestilling til Kongen om Casses ovenfor nævnte første Ansøgning synes Rentekammeret næsten at gaa ud fra, at Flensborg ligger i Holsten, og sikkert er det, at Casse strax i Kjøbenhavn slutter sig til den dér værende tyske Kirke, St. Petri Kirke; i den lader han sine Børn døbe. Da han derefter i 1740 kjøber en Bryggergaard paa Kristianshavn, bliver han en Forgrundsfigur dér i den Bevægelse, som havde grebet den derværende tyske Menighed. Kjød af kun at have en begrænset Ret til at benytte Vor Frelserkirke, ønskede den at faa en egen Kirke. Casse bliver den ene af de fire Mænd, som Menigheden i den Anledning udpeger, og som i September 1749 faa kongelig Tilladelse til at forestaa den ønskede Kirkes Bygning; de tre andre ere de to tyskfødte Mænd Kommandørkaptajn Joh. Heinr. Dumreicher og Kjøbmanden Agent Joh. Friedr. Wewer samt den danskfødte Arkitekt, Oberstløjtnant Nikolai Eigtved. Det er forunderligt at træffe en fynsk Bondes Søn som Medlem af den tyske Menighed, Eigtved var født i en Landsby, der hørte under Skjoldmose. Men kan Skjæbnen have medført en saa unaturlig Forskydning, falder Forundringen væsentlig bort overfor den flensborgske Kjøbmand. Der var saa meget, der ikke var dansk den Gang i det danske Rige, og ikke mindst i Kjøbenhavn. Et lille Exempel er det Saltværk, som Regeringen i Tiden fra 1736 til 1741 ventede sig saa meget af; under Ledelse af Hollænderen Martin van Dockum blev der opført Bygning

ger til det for Enden af Strandgade, medens der samtidig indforskredes Arbejdere til det fra Tyskland. Det Hele mislykkedes dog, og en væsentlig Del af Saltværkets Grund overlodes nu til den nye Kirke, hvis Grundsten blev lagt af Kong Frederik V selv den 31. Marts 1755, d. v. s. paa hans 32aarige Fødselsdag. Den 2. December 1759 blev den nye Kirke, Frederikskirken, som den kaldtes efter Kongen, indviet, og ved alt dette spillede Casse en Rolle. Han er nævnt paa det Dokument, der ved Grundstenslægningen overrakte Frederik V, han og Dumreicher bleve Kirkens første Ældste, og disse to fik sammen med Kirkens første Præst, Josias Lorch, der ligesom Casse var fra Flensborg, »for deres hafte Møje og Umage« Begravelsespladser til bestandig Arv og Eje i Kirkens hvælvede Kjælder.

Casse var en anset Mand, men han stod ogsaa i Spidsen for en sikkert god Forretning; foruden at være Kjøbmand, væsentlig Tømmerhandler, var han Brygger. I Februar 1740 havde han kjøbt Bryggergaarden Matr. Nr. 163 i Overgaden neden Vandet (nu Nr. 11), en anselig Ejendom, der med Gaard og Have gik igjennem til den bagved liggende Kongensgade (nu Wildersgade), og som mod Overgaden præsenterede sig med »12 Fag Mur- og Ege-Bindingsværk« i to Etager med Kjælder under og med Kvist over fire Fag. I Gaarden var der tilvenstre Stald, Vaskehus og Bryggerhus, det sidste i endda tre Etager, tilhøjre et Sidehus og foran Haven endnu et Baghus. Noget af dette er dog muligvis bygget af Casse. De Oplysninger, der indkom i Anledning af Forordningen af 20. August 1743 om en Formue-, Kop-, Heste- og Karosseskat, vise yderligere, at han paa den Tid

havde to Piger, en Bryggersvend, en Karl paa sin Tømmerplads, to andre Karle, tre Heste og en Karosse, samt at hans Formueskat var 110 Rd., d. v. s. to Procent af en Formue paa 5500 Rd., hvilket efter Datidens Forhold var anseligt. Paa Kristianshavn var der kun tolv, der sattes i højere Formueskat; de to rigeste, Kammerraad Chr. Lintrup og Tømmerhandler Andreas Björn, skulde hver svare 400 Rd., d. e. to Procent af en Formue paa 20,000 Rd. Mellem de øvrige var der tre Embedsmænd ved asiatisk Kompagni, Superkargoen Lyder Schielderup, Kassereren Daldorph og Bogholderen Frantz Feddersen, og saa den Mand, der paa denne Tid ejede det Sæbesyderi med tilhørende Oliemølle, som Rolluf Hoogkerck havde maattet afstaa til Mad. Böchmann, nemlig Raadmand Iver Grøngaard († 17. Juni 1755), der boede i Lille Torvegade og synes at have ført sig anseligt. Han havde i sin Tjeneste en Skriverkarl, en Tjener, en Kusk og fire Piger foruden fire Karle i Oliemøllen og tre paa Sæbeværket. Han skattede af en Formue paa 8000 Rd.

Grøngaard stod altsaa noget foran Casse, men denne var endnu i sin Udvikling. Som vi nedenfor skulle se, fik han som Grøngaard baade Sæbesyderi og Oliemølle at styre, og han blev som denne ogsaa Raadmand. Det blev han i 1760. Som saadan maatte han dog sammen med Kjøbenhavns øvrige Magistrat fratræde i 1771, men efter Struensees Fald vendte han trods sin høje Alder tilbage, nu dog som Vice-Raadmand, i hvilken Stilling han vedblev, indtil han den 5. Oktober 1782 afgik ved Døden noget over 85 Aar gammel; han blev bisat i Begravelsen

under Frederikskirken, den nuværende Kristianskirke, hvor hans Kiste endnu staar.

Der var ikke langt fra Overgaden neden Vandet til Kirken i Strandgade, men desuagtet var der paa Begravelsesdagen en Mængde Karosser i Gang. Bedemand Sandrue havde forud kjørt rundt i Invitationsvogn med to Tjenere, og ved Bisættelsen benyttedes mindst 13 Vogne »til Sørgepersoner« samt 32 Tjenere. Alt var standsmæssigt; der blev spist og drukket stærkt i Sørgehuset, Begravelsen kostede i det Hele 443 Rd. 4 Sk. Men der var ogsaa Noget at tage af. Indtægtssiden i Raadmand Casses Bo opgjordes til 38,657 Rd., og efter Udgiftens Fradrag blev der 27,642 Rd. 4 Mk. til Deling mellem Arvingerne.

Raadmand Casse og Hustru, Marie Catharine Peters (f. 7. Oktober 1704, † 19. Oktober 1777) havde i deres Ægteskab tolv Børn*, der fødtes i Aarene fra 1729 til

---

* Paa Epitafiet ved Begravelsen i Frederikskirken (nu Kristianskirken) staar der: «Sie haben mit einander gezeuget 8 Söhne und 5 Töchtern». Jeg kjender dog kun følgende tolv Børn: 8 Sønner og 4 Døtre: 1. Peter, døbt 24. Oktober 1729, † 1761; 2. Mette, døbt 6. November 1731, begr. 21. April 1770; 3. Carsten, døbt 3. Juni 1733, begr. 13. Marts 1784; 4. Hanne, født 6. April, døbt 9. April 1735, begr. 24. August 1771; 5. Hans, født 30. Maj, døbt 2. Juni 1736, begr. 19. Oktober 1778; 6. Andreas, døbt 9. Juli 1737, begr. 1. August 1740; 7. Anna Cathrine, født 22. Marts, døbt 25. Marts 1739, † 27. August, begr. 1. September 1792; 8. Andreas, døbt 13. September 1740, begr. 21. November 1777; 9. Christian, døbt 14. Februar 1742, † 28. Juni 1806; 10. Johan, døbt 21. Juni 1743, død inden 6. Juli 1745; 11. Johan, født 2. Juli, døbt 6. Juli 1745, † 18. Maj 1814; 12. Botilla, født 2. Juli, døbt 6. Juli 1745, begr. 4. April 1764. — Med Hensyn til Nr. 3 og 5 maa bemærkes, at de efter Kirkebogen for St. Petri Kirke ere døbte henholdsvis Carsten og Hans, men at de kaldtes og vistnok ogsaa begge skrev sig Carsten Peter og Hans Peter.

1745. Den kristianshavnske Bryggergaard saa altsaa en en talrig Slægt voxte op. Men man har aabenbart ikke lagt an paa at udnytte de efterhaanden indtrædende glædelige Familiebegivenheder til festlige Sammenkomster. Börnene bleve oftere konfirmerede to og to sammen, saaledes den 8. Oktober 1746 de to ældste, Sønneren Peter og Datteren Mette, den 12. April 1750 Sønneren Carsten Peter og Datteren Hanne, og den 2. Maj 1756 Sønnerne Andreas og Christian. Skjæbnen synes heller ikke i denne Henseende særlig at have begunstiget Familien. Her var fire Døtre, men af dem bleve kun to gifte og det med 22 Aars Mellemrum. Den 6. Oktober 1752 stod Datteren Mettes Bryllup med Sæbesyder Hans Henrik Hansen — vi komme nedenfor til særlig at beskæftige os med dem — og den 11. Marts 1774 ægtede Anna Cathrine Casse Kjøbmand Ernst Jürgensen. Men paa den Tid var Mette Hansen alt død. Af Dødsfald indtraf der i det Hele ikke faa. Inden Raadmand Casse afgik ved Døden, vare sex af hans ti Börn, der naaede den voxne Alder, døde. I 1761 det ældste Barn Sønneren Peter, i 1764 det yngste Barn, Datteren Botilla, i 1770 Madam Mette Hansen, i 1771 den ugifte Datter Hanne, i 1777 Vinhandler Andreas Casse, i 1778 Sønneren Hans Peter. Og Familien synes at have været hjemsøgt af andre Sorger end Dødsfald.

Da Forordningen af 23. September 1762 paalægger en Extraskat af 8 Skilling maanedlig for hver Person over tolv Aar, viser det sig, at der i Raadmand Casses Hus er ti Personer, for hvilke Skatten skal svares. Foruden en Tjenestepige, tre Bryggerkarle, han selv og Hustru endnu fire Börn, nemlig de tre ugifte Døtre Hanne,

Anna Cathrine og Botilla og saa Sönnen Hans, der er i sit 27de Aar. Man fristes til at spørge: hvorfor gaar han mon hjemme? Ti det antydes end ikke, at han er Faderen til Hjælp i hans Virksomhed. Forklaringen maa ligge andensteds, og muligvis ligger den da deri, at der hos nogle af den opvoxende Casse-Slæggt har hersket en eller anden mindre heldig Tendens. Det kan pege i denne Retning, at vi i 1757 træffe den ældste Søn i Vestindien. Peter Petersen Casse bliver i det nævnte Aar ansat som Kontrolør, Visitør og Taxatør paa St. Croix, hvor han allerede dør i 1761, forøvrigt som Kasserer og Toldforvalter. Men særligt oplysende er her Raadmand Casse og Hustru's egen testamentariske Disposition af 13. Juni 1776, ti i den sige de om to af deres Sønner, Hans, »som endnu er ugift«, og Andreas, »som har Kone og Börn«, at de ere »af den Naturel og Beskaffenhed, at de ikke ere tjente med at faa nogen Arv og Penge under Hænder«; hvad der tilkommer dem, skal indsættes i Overformynderiet, »thi ellers maatte man vente, at de bleve en Last for Staden og deres Venner samt Tiggere, saa længe de levede«. De gamle Forældre have aabenbart haft mange Sorger; de skrive yderligere i Testamentet: »en af vore Døtre, navnlig Mette, var gift med Sæbesyderen Hans Henrik Hansen, som nu begge ere døde i Armod og har efterladt sig 9 ganske fattige Börn, som vi udi vores høje Alderdom maa sørge for deres Edukation med videre«. De have dog næppe boet hos Bedsteforældrene. Et af Börnene, Datteren Margrete (f. 1757), kom, da Bedstefaderen i 1777 blev Enkemand, til Bryggergaarden for at styre Huset for ham.

Da Formue- og Kopskatten i 1743 blev paalagt og

Raadmand Casse beskattedes efter en Formue paa 5500 Rd., viste det sig, at Rolluf Hoogkercks Enke sad endnu bedre i det. Hun boede i Kongensgade (nu Wildersgade), holdt Heste og Vogn og blev beskattet efter en Formue paa 8000 Rd. Det kan yderligere ses, at hun ikke mere selv drev Sæbesyderiet. Det laa et andet Sted i Gaden, og her boede Svigersønnen Hans Henrik Hansen, der havde en Karl paa Syderiet og tre paa Møllen, d. e. Fredens Mølle. Han blev imidlertid kun sat lavt i Skat; det hedder udtrykkeligt, at han ingen Formue havde. Da Svigermoderen døde i 1749, maa han imidlertid have arvet, og helt ringe har han i det Hele ikke været. Da hans første Hustru Margrethe f. Hoogkerck var afgaaet ved Døden — hun døde i Juli 1751 — kastede han sine Øjne paa en Datter af Raadmand Casse, og han, den 50aarige Mand, blev gift med den 30 Aar yngre Jomfru Mette. Den 6. Oktober 1752 bleve de »copulirt im Hause«, hvad der jo betragtedes som meget finere end at blive viet i Kirken.

Det har imidlertid næppe været noget let Liv, som den unge Kone gik ind til. Hun blev strax Stifmoder til tre Døtre, af hvilke den ældste Cornelia Margrethe var omtrent 12 Aar (to Døtre og en Søn vare døde), og selv fik hun, til hun i April 1770 afgik ved Døden, ikke mindre end 11 Börn, af hvilke det førstfødte, en Søn, der saa Lyset i 1753, blev kaldet Rolf Hoogkerck Hansen. De Hoogkerckske Traditioner holdtes altsaa i Ære, og Virksomheden, der stammede fra ham, synes ogsaa at være bleven passet, 1762 beskjæftigede Hans Henrik Hansen fem Mand i Sæbesyderiet og paa Møllen, altsaa een Mand mere end i 1743. Men de gode Forhold ved-

blev ikke. Der er forskellige Tegn til, at Sæbesyder Hansen har kunnet bruge Penge. Svigerfader Casse kationerer i 1764 for en Sum paa ikke mindre end 9000 Rd., som Hansen laaner i Dronning Anna Sophies Stiftelse, og Casse har sikkert betalt vistnok den største Del af denne Sum. 1768 maa han paa anden Prioritet i sin Gaard optage 4000 Rd., som Frederiks tyske Kirke laaner ham. Denne Kirke, som han jo var Ældste ved, troede ham ubetinget, hvad den ogsaa havde al Grund til. Den første Prioritet i Bryggergaarden var ogsaa paa Kirkens Hænder; den var paa 3950 Rd., som Casse i 1745 havde faaet tillaans hos Papirfabrikant Gabriel Peter Gadebusch i Flensborg, men som Kirken i 1752 havde overtaget. Kirken led intet Tab hos Casse, men det gjorde denne aabenbart hos sin Svigersøn, og her maa sikkert Grunden søges til, at dennes Sæbesyderi og Olie-mølle efterhaanden gled over i Svigerfaderens Hænder, uden at det dog nøje kan siges, naar dette skete.

Under 22. Avgust 1769 faar Hansen sit Privilegium konfirmeret af Kristian VII, og se vi efter i Datidens spæde Forsøg paa en Slags Vejviser, nævnes han stadig som Indehaver af Sæbesyderiet i Kongensgade (Wildersgade) paa Kristianshavn. Saaledes staar der i »Danmarks Handelsspejl« for 1765, i »Danmarks Spejl« for 1767, 68 og 69, i »Danmarks og Norges Spejl« for 1770, ligesom i »Danmarks Handelsspejl« for 1771. Og saa var det dog Svigerfaderen, der var den ejende og raadende.

Som ovenfor nævnt havde Rolluf Hoogkerck givet Anledning til, at den Toldfrihed, som Sæbesyderierne tidligere havde nydt paa de Raastoffer, de behøvede fra Udlandet, blev hævet, og Forordningen af 22. November

1704, som slog dette fast, var stadigt gjældende. Men saa indkom i December 1771 et længere Andragende fra de to kristianshavnske Sæbesyderier med tilhørende Oliemøller, hvori det blev gjort gjældende, at denne Bestemmelse var i Strid med den i Tidens Toldforordninger almindelig udtalte Sætning — se Kapitel 10, Artikel 14 i Toldforordningerne af 17. Maj 1762 og 26. November 1768 — at de udenlandske Raavarer, Landets Fabriker behøvede, skulde være befriede for Told. Og saa faldt der da under 18. Juni 1772 en kongelig Resolution, efter hvilken de med Sæbesyderier forbundne Oliemøller skulde anses lige med andre Fabriker. Toldfriheden blev erobret tilbage, og dette skyldes muligvis den handelskyndige Raadmand Casse, der sikkert har haft gode Forbindelser, 1769 var han bleven udnævnt til Medkommissionær for Extraskatten i Kjøbenhavn. Casse er den Ene af dem, der indsendte den ovennævnte Ansøgning; han underskriver for det ene af de kristianshavnske Syderier, og den anden Underskriver er den daværende Ejer af det tidligere Böchmann-Grøngaardske Syderi, Skibskaptajn Knud Christian Yttrecht.

Raadmand Casse melder sig indirekte som Ejer af Sæbesyderiet i Kongensgade (Wildersgade), og det Samme gjør han i 1773, da han sammen med Kjøbenhavns samtlige Sæbesydere — de ere i Alt fem — i et Andragende, der sendes til Kjøbenhavns Magistrat, retter et meget stærkt Angreb paa de i Provinserne opstaaede Syderier, som ubehagelige, ja uhæderlige Konkurrenter. Men Ejendomsforholdet ligesom tilsløres igjen. »Spejlet« for 1774, d. v. s. for det Aar, da Hans Henrik Hansen afgaar ved Døden, nævner ikke Casse, men en Kjøbmand

Ernst Jürgensen som Indehaver af Sæbesyderiet i »Sladre-rækken«, og saaledes staar der endnu i »Spejlet« for 1777. Men Uklarheden formindskes væsentligt, naar det ses, at Kjøbmand Jürgensen er Casses Svigersøn; den 11. Marts 1774 ægter han Raadmand Casses Datter Anna Cathrine. Han er ganske sikkert af Svigerfaderen bleven sat til at bestyre Syderiet, og dermed vedbliver han, til han overtager sit eget Sæbesyderi, nemlig »Den sorte Hane« i Nybrogade, der fra gammel Tid ejedes af to forskjellige Familier; han maa derfor købe først den ene Halvdel i 1775 og derpaa den anden i 1776.

Som det sidste og afgjørende Bevis for Raadmand Casses utvivlsomme Eje skal her endelig gjøres opmærksom paa Forholdene, da den tidligere Hansenske Virksomhed i 1781 stilles til Avktion. Avktionskonditionerne, der ere daterede den 5. September 1781, ere underskrevne af Carsten Peter Casse, Ernst Jürgensen, Christian Casse og Johan Casse »efter Fuldmagt af vores Fader«. Den gamle Raadmand, der dør Aaret efter, har utvivlsomt ikke formaaet selv at skrive, Alderen tyngede ham, men derfor er det dog ham, der lader Virksomheden sælge. Hvad Hans Henrik Hansen angaar, skal her endnu oplyses, at han levede sin sidste Tid fjærnt fra Kristianshavn. Han døde hos en ugift Datter Charlotte Amalie Hansen, der havde et Par Værelser til Leje i Frederiksborggade, og Alt, hvad han ejede, blev af Skifteretten vurderet til 22 Rd. 8 Sk. Boet blev for Begravelsesomkostningerne udlagt hans Svoger og Svigersøn, Urtekræmmer Carsten Peter Casse, hans anden Kones Broder, der den 29. Maj 1772 havde ægtet hans Datter af første Ægteskab Cornelia Margrethe Hansen.

Hvad der ved Avktionen den 3. Oktober 1781 blev solgt, var Sæbesyderiet i Kongensgade (Wildersgade) med »6 Ludbakker og en stor Kobberkjedel med Gryde i Gaarden«, fem Pakhuse i Kongensgade og Baadsmundsstræde samt en Oliemølle udenfor Amagerport (Fredens Mølle), og den, der for 10,280 Rd. Courant købte det Hele, var Agent Gerhard P. Wolff. Han har imidlertid kun brudt sig om de egentlige kristianshavnske Ejendomme, ti allerede den 10. Oktober s. A. solgte han ved Kjøbekontrakt Oliemøllen til de tre Brødre Carsten Peter, Christian og Johan Casse, der den 18. Juni 1782 fik Skjøde paa den.

De tre Brødre vare alle Handlende. Carsten Peter Casse, Cornelia Margrethe Hansens Mand, var født 1733 og havde fra 1767 været etableret som Urtekræmmer paa Østergade, Christian Casse, født 1743, var Isenkræmmer i Højbrostræde, og Johan Casse, der var født 1745, havde i 1772 etableret sig som Urtekræmmer i Brolæggerstræde. Det er et Tidens Tegn, at disse tre købe Fredens Mølle uden Hensyn til det Sæbesyderi, den tidligere havde været forbunden med. Oliemøllerne vare opstaaede som et Tilbehør til Sæbesyderierne, de skulde skaffe dem det nødvendige Raastof, men Brugen af Olie havde bredt sig. Vi have ovenfor hørt, at Malerne behøvede Linolie, og lidt efter lidt var Olie desuden bleven en Artikel som Belysningsmiddel; der brugtes mere og mere Lampeolie, som væsentlig købtes hos Urtekræmmerne. Det er derfor ganske forstaaeligt, at den yngste af Brødrene, Urtekræmmer Johan Casse, der, som vi nedenfor skulle se, var en foretagsom, vistnok endda lidt for foretagsom Mand, en Tid søgte at drive Fredens

Mølle for egen Regning, men det Forsøg, skriver han en Gang, »forvoldte mig et Tab af henimod 2000 Rd.« Saa blev den igen dreven i Fællesskab og det paa den ejendommelige Maade, at der kun var Fællesskab i Ejendomsretten til Møllen, men ikke i Henseende til Fabricationen. Den sker, hedder det, »for enhver Interessents egen Regning, saaledes at Møllens Brug alternerer tour om tour imellem dem og enhver indkjøber selv Frøet, hvoraf Olien slaaes, og igjen selv disponerer over Olien med videre, ligesom og at enhver Interessent desaaarsag har sine Værelser med Pakhus og øvrige Commoditeter separat for sig og ejer, hvad af Møbler og andre Ting i enhvers Værelser og Pakhus findes«.

At det var saaledes, blev dokumenteret i 1788, da Johan Casse maatte melde sig som Fallent; han havde »lidt Tab ved Debitorer, Søskade og paa Varer«. I den Anledning blev der af Retten sat Segl ogsaa for Møllen, men det protesteredes der imod af hans Medejere, og de den 5. Februar med Segl lukkede Døre aabnedes igjen den 12te s. M. Hele Falliten blev forøvrigt ikke af lang Varighed, den 13. Juni 1788 fik Johan Casse sit Bo ekstraderet, Kreditorerne indvilgede i en Akkord paa 30 Procent, og saa handlede Johan Casse videre i sin Bod i Brolæggerstræde, men han var vedblivende for foretagsom til at holde sig til den.

Han har utvivlsomt været en hurtigt handlende Mand, hvad der kan illustreres ved en lille Begivenhed i 1790. Efter Fuldførelsen af den store Amager-Landevej i 1788 skulde der sættes en Bom paa Vejen til Opkrævning af en Afgift, Bommen skulde sættes paa Grænsen mellem Kjøbenhavns og Amagers Jorder, og i Januar 1790 skulde

Bommen første Gang bortforpagtes, Alt i Overensstemmelse med Forordningen af 15. Februar 1786, hvad der vilde medføre en Udgift bl. A. for Fredens Mølle, der laa noget udenfor Bommen. Det fik Johan Casse at vide, næsten i sidste Øjeblik, men han skrev strax, den 11. Januar, til Rentekammeret, og den 15. Januar tilskrev dette saa Amtmanden, at der ved Avktionen næste Dag mundtlig skulde tilføjes Betingelserne en Bestemmelse i Overensstemmelse med Johan Casses Ønske. Herved opnaaede han, at alle til Fredens Mølle ud- og indpasserende Varer samt den Vogn, han selv betjente sig af ved sine Besøg paa Møllen, bleve fritagne for Bomafgiften. Den anden Oliemølle, der nu ejedes af en Madam Maren Gram, opnaaede denne Gang Intet, og heller ikke Johan Casses Medejere kom denne Gang til at nyde en lignende personlig Bomfrihed, som han selv havde faaet.

Det maa i det Hele siges, at Johan Casse efter sin Fallit tog fat med ny Kraft. Allerede fra 1780 havde han haft Bevilling til at drive en Segllak-Fabrik, men i Vejviseren kaldes han nu fra 1792 foruden Urtekræmmer først Chokoladefabrikant, og han var i saa Henseende en af dem, der gik i Spidsen. Kjøbenhavns Vejviser for 1794 kjender kun to Chokoladefabrikanter, og den ene af dem er Johan Casse, men i 1795 nævner den fem og i 1797 endda syv. Mest Mod hørte der imidlertid til at etablere en Kridtpibefabrik. Det havde Mange for søgt, lige fra 1672, og selve Kjøbenhavns Urtekræmmerlav havde 1762 oprettet en Pibefabrik, som kun bestod faa Aar og kostede det betydeligt. Nu vilde Johan Casse forsøge det. I Januar 1791 ansøgte han Kommercekollegiet om en Understøttelse til Oprettelsen af en Pibe-

fabrik paa Amager, og Kollegiet var ikke uvilligt. Men Fabriken kom dog ikke til at ligge derude. Porcellænsfabrikens Stifter og Leder Justitsraad F. H. Müller, der blev raadspurgt af Casse, fandt Vandet dér mindre brugeligt, og saa kom Fabriken til at ligge i Store Kongensgade, hvor Casse købte Arkitekt Kirkerups Gaard (da Nr. 56, nu Nr. 65), i hvilken Regeringen gav ham et Laan paa 5000 Rd. Han blev ogsaa hjulpen af Urtekræmmerlavet, der forstrakte ham med 1000 Rd., imod at han forpligtede sig til ikke at sælge Piber til Andre end til Lavet.

Alt syntes herefter fortræffeligt. Men Idyllen varede ikke længe. Lavet klagede snart voldsomt over, at de Piber, han leverede, vare for daarlige, og Casse blev dem ikke Svar skyldig. Det blev til en hidsig Krig, som førte til, at Lavet tiltalte ham for Retten. I 1793 opnaede han et kongeligt Reskript til Kjøbenhavns Magistrat om, at Alle og Enhver kunde handle med hans Piber, den Urtekræmmerlavet tilkommende Eneret omfattede kun udenlandske Piber, og Casse averterede nu kraftigt med, at han havde Forraad af »Pave-, Kejser-, Konge-, lange Maals- og Bønderpiber af lige Godhed med de hollandske og til lige saa billig Pris«.

Men tilbage til Fredens Mølle. Den ældste af de tre Brødre, Urtekræmmer Carsten Peter Casse, døde i 1784, forøvrigt som Urtekræmmerlavets Oldemand; i hans Sted indtraadte imidlertid hans Enke Cornelia Margrethe, f. Hansen, og da ogsaa hun døde (1796), blev den Trediedel, hun og hendes Mand havde ejet, repræsenteret af den 21aarige Søn, der som Faderen hed Carsten Peter Casse og som han blev Urtekræmmer. Hvorledes end

Ejendomsforholdene vare, synes det dog væsentlig at have været Johan Casse, der optraadte paa Møllens Vegne. Det er saaledes ham, der paa egne og Medinteressenters Vegne tager Affære, da Toldvæsenet efter den nye Toldlov af 1. Februar 1797 ikke vil indrømme Fredens Mølle den Toldfrihed, som Raadmand Peter Casse og Kaptajn Yttrecht havde udvirket i 1775. Den tilkom kun Oliemøller, der vare i Forbindelse med et Sæbeværk. Men Resultatet blev, at General-Toldkammeret i en Skrivelse af 2. December 1797 udtalte, at Oliemøller uden Sæbeværker havde den samme Ret, og saa fik »Brødrene (!) Christian, Johan og Carsten Casse« under 2. Maj 1798 et særligt Privilegium, hvorefter de »som Ejere af en Oliemølle paa Amager fremdeles indtil videre maa toldfrit indføre det til benævnte Oliemølles Drift fra fremmede Steder behøvende Hör- og Hampe-Frø samt Rap-Saat, dog at de i ethvert Indførsels-Tilfælde afgive den anordnede Forpligtelse, at de med Toldfrihed indførende Frøsorter alene skal anvendes ved deres Oliemøller«.

Den næste af Brødrene, der dør, er Isenkræmmer Christian Casse. Han var ved sin Død den 28. Juni 1806 baade Brygger og Kaptajn i Borgervæbningen, og Enken Mette Susanne, f. Freese, ønskede ikke at bevare den Tredjedel af Møllen, hendes Mand havde ejet. Den blev med tilhørende Vaanings- og Vognhus samt Have og Grund sat til Avktion, og for 3291 Rd. Cour. tilstaaet de to andre Ejere Urtekræmmer Johan Casse, der forøvrigt nu kaldes Kaptajn, og Brodersönnen Urtekræmmer Carsten Peter Casse. Den, der bød dem op, var iøvrigt et Medlem af Familien, Fri-Tømmermester Mathias Casse, der senere blev Brygger og synes at have

været en ivrig Ejendomshandler. Han var Søn af Vinhandleren Andreas Casse, der allerede døde i 1777, og som Aaret før havde faaet det ovenfor nævnte kun mindre gode Skudsmaal af sin Fader, den gamle Raadmand. Men ligegyldigt, hvorledes det høje Avktionsbud fremkom; der ligger en uhyre Fremgang deri, at medens de tre Brødre i 1781 købte hele Møllen for 780 Rd., blev en Tredjedel af den nu betalt med 3291 Rd. Cour. I Avktionsskjødet, som udstædtes den 30. Juni 1807, kaldtes Møllen for første Gang officielt Fredens Mølle, og i en Panteobligation, som derefter blev udstædt, hedder det til Møllens nærmere Beskrivelse, at der i den er »3de Marmorstene, 2de Løbere og 1 Ligger, samt 3 Par Stamper og 2 Presser«.

Det synes sikkert, at Fredens Mølle er gaaet fremad under Johan Casses Styre. Men det stundede nu mod sin Slutning. Den 23. Marts 1796 var han bleven udnævnt til Overvisitør ved Kjøbenhavns Toldbod, og inden han den 18. Maj 1814 afgik ved Døden, blev han som Overkontrolør udnævnt til Justitsraad (1811), ikke at tale om, at han var Kaptajn i Borgervæbningen. Men trods Alt, han saaledes naaede frem til, stod han dog stadig i Vejviseren som Pibe-, Lak- og Chokoladefabrikant, denne Virksomhed, hvormed Virksomheden paa Fredens Mølle maa jævnføres, holdt han altsaa stadig fast ved.

Efter hans Død ejede hans Enke Juliane Birgitte f. Bræstrup (Bredstrup?) den halve Del af Fredens Mølle, men allerede den 23. Juli 1814 gav hun sin Søstersøn Kancelist i General-Kommissariatet Markus Wöldike Skjøde paa hvad hun her ejede — Værdien var sat til 5000 Rd. Navne-

Værdi — og de to Ejere Urtekræmmer Carsten Peter Casse den yngre og Kancellist Wöldike fik under 28. Oktober 1814 et Privilegium paa at drive Fredens Mølle som Oliemølle. Den synes imidlertid vedblivende at skulle knyttes til den Casseske Slægt, Urtekræmmer Casse, der ligesom flere i Slægten bliver Borgerkaptajn, udkjøbte i 1816 sin Medejer, der fik sin Halvdel betalt med 12,400 Rbd. Navneværdi, og han har en Søn Georg Peter Casse (f. 13. Maj 1799), der et Sted nævnes som »Opsynsmand paa Kaptajn Casses Oliemølle«. Men den Casseske Forbindelse med Fredens Mølle gik dog nu imod sin Afslutning. Det maa være gaaet stærkt tilbage for Møllens Ejer, ti i 1826 gjør Overformynderiet Exekution i den for resterende Renter af en Prioritet, hvorefter den bliver sat til Avktion, og ved den fjerde Avktion den 13. Oktober 1826 blev Grosserer Joseph Owen højstbydende med 6200 Rd. Sølvværdi. Skjødet til ham udstædtes den 8. December s. A.

JOSEPH OWEN.

Det er et helt nyt Afsnit, der begynder for Fredens Mølle, da Joseph Owen bliver dens Ejer. Ikke fordi han er Udlænding. Det var, som vi have set, allerede den Mand, der opførte Møllen, Hollænderen Rolluf Hoogkerck, og selv ved Peter Casse har der, i alt Fald i hans første Tid her i Kjøbenhavn, muligvis været et lille fremmedagtigt Skjær. Nej, det var ikke, fordi Owen var født i England, at der med ham begyndte et nyt Afsnit i Fredens Møllers Historie, men fordi han var en Mand med Initiativ, en Mand med Trang til at udrette Noget udenfor det Almindelige, en Mand, der bl. A. havde industriel Interesse. At det var saaledes, og at han med hele sin livlige Foretagsomhed ivrigt sluttede sig til sit nye Fædreland, vil fremgaa af Meget nedenfor.

Joseph Owen fødtes den 15. Maj 1789 i London (Chelsea). Hans Fader Charles Owen var Advokat dér, men Familien synes at have været fra Sheffield, hvor Advokatens Fader Joseph Owen havde virket som Fabrikant i Jernfaget; han og hans Broder Robert Owen havde indtaget Stillingen som »master cutlers« her. Og ved den nævnte Joseph Owens Ægteskab med Sarah Scar-

Joseph Owen

Heinrich Owen

gill, knyttedes Familien Owen til en meget gammel Slægt i Lancashire, Slægten Cunliffe fra Wycoller. Sarahs Moder hed Elisabeth Cunliffe, og Cunliffe-Navnet har fra hendes Tid spillet en Rolle i Familien Owen. Exempelvis kan nævnes den dygtige Direktør for det store South Kensington Museum i London Sir Francis Philip Cunliffe Owen († 1894), der var en Brodersøn til den Joseph Owen, med hvem vi her skulle beskæftige os.

Advokat Charles Owen ægtede den 3. April 1784 Mary Newmann, der i sit Ægteskab blev Moder til syv Børn. Men hun døde (den 17. August 1793) efter sit sidste Barns Fødsel, og dette har muligvis medvirket til, at hendes Børn og derimellem det fjerde Barn, Sønnen Joseph, væsentlig bleve opdragne borte fra Hjemmet, hvor Faderen i 1801 gav dem en Stifmoder. Sammen med en ældre og en yngre Broder kom Joseph Owen til at gaa i Skole i Westminster, derefter sendtes han til Dantzic for at uddannes som Kjøbmand; derpaa blev han anbragt i en Forretning i Manchester, og endelig dukker han — vistnok i 1813 eller 1814 — op i Kjøbenhavn. Her er han ansat hos N. Ryberg & Kp. Og nu havde han fundet sit blivende Sted. I Kjøbenhavn traf han den unge Pige, han snart efter blev gift med, og i denne By skabte han sig — selvfølgelig forinden Bryllupet — en selvstændig Virksomhed. Den 1. Marts 1816 ægtede han den 22aarige Susannah (Sucky) Christine von der Pahlen (f. 1794) efter den 9. Oktober 1815 at have faaet Borgerskab som Grosserer. Og det skal ganske stærkt understreges, at det maa have haft sine Vanskeligheder for ham at blive kjøben-

havnsk Borger. Under 18. Juni 1812 var det blevet udtalt som Kongens Vilje, at Byens Magistrat indtil videre aldeles skulde stanse med at meddele Borger-skaber, der berettigede til at føre Vare- eller Vexelhand- del. Da der allerede var gjort nogle Undtagelser fra denne Befaling, mente Magistraten dog at kunne an- befale Owens Ansøgning, der saa ogsaa tilstodes, men som Udlænding maatte han efter Plakaten af 1. Marts 1814 betale sit Borgerskab med ikke mindre end 600 Rbd., hvortil endnu kom 200 Rbd. til Borgervæbnings- fonden for at blive fritagen for Tjeneste i de borgerlige Korpser. I sin Ansøgning herom skriver han forøvrigt, at han »ikke forstaar det mindste af det danske Sprog«, samt at han ikke har noget stærkt Helbred. En ved- lagt Lægeattest oplyser, at han har et svagt Syn, og at han lider af Brystkrampe, Svagheder, der dog ikke hindrede ham i at blive en gammel Mand.

800 Rbd. var en stor Udgift, navnlig naar han, som det maa antages, var uformuende. Men saa kan det ogsaa noteres, at hans nye Familie kom ham venligt imøde. I den Virksomhed, han begyndte, er han gan- ske sikkert bleven støttet af Svigerfaderen, Grosserer George D. von der Pahlen, Herpaa tyder den Omstæn- dighed, at det nygifte Par opslaar sin Bolig i det Sted paa Kjøbmagergade (den Gang Nr. 19, nu Nr. 18), som Svigerfaderen ejede og selv boede i. Han og de flytte ogsaa senere samtidig herfra ud til det samme Sted paa Østerbro (1821), men herom nedenfor. Her skal det kun oplyses, at Owens Forretning sikkert strax er gaaet i Retning af Handel med Spirituosa. Fra 1823 oplyser Vejviseren, at han »har Udsalg af Vin, Rom

etc.«. Han var med andre Ord Vinhandler en gros. Men han syslede samtidig med andre Ting, der vise ham som en aandeligt bevæget Mand; i 1820 udkom der en af ham fra Tysk til Engelsk oversat Bog.

En af de høje Embedsmænd i General-Toldkammer- og Kommerce-Kollegiet var den i Brunsvig fødte Etatsraad, Dr. phil. C. F. v. Schmidt-Phiseldeck, der, før han fik Ansættelse i det nævnte Kollegium, havde holdt baade teologiske og filosofiske Forelæsninger ved Københavns Universitet. Han udgav i 1820 en tysk Bog: »Europa und Amerika oder die künftigen Verhältnisse der civilisirten Welt«, som vakte betydelig Opsigt. Den var frisindet og saa med Glæde den Udvikling, der laa i, at mange af Evropas gamle Fordomme afrystedes i det unge Amerika. Bogen kom hurtigt i andet Oplag, og den bredtes yderligere i Oversættelser paa Dansk, Svensk, Hollandsk, Fransk og Engelsk. Den engelske Oversættelse, der blev rost fremfor f. Ex. den danske, besørgetes af Owen, der her udførte et stort Arbejde. Bogen er nemlig ikke ganske lille. »Europe and America or the relative state of the civilized world at a future period« tæller ikke mindre end 257 Sider, og hvad der her særlig skal gjøres opmærksom paa, er, at Oversætteren i et Forord siger, at han har oversat Bogen, fordi han var greben af Lyst til at forelægge Amerikanerne Forfatterens interessante Billede af deres kommende Storhed og Lykke.

Owen fulgte med i Udviklingen. Og paa Forretningenslivets Omraade blev han da opmærksom paa, at man i Sukkerraffinaderierne, af hvilke her den Gang fandtes ikke helt faa, var ved at ophøre med at bruge

Oxeblod til Klaring af Sukkeret. Nu skulde der hertil bruges brændt Benpulver, og i Juli 1821 blev det derfor med dette for Øje befalet, at brændte Ben eller Benkul indtil videre skulde kunne indføres toldfrit. Her maatte formentlig være Noget at gjøre, og Owen mødte paa Pletten. Han ansøgte strax om Bevilling til at maatte oprette en Benmølle. Og at man absolut troede paa en Udvikling i denne Retning, kan ses deraf, at da Kommercekollegiet den 14. Avgust 1821 forestillede Sagen for Kongen, indstillede det ikke alene Owen til at faa den søgte Bevilling, men udbad sig og fik Kongens Tilladelse til at udfærdige Owens og andre, kommende Bevillinger i denne nye Industri »ad mandatum«, d. v. s. Udfærdigelsen skulde ske i Kongens Navn men umiddelbart efter Kollegiets Beslutning. Saaledes var det ordnet med Hensyn til en Række lignende, hyppigere forekommende Bevillinger til mindre Industrianlæg.

Det var et Sukkerraffinaderi i Aarhus, der her i Landet begyndte at bruge Benpulver som »Clarifikationsmiddel«, og det synes at være Apoteker J. L. Tychsen her i Kjøbenhavn, der begyndte med at forkulle og male Ben paa sit herværende Apotek, Hjorteapoteket, dog kun i det Smaa, men nu fik Owen under 30. Avgust 1821 Bevilling til at »brænde og præparere Benpulver« paa Kjøbenhavns Østerbro Nr. 128, »St. Petersborg« kaldet ved Triangelen, og Anlægget blev i »Handels- og Industri-Tidende« hilst med Glæde. Lad det imidlertid strax blive sagt, at mange Anlæg af denne Art kom her ikke. 1823 fik Stolemagermester C. A. Rau Ret til at anlægge en Benmølle paa Nørrebro, 1826 gaves der

Kjøbmand R. Sidenius Tilladelse til at knuse Knogler i en By paa Falster, og 1827 fik Urtekræmmer Vilhelm Wegener Ret til at brænde og præparere Ben paa Tagenshus udenfor Kjøbenhavn. Det turde tilmed være et Spørgsmaal, om disse Bevillinger førte til levedygtige Etablissementer. Sikkert er det i ethvert Tilfælde, at Owens Mølle maatte kæmpe med en Række Vanskeligheder, som han kun overvandt ved sin kraftige Energi.

Det er i Anledning af dette Benbrænderi, at Owen i 1821 flytter fra Kjøbmagergade til det Sted paa Østerbro, som nævntes i hans Bevilling, og naar hans Svi-gerfader, som ovenfor antydet, samtidig foretager ganske den samme Flytning, kan det synes, som om Grosserer Pahlen ogsaa har haft Noget med det nye Etablissement at gjøre. Herom vides dog Intet, medens det tydeligt kan vises, hvor energisk Owen arbejdede for det. Grosserer v. d. Pahlen havde fra 1809 sammen med Overkrigskommissær Frants Sommer været Ejer af Grunden paa Østerbro.

Allerede i September 1821 tilskrev Owen Kommercekollegiet, at hans Benkulfabrik i Løbet af faa Uger vilde være kommen saa vidt, at den kunde forsyne samtlige Sukkerraffinaderier, og han ansøgte derfor om, at den indtil videre givne Toldfrihed paa Indførsel af Benkul maatte blive ophævet. Herpaa troede man dog ikke at kunne gaa ind. Men i Februar Aaret efter foreligger der en ny Ansøgning fra Owen, og nu opnaar han, at Fabrikdirektøren, Etatsraad Martin Lehmann, beordredes til at undersøge den nye Virksomhed, og i en Erklæring fra ham oplyses det, at Owen med een Hestemølle og flere Ovne kunde producere tre Tønder Ben-

kul eller Benpulver om Dagen, d. v. s. omtr. 1100 Pd. daglig, og at hans aarlige Produktion herefter var c. 300,000 Pd.; der var efter hans Bøger afsat 25,000 Pd., og han havde 5000 Pd. i Forraad. Fabrikdirektøren tilraadede herefter, ikke et Indførselsforbud, som Owen helst vilde have, men en Indførselstold af 5 Mk. pr. 100 Pd. eller c. 10 pCt. af Værdien; 100 Pd. stod i en Pris af 8 Rd.

En saadan Told syntes man velvillig stemt for i Kollegiet, men desuagtet trak det ud med en Afgjørelse, og i August 1822 indsendte Owen da en ny Ansøgning: i Haab om Tolden havde han udvidet sin Virksomhed, hans Beholdning var voxet til 100,000 Pd., og en forsøgt Udførsel havde ikke svaret Regning, da den fordyredes ved Optræningen af en i 1802 paabudt Extraafgift (s. Frd. 10. November 1802). En lignende Skrivelse indsendte han igjen i Oktober, og i den gik han endda et Skridt videre. Han bad ikke alene om den i Udsigt stillede Indførselstold paa Benkul, men om et Forbud imod, at raa Ben udførtes af Landet. I sin Svarskrivelse af 12. November 1822 meddelte Kollegiet nu, at en Plakat »af Dags Dato« paalagde Indførselstolden og hævede Extraafgiften, men at Kollegiet ikke mente at kunne foreslaa det ønskede Udførselsforbud. Derfor opgav Owen det dog ikke. Hvad han alt havde opnaaet, virkede ansporende, og i Januar 1823 foreligger der atter en ny Ansøgning fra ham om Forbudet, og denne Gang har han allieret sig med elleve kjøbenhavnske Sukkerraffinaderier, der kraftigt anbefale hans Ansøgning; Benene burde blive her i Landet og ikke som nu massevis udføres til England.

Heller ikke dette Stormløb førte til Maalet, men derfor blev Owen ikke træt af at indgive nye Ansøgninger, og efterhaanden naaede han saa godt som Alt, hvad han søgte om. I Avgust 1823 opnaaede han at faa tilbagebetalt, hvad han af Extraafgiften af 1802 havde erlagt for Udførsel til Udlandet af Benkul, i September 1824 blev det forment Sukkerraffinaderierne toldfrit at indføre Benkul i Henhold til deres Privilegier, ogsaa de skulde erlægge Told i Henhold til Plakaten af 12. November 1822, og endelig blev der ved en Plakat af 20. Avgust 1829 lagt en Udførselstold paa raa Ben af 10 Sk. pr. 100 Pd.

Som man ser, varede det længe, inden Owen naaede ikke et Udførselsforbud, men en Udførselstold paa de raa Ben, og selv dette ringere Resultat, der dog selvfølgelig spillede en Rolle for ham, havde han først naaet efter en særlig Anstrengelse, en direkte Henvendelse til Frederik VI, fra hvem saa hans Ansøgning blev tilstillet Kollegiet. Owen gik her, som altid, frem med sej Energi, men paa den Tid stod han ogsaa i en ny Virksomhed, der krævede store Anstrengelser. Han havde ikke længere kun en lille Benmølle paa en lejet Plads paa Østerbro, han stod som Ejer af en langt større Bedrift i Fredens Mølle. Men inden vi komme ind paa den herved skete væsentlige Forandring i hans Stilling, skal der gjøres opmærksom paa, at han i 1824 havde søgt at faa et Sukkerraffinaderi tilkjøbs.

1798 var der i Kjøbenhavn 18 Sukkerraffinaderier, der alle havde fuldt op at gjøre. Men i de onde Tider, som det nye Aarhundrede førte over Landet, gik det tilbage med denne Industri. I en Skrivelse af Februar

1826 til Kommercekollegiet kunde Owen argumentere ud fra, at fire af Byens daværende tretten Sukkerraffinaderier havde maattet indstille deres Virksomhed. Et af disse var Sukkerraffinaderiet i Nyhavn (den Gang Nr. 6, nu Nr. 11). 1812 havde Sukkerraffinadør Siegfried Schmidt kjøbt det af det Rømerske Interessentskab for 275,000 Rd. Cour., hvori Staten som Prioritetshaver deltog med 220,000 Rd., en Sum, der ved Pengeomvæltningen i 1813 omskrevs til kun 44,000 Rbd. Sølv. Saaledes dalede alle Værdier. Og skjøndt Schmidt kæmpede tappert — han afbetalte efterhaanden næsten 14,000 Rbd. paa Statens Tilgodehavende — var i 1822 alle hans Ressourcer udtømte, han maatte lade Staten overtage Raffinaderiet for Restgjælden 30,387 Rd., efter at han først forgjæves havde søgt det afhændet ved tre Avktioner, paa hvilke der ikke engang blev gjort et Bud. Det var dette Sukkerraffinaderi, som Owen i 1824 søgte at blive Lejer eller Ejer af, og muligvis var han bleven det, hvis han havde kunnet raade over tilstrækkelig Kapital eller Kredit. Da der en Gang under Forhandlingerne er Tale om at stille en Sikkerhed, erklærer han, at han »ingen anden Sikkerhed har at tilbyde« end »en første Prioritets Rettighed i mit Vinlager, hvis Værdi kan fuldkommen anslaaes til 20,000 Rbd. Sølv«. Men Statsgjældsdirektionen vragede denne Sikkerhed, og Sukkerraffinaderiet blev i April 1825 for 18,000 Rbd. med kun 2000 Rd.'s Udbetaling solgt til Sukkerraffinadør Johan Brandt, der Aaret efter kunde afhænde det med en endog god Avance til Kaptajn i Søetaten Chr. Donner og Grosserer Hans Wilder.

Hvad der fremgaar heraf, er, at Owen paa denne

Tid ikke var velstaaende. Han har slidt sig igjennem med sin Vinhandel og sin Benmølle, og hvad denne sidste angaar, var den næppe særlig indbringende. Benpriserne steg, medens det stadig gik nedad med Priserne paa det færdige Benkul eller Benpulver. I Begyndelsen af 1826 giver han Kommercekollegiet nedenstaaende Oversigt, der viser, hvad han har kjøbt og udført af Ben samt fabrikeret af Benpulver i Aarene fra 1822 til 1825:

	indkjøbt	heraf udført	fabrikeret	Pris pr. 100 Pd.
1822: 932 Skpd. Ben à 12 Mk.		375 Skpd.	207,052 Pd. Benkul à 7 Rd.	
1823: 2463 - - - 16 -		749 -	304,686 - - - 6 -	
1824: 3010 - - - 19 -		2214 -	271,796 - - - 5 $\frac{1}{2}$ -	
1825: 2726 - - - 20 -		1110 -	194,871 - - - 5 -	

Det er navnlig en Fabrik i Neustadt mellem Stettin og Berlin, der stadig søger at undersælge ham; Owen har derfor stor Vanskelighed ved at holde sin Bedrift gaende, i hvilken han beskjæftiger 28 Personer (Mænd og Kvinder) og 7 Heste, og det er ham derfor af den største Vigtighed at faa Toldforholdene godt ordnede. Sker det ikke, maa han ophøre, og han gjør særlig opmærksom herpaa, da han en Gang i 1827 meddeler, at Ejendommen paa Østerbro, hvor han havde sin Bedrift, var bleven solgt, hvad der næsten havde tvunget ham til at købe Fredens Mølle, der omtrent samtidig blev udbudt til Salg, og som han nu maatte indrette til sin Virksomhed med ikke ringe Bekostning.

Det kan godt være, at det er faldet ham dyrt at faa Fredens Mølle sat i den for ham brugelige Stand, men i og for sig var Kjøbet af den afgjort et godt Kjøb. Det har sikkert ikke været dyrt at betale den til 15,000

Rd. vurderede Mølle med 6,200 Rd., og saa fik han herved desuden ligesom Lod og Del i det virksomme industrielle Liv, der rørte sig udenfor Amager-Port, hvad han selv paa en Maade anmoder om, da han i Marts 1827 søger om at faa den samme Bomfrihed, som de andre dér liggende Møller og Fabriker havde. Her laa, foruden fire Vejrmøller paa den vestre Side af Amager-Landevej, d. v. s. i Sundbyvester, Jacob Holms Oliemølle »Holmslyst« kaldet med tilhørende Limfabrik og P. Petersens »Vestre Oliemølle«, hvortil snart sluttede sig Gustav A. Lindbergs Papirfabrik, medens der paa den anden Side af Vejen, i Sundbyøster, kan nævnes Jacob Holms Reberbane »Oliegren«, Holmblads Limfabrik og Marvoliefabrik samt noget senere Urtekræmmer C. L. Scheels Papirfabrik, ikke at tale om det længere Syd paa liggende Kalkbrænderi Kastrupværk. Fredens Mølle laa i industrielle Omgivelser, og Owen blev som Ejer af den dansk Industridrivende paa en ganske anden Maade end för. Aarsdagen efter, at han fik Skjøde paa Fredens Mølle, ansøgte han sammen med Studiosus F. S. Zoëga om ti Aars Eneret paa Tilvirkningen af Svovlsyre, Salthsyre, Soda, Alun m. m.

Naar man læser Anordningen af 17. April 1894 om hvad der anses for tilladeligt ved Tilberedelse af Spirituosa og Vin til Forhandling, faar man Indtryk af, at en Vinhandler maa forstaa en hel Del Kemi. Der er dog sikkert i saa Henseende en stor Forskjel imellem 1827 og 1894. Det er næppe ad denne Vej, at Vinhandler Joseph Owen blev kemisk Fabrikant. Vejen kunde snarere være gaaet gjennem det brændte Benpulvers Anvendelse først til Sukkerklaring og derpaa til Gjød-

ning; efterhaanden som Produktionen af kunstig Gjødning udvikles, bliver der nemlig Brug for forskjellige kemiske Processer. Sagen er dog sikkert simpelthen den, at Owen, der ikke gjør Indtryk af at være særlig Kemiker, her som altid dreves frem af sin store Virksomhedstrang. Ved den blev han stadig holdt i Bevægelse, saaledes som det kan ses af den Række Projekter, han tumler med i de mest forskjellige Retninger. Da Grosserer W. Good i 1827 forlader Kjøbenhavn for at blive Konsul i Hull, stiller Owen som Den, der optager hans Ansøgning om et Patent paa en Opfindelse, »hvored Dampens Anvendelse kan benyttes paa en hidtil ukjendt Maade«, og den 9. Januar 1828 faar han den søgte Eneret. I Juli 1828 spørger han Kommercekollegiet, om han kan vente at faa Eneret paa at fabrikere Sirup og Sukker af Kartoffler, ti i saa Fald vil han foretage en Rejse til Steder i Udlandet, hvor saadanne Fabriker findes; Kollegiet svarer høfligt afvisende, at naar han anmelder at være i Stand til et saadant Anlægs Iværksættelse, vil Sagen komme under Overvejelse. I Marts 1830 skriver han til det om at faa Tilladelse til at anlægge en Geneverfabrik i Kjøbenhavn eller paa Amager. 1835 andrager han om ved et Aktieselskab at maatte anlægge en Jernbane mellem Altona og Neustadt. Under 28. Oktober 1840 faar han efter Ansøgning otte Aars Eneret paa at forfærdige saakaldet filtet Klæde af Uld og andre Substanser uden Spinding og Vævning. Og som vi nedenfor skulle se, har han sine Garn ude endnu i andre Retninger; han har Interesse for baade Fabrikerne i Brönsholmsdal og for Grönlands Fiskeriprodukter. Men trods Alt hvad der saaledes strejfv

tager hans Tid, arbejder han energisk for Fredens Mølle, til hvilken han overflyttede sin Benkulfabrik. I 1827 indfører han til den en Benknusningsmaskine fra England, den første i Danmark, og i 1831 endnu sex støbte Jernhjul til denne Maskine, ogsaa fra England. Benindustrien er og bliver Udgangspunktet.

Naar der i gamle Dage taltes om at frugtbargjøre Jorden ved Gjødning, tænktes der udelukkende paa Staldgjødning, men dette begyndte nu at blive anderledes. Da Owen i 1823 ansøger om, at det maa forbydes at føre raa Ben ud af Landet, udtaler han bl. A., at Danmark vil trænge til alle de Ben, der findes i det, »naar sammes fortrinligste Anvendelse som Agerdykningsmiddel kommer i Brug, som endnu i Danmark ej er Tilfældet, men som dog formodentlig snart vil ske«. Han oplyser videre, at der »udfordres fra 8 til 12 Tdr. smaat brækkede Ben til en Tønde Lands Gjødning, hvis Virkning er af meer end syv Aars Varighed«, og han tilføjer endelig, »at det uhyre Qvantum, som forbruges paa den Maade i England, beviser Fortrinligheden af denne Gjødningmaade«. Og det var ikke alene Owen, der var opmærksom derpaa. Kjøbmand Rasmus Sidenius i Maribo ansøger i Juli 1826 om Ret til at anlægge og bruge »et Machinerie til at knuse Knogler«; paa en Rejse i England samme Sommer har han haft Lejlighed til at se et saadant, og de ved det knuste Knogler anvendtes til Gjødning. Han fik Retten, men »Machineriet« kom næppe nogensinde i Gang. Strax efter flyttede han til Nykjøbing paa Falster, og først i 1840 »saa han sig i Stand til« her at oprette en lille Kradsuldsfabrik, til hvis Anlæg Kommercekollegiet havde

givet ham Tilladelse i den samme Skrivelse, i hvilken det tillod Benmøllen. Foregangsmanden her var og blev Owen. I Oktober 1829 udgav han et af ham fra Engelsk oversat lille Skrift: »Om Been-Gjødning. Beretning fra det Doncasterske Agerdyrknings-Selskabs Committee over Fordeelene ved at bruge Been til Gjødning«, der strax blev rosende anmeldt af Professor J. W. Hornemann i Maanedsskrift for Litteratur. Der blev herved gjort et betydningsfuldt Skridt fremad.

Men de raa Ben bleve trods Udførselstolden stadig dyrere og dyrere, medens Efterspørgselen efter Gjødning samtidig voxede. Her maatte gaas en ny Vej, og saa lærte Owen i Paris »under Hr. Payens umiddelbare Vejledning« at tilvirke en af denne opfundne Patentgjødning, som han strax indførte her hjemme. Under 30. Marts 1833 ansøgte han om ti Aars Eneret til her i Landet at fabrikere denne Gjødning, efter at han nogle Dage før havde haft »den Ære paa Fabriken selv mundtligten at forklare for Hr. Præsidenten [d. e. Kammerherre Fr. Lowzow] og et Medlem af det høje Collegium de nøjere Bestanddele af denne Gjødning med dens Tilvirkningsmaade«, som han beskriver saaledes: »Jeg tager Fejeskarn fra Gaderne eller saa kaldet Dagrenovation, Ler og friske menneskelige Exkrementer i forholdsmæssige Dele. Jeg forkuller til Fuldkommenhed Fejeskarnet. Jeg brænder Leret i en rød Hede. Jeg maler disse tvende Produkter paa en Mølle til Pulver, og siden tilsættes de menneskelige Exkrementer i saadan Mængde, at det Hele ser ud som tørt pulveriseret Kul og besidder ingen ubehagelig Lugt«. Den 7. August 1833 fik han Eneretten.

Det staar i Forbindelse hermed, at han købte »et betydeligt Kvantum 70 à 80 Aar gammel menneskelig Gjødning, beliggende paa det Sted, hvor den nye Artillerikaserne skulde opføres«, og efter Kontrakt med Kommunen for fem Aar overtog Kjøbenhavns hele Natte-renovation. Han udgav samtidigt et lille Skrift: »Patent-Gjødning, oversat efter Journal des connoissances utiles« med en tilføjjet Prisfortegnelse, og »Owens Patent-Gjødning« gik sin Sejrs-gang hen over Landet, saaledes som det bl. A. kan ses af Proprietær P. J. Guldborgs Foredrag paa Landmands-Mødet i Odense 1846 »Erfaringer over Anvendelsen af Owens Patent-Gjødning ved Siden af andre kunstige Gjødninger«.

Det er kun naturligt, at dette Foredrag snart efter forelaa i Særtryk med en tilføjjet Priskurant. Men Patent-Gjødningen blev trods Alt dog intet varigt Produkt. Samtidigt med at Owen indførte denne Gjødning i Danmark, opdagedes den peruvianske Guano, og fra 1841 begyndte den at strømme ind over Evropa gennem et fransk Handelshus, der havde erhvervet Eneret til at indføre den fra Findestedet. Herved blev Meget forandret. Der opstod lidt efter lidt en Række forskjelligt sammensatte Handelsgjødninger, hver med sine Egenskaber, og i Fremstillingen af den Gjødningsart, som Owen efter nogen Tids Forløb særlig slog sig paa ved Siden af Patent-Gjødningen, kom det, som vi nedenfor skulle se, ham i høj Grad tilgode, at han paa Fredens Mølle havde en kemisk Fabrik.

Den kemiske Industri i Danmark var ikke stærkt udviklet. Fra gammel Tid var her nogle Salpeterværker, der skulde skaffe Salpeter til Krudtmøllerne, og

her skal særlig nævnes det 1753 oprettede Salpeterværk ved Frederiksborg, der 1778 udvidedes til ogsaa at være en Skedevandsfabrik. Det fik bl. A. Toldfrihed paa den »Victriol« (det maa være Vitriololie d. e. Svovlsyre), som det fra Ulandet maatte behøve, »saa længe samme ikke i Landet selv i fornøden Mængde fabrikeres«. Men dermed havde det lange Udsigter, og det vides, hvad Værket heraf indførte i Tiden fra 1806 til 1818, naar Aarene 1810 og 1811, i hvilke det laa stille, undtages. Det brugte:

1806: 12,090 Pd.	1812: 5,400 Pd.	1816: 6,340 Pd.
1807: 11,600 -	1813: 6,000 -	1817: 5,320 -
1808: 10,530 -	1814: 6,590 -	1818: 7,280 -
1809: 4,050 -	1815: 4,560 -	

Som det ses, tager Virksomheden snarere af end til, og saaledes er det ogsaa paa andre Omraader. I Farveritekniken er der i Aarene efter 1777 et Tilløb til at komme bort fra den gamle Recept-Farvning, men »Kemikus« Chr. Viborg, til hvem Haabet om en kemisk tilrettelagt Farverikunst var knyttet, glider over i praktisk Virksomhed. Og da Kjøbmand Isak Sidenius i Maribo, en Fætter til den ovenfor nævnte Kjøbmand Rasmus Sidenius, i Februar 1821 søger om Privilegium til at maatte anlægge en Sodafabrik og med den at maatte forbinde en Glashytte, skulde man tro, at her var Noget at glæde sig over, men den Sideniuske Ansøgning følges af en Ansøgning fra Professor H. C. Ørsted, Justitsraad L. Esmarch, Dr. phil. W. C. Zeise og Dr. phil. J. G. Forchhammer om tyve Aars Eneret paa at berede Glaubersalt, Soda og Kjøkkensalt af Søtang. Og i denne Ansøgning drages der stærkt tilfæls

imod »en vis Sidenius«, der har besøgt Ørsteds og Zeises Forelæsninger og dér hørt om de Forsøg, Ansøgerne allerede i længere Tid havde foretaget for senere at gjøre dem praktisk anvendelige, men som han nu paa Forhaand vilde søge at udnytte for sig personlig. Sagen maa have været ganske graverende, da Ørsted ellers næppe vilde have været med til den skarpe Protest, Ørsted, der var saa ivrig for at støtte Enhver, der henvendte sig til ham med den danske Industris Fremme for Øje. I 1827 skriver han saaledes: »At jeg allerede længe har ønsket mit Fædreland en Svovlsyrefabrik, kan ses deraf, at jeg for henved tre Aar siden ved mine Raad havde bragt en ung Mand af gode økonomiske Hjælpesilder, en Søn af Justitsraad Bruun i Fredericia, til at indlade sig paa dette Foretagende, hvoraf hans gode kemiske Kundskaber lod vente de bedste Frugter, som en tidlig Død berøvede os«. Det er Farmaceuten Knud Bruun, Ørsted her sigter til; han døde i 1824 kun lidt over 23 Aar gammel.

Man kan herefter forstaa, at Ørsted var anbefalende, da Frideric Salvator Zoëga i Marts 1827 indsender en Ansøgning om at maatte oprette en Svovlsyrefabrik; han har studeret under Thenard og Dulong i Paris. Men Sagen drejede sig ulykkeligvis ikke blot om en Bevilling, han søgte ogsaa om den til Fabrikens Anlæg nødvendige Kapital. Hans afdøde Fader, Thorvaldsens Lærer og Ven i Rom, den lærde danske Oldtidsgransker i den capitolinske By, havde kun efterladt Sønnen sin Berømmelse. Kommercekollegiet saa imidlertid ingen Mulighed for at kunne faa den nødvendige Sum bevilget, men derfor afviste det dog ikke den fortjente

Mands Søn. Kunde han bringe Anlægget i Gang, erklærede Kollegiet, at det vilde komme ham imøde paa enhver mulig Maade. Og herefter maa han da være bragt i Forbindelse med Owen. Ti under 8. December s. A. foreligger der en Ansøgning fra Owen og »Studiosus« Zoëga, hvori de søge om ti Aars Eneret paa Tilberedelsen af Vitriololie (d. e. Svovlsyre), Saltsyre, kunstig Soda, ren Alun, Klorinekalk, Salmiak, Berlinerblaat og mineralske Pigmenter. Her raader absolut en praktisk Industrivende. Men denne Ansøgning, der sendtes til Ørstedes Erklæring, fandt ikke dennes fulde Tilslutning. Det kunde være rigtigt at opmuntre Svovlsyrefabrikationen ved en Eneret, denne Fabrikation fordrede et kostbart Anlæg, men overfor de andre kemiske Fabrikater var en Eneret nærmest urimelig. Og dermed faldt Sagen. Zoëga drog paany til Udlandet, men Tanken om en Svovlsyrefabrik vedblev at leve hos Owen.

Lidt over tre Aar efter, i Marts 1831, søger han om ti Aars Eneret paa at tilvirke Svovlsyre. Bevilges denne Eneret ham, vil han strax anlægge en Svovlsyrefabrik. Men den unge polytekniske Lærestanstalt, hvis Erklæring æskes af Kommercekollegiet, er betænkelig ved at tilraade Eneretten, der derfor afslaaes. Paa sædvanlig Maade kommer Owen dog igjen. I November s. A. søger han paany, men nu kun om fem Aars Eneret. Og nu mener man at kunne tilstaa denne afknappede Eneret for dog endelig at faa en Svovlsyrefabrik. Under 31. December 1831 udstædes Privilegiet til ham paa i fem Aar at være eneberettiget til her i Landet at fabrikere Svovlsyre »paa den Maade, som han nærmere

har at opgive«. Denne »Maade« kunde han imidlertid ikke strax gjöre Rede for. »Da jeg først maa indhente de nødvendige Efterretninger fra England og Frankrig«, skriver han, »kan jeg for Øjebliket ikke bestemme, om Forbrændingen vil ske i Blykamre eller ved Retorter«. Men Beskeden kommer, og i en Skrivelse af 28. Februar 1832 indberetter han da saaledes: »Efter vedheftede Tegning agter jeg at opføre et Blykammer, 50 Fod lang(t), 27 Fod bred(t) og 10 Fod høj(t), hvori indlades en Blye-Cylinder; under samme bygges et Fyrsted, oven over hvilket anbringes et (!) støbt Jern-Skaal, hvorpaa til sin Tid ligges (!) Svovlet, som skal forbrændes, igjennem en Dør i Cylinderen; paa benævnte Jern-Skaal anbringes paa et (!) Jern-Fod en Platin-Skaal, hvorfra forbrændes Salpetre og Melasses. Naar et vist Quantum er forvandlet i Dunster, indlades i Kammeret en Mængde hede Vanddampe, som blive tilvejebragt i en Damp-Kjedel under Kammeret, hvorved Dunsterne fortættes og falde til Bunden af Kammeret i en lignende Tilstand og sammenblandes med det Fluidum, bestaaende af fortyndet Syre, som maae altid være paa Bunden af Kammeret. For nu at forskaffe Kammeret igien atmosfærisk Luft, aabnes en meget lille Dør, som er anbragt i den Blye-Cylinder, og tillige tre Klapper, som ere anbragte ved den anden Ende af Kammeret. Efter Luftens Adgang er funden at være tilstrækkelig, begyndes Forbrændingen paanye, dog reserveres underdanigst, at dersom jeg ved Erfaring finder det meere fordeelagtig, det maatte gunstigst tillades mig at forandre nævnte Blye-Kammer, saaledes at en uafbrudt Forbrænding kan finde Sted. Efter [at] Syren [er] blevet aftap-

pet fra Kammeret, bliver den afdampet i store flade Blye-Kjedler indtil en vis Grad, hvorefter den kommer i Platina-Kolber og faaer i Sandbad den sidste Afdampning, som er nødvendig til at giøre den til Handels-Vare«.

Det har sin Interesse at blive bekjendt med denne, af Owen selv skrevne Skrivelse, der kun paa faa Punkter røber Udlændingen, og i Overensstemmelse med den blev nu en Svovlsyrefabrik indrettet paa Fredens Mølle, med hvis Fabrikata Owen baade 1834 og 1836 deltager i Industriudstillingerne i Kjøbenhavn. Han udstiller »Prøver af Svovlsyre, Salpetersyre, Ammoniak, kulsur Ammoniak, Salmiak, Glaubersalt, Soda, Klorkalk, Benfedt, marmoreret Sæbe, Benkul, brændt og malet Gibs, kunstige Gjødninger, Uld opkartet af gamle Klude o. s. v.«. Det er, som man ser, en stor og forskjelligartet Production, han har bragt i Gang, og der er idel Glæde over hans Virksomhed. I Beretningen om Udstillingen i 1834 hedder det saaledes: »Hvad Jern-Productionen er for de mekaniske Kunster, en Basis, hvorpaa en Mængde af de vigtigste Fabriker støtter sig, og uden hvilken de aldrig kunne trives, det er Svovlsyre-Fabricationen for den chemiske Production. God Svovlsyre til en billig Pris, er en nødvendig Betingelse for de vigtigste og uundværligste chemiske Fabriker, og da disse Egenskaber findes ved denne Svovlsyre, idet Prisen er saadan, at den vil udelukke enhver fremmed Tilførsel, og Beskaffenheden desuden fortrinlig; da endvidere denne Production er ny i Fædrelandet og vil føre til en fordeelagtig Anvendelse af et indenlandsk Naturproduct [her tænkes paa Islands Svovl], fortjener Fabriken

stor Opmærksomhed og den driftige Fabrikant megen Roes«. I 1836, da man raadede over Medaljer, blev Owen en af de kun syv Udstillere, der fik tildelt en Sølvmedalje, Udstillingens højeste Belønning.

Der gik Ry af hans Virksomhed. Men han vidste ogsaa at bringe den i Erindring, endog ved Smaating, f. Ex. da han ved den sidstnævnte Udstilling mødte med en Stang marmoreret Sæbe »med Tilsætning af 25 pCt. Flintesten«. Han var stadig ivrig for at være med, og den eneste Konkurrent, han paa den kemiske Fabrikations Omraade havde, Katuntrykker F. F. Güllich, spillede kun en mindre Rolle. Güllich havde under 5. Oktober 1833 faaet Bevilling til at anlægge og drive en Fabrik »for Tilvirkning af alle Slags kemiske Produkter, mineralske og andre Syrer samt rensede Salte«. Det 1753 oprettede Salpeterværk ved Frederiksborg, der ogsaa blev en Skedevandsfabrik, trivedes ikke. Et Aktieselskab, der blev stiftet i 1756 for at drive det, maatte ophøre. Ved Aarhundredskiftet kom Værket igjen paa Enkeltmands Haand, og fhv. Kaptajn i Søetaten Chr. Vosbein, der blev Ejer af det i 1805, fik i 1820 et nyt Privilegium for det, ligesom afskediget Premierløjtnant i det borgerlige Artilleri Jens Nielsen Bach i 1830. Men derved voxede dets Betydning ikke, det spillede ingen Rolle. Alt samlede sig om Owen, og hvorledes man i det Hele tog Hensyn til ham, kan ses af en Forestilling fra Generaltoldkammer- og Kommerce-Kollegiet af Januar 1834. Kammerraad Drewsen paa Strandmøllen søgte om toldfrit at maatte indføre 1146 Pd. Svovlsyre fra Lübeck, og Kollegiet, der minder om, at Owen nu har etableret en Svovlsyrefabrik, indstiller

kun af den Grund Ansøgningen til Godkjendelse, fordi Drewsen har erklæret, »at det her omhandlede Parti Svovlsyre er en Rest af en Bestilling, som han har ordineret, förend Owen begyndte at sælge denne Artikel«.

Owen var nu i Et og Alt dansk Industridrivende. Danmark var blevet hans andet Fædreland. Han søgte og fik derfor i 1831 dansk Indfødsret. Og da der ved denne Lejlighed i Henhold til Indfødsretsloven af 15. Januar 1776 søgtes Oplysning om hans Formueforhold, blev det aktmæssigt godtgjort, at han i to faste Ejendomme ejede langt over de af Loven fordrede 10,000 Rd. I Fredens Mølle, der var assureret for 22,560 Rd., indestod der af fremmede Midler kun 11,353 Rd., og en Ejendom i Store Kongensgade (Nr. 248, nu Nr. 68), som han i Januar 1829 havde afkjøbt Grossererne Watt & Gordon for fra den at drive sin Handelsvirksomhed og da navnlig sin Vinhandel, var assureret for 35,800 Rd., men kun prioriteret med 26,148 Rd. Owen begyndte altsaa at blive en velstaaende Mand, der kunde tillade sig Andet end idelig at arbejde. Og med hele sin Aands Livlighed kastede han sig da ind i det Frihedsliv, som begyndte at røre sig her, og som paa denne Tid særlig knyttede sig til de Løfter, der vare givne i Anordningen af 28. Maj 1831 om Provinsialstænders Indførelse i Danmark. To Dage för dens første Aarsdag indtraf, var Owen, efter hvad »Kjøbenhavnsposten« kan berette, paa Børsen ivrig for, at Dagen skulde festligholdes; han handlede her, hedder det, »ifølge Tilskyndelse af Kaptajn Tscherning«. Og da den festlige Sammenkomst den 28. Maj kom i Stand paa Skydebanen under Præsidium af Professor David

og Advokat Salicath, var Owen en af Talerne; han løftede Glasset for den offentlige Mening, hedder det i Referatet.

Hvad der saaledes skete i 1832, gjentoges i de følgende Aar. I 1834 præsiderede Advokat Salicath, Kaptein Dahlerup og Etatsraad L. N. Hvidt. Grosserer Owen var paany Taler, denne Gang for »Forfatterne af Skrifter om Provinsialstændernes Væsen og Værd«, og Grosserer W. Fiedler udbragte en Skaal for Festens oprindelige Stiftere Dhrr. Tscherning og Owen. Owen var altsaa en offentlig Person, der sikkert har faaet sin Del af Samtidens Kritik, og hvorledes denne har været hos den konservative Del af Samfundet, kan ses af et Brev fra den æstetisk interesserede Overretsassessor P. V. Jacobsen til Vennen Adjunkt Peter Adler i Ribe. Han omtaler Festmiddagen den 28. Maj 1834 og er meget misfornøjet med, »at især Kjøbmændene, som udgjorde en stor Del af Selskabet, ved Trampen og Dundren gave sig Luft paa en engelsk eller bengelsk Maade, og at Personer som Grosserer Owen, der ikke kan tale rent dansk, holdt Taler og udbragte Skaaler«. Jacobsen noterer ogsaa i et andet Brev, at Owen i 1835 er medvirkende ved Oprettelsen af den saakaldte »Læseforening«, i hvilken det blev forbudt Underofficerer at indtræde, fordi der gennem den kunde forplantes »altfor liberale Ideer«. Og selvfølgelig har Jacobsen haft Meningsfæller, men det berøvede ikke Owen hans Popularitet. Ved Valgene i 1834, 1840 og 1846 blev han valgt til Stændersuppleant, uden at han dog nogensinde kom til at give Møde i Roskilde; fra 1839 til 1845 var han Borgerrepræsentant i Kjøbenhavn.

Med Hensyn til den ovenfor nævnte »Læseforening«, i hvilken Owen virkede som Repræsentant, skal det her nævnes, at dens Formaal var »at aabne en bekvem Adgang til almennyttig Læsning for alle Stænder«. Dens første, stiftende Formand var Major J. A. Fibiger, der blev afløst af Sekretær T. Algreen Ussing. Man kan i det Hele ikke undgaa at se, at denne liberale Forening blev stærkt støttet af Kjøbenhavns Officerstand. Af dens første 24 Repræsentanter, mellem hvilke vi foruden Owen finde f. Ex. Cand. jur. Orla Lehmann, Overlærer Johannes Hage og Dispatchør A. Wessely, vare fem Officerer, og af de 528 Medlemmer, den talte i April 1836, var ikke mindre end en Tiendedel Militære, navnlig Officerer fra 2det jyske Regiment og fra Artilleriet. Det synes utvivlsomt, at Artillerikaptajn Tschernings Optræden her har sat Frugt. Det var derfor med velberaad Hu, at Regeringen forbød Underofficerer at indtræde i »Læseforeningen«. Naar Tscherning ikke selv er med i Foreningen, er det, fordi han paa denne Tid var beordret til Udlandet.

Som ovenfor antydet stod Tscherning og Owen hinanden nær; i deres Frisind og praktiske Interesser havde de Beröringspunkter. Da Tscherning i 1828 sendtes til Grækenland, skriver han hjem fra Toulon: »Hvordan det end gaaer, saa har jeg dog alt seet Noget, der kan nytte mig, et prægtigt Svovlraffinaderi i Marseille og en Svovlsyrefabrik sammesteds«, og da han i 1833 sendes bort i en Art Landforvisning, der varer i fem Aar, besøger han i 1835 Owens Broder, Advokat Henry Owen paa en Landejendom i Worksop, hvor han interesserer

sig for Gjødningsspørgsmaalet, som han forøvrigt ser meget vantro paa: »Meget af den hele Snak om Gjødningsvæsenet er løs og ubegrundet, som fast alle Resultater af Landmandsexperimenter«. Men kunde han og Owen saaledes ikke altid være enige, savnede han dennes Breve, naar de ikke kom nogenlunde regelmæssigt. I 1837 klager han en Gang fra Paris over, at han »i den senere Tid« ej har hørt Noget fra Owen, om hvem han i et andet Brev, ogsaa fra Paris, spøgende skriver: »Owen vil altid, at jeg skal være noget Stort; det gaaer ham som en Deel af mine Bekjendte her, der ikke kan troe, at Regeringen lader mig rejse omkring for Løjer«, hvad den dog væsentlig gjorde. Men disse »Løjer« dækkede over en alvorlig Brydning, og som Tscherning her havde sin Kamp med Regeringen, saaledes fik Owen snart ogsaa sin — paa Toldvæsenets Omraade.

Som altid var Owen paapassende overfor sine Tilvirkningers Forhold til Toldafgifterne. Han udførte af sine nye kemiske Produkter. I nitten Maaneder af Aaret 1834-35 var hans Udførsel 58,479 Pd. Svovlsyre, 283 Pd. Saltsyre og 942 Pd. Skedevand til Norge og Sverige, 3152 Pd. Salmiak og 1393 Pd. kulsur Ammoniak til Hamborg foruden 15,670 Pd. Sæbe til Sverige, Lübeck og Hamborg. Han mente derfor, at det var naturligt, at der ved Udførselen indrømmedes ham en Godtgjørelse for den Told, han havde betalt ved Indførselen af de Stoffer, han havde benyttet til Fremstillingen af de paagjældende Produkter, og efter en forudgaaet ganske vidtløftig Forhandling med den polytekniske Lærestalt fastslog

en kongelig Resolution af 19. August 1835, at der ved Udførselen skulde godtgjøres ham for 100 Pd. Svovlsyre 60 Sk., for 100 Pd. Saltsyre 70 Sk., for 100 Pd. Saltsyre eller Skedevand Nr. 1 215 Sk., for 100 Pd. do. Nr. 2 150 Sk., for 100 Pd. svovlsur Ammoniak 50 Sk., for 100 Pd. saltsur Ammoniak eller Salmiak 130 Sk., for 100 Pd. kulsur Ammoniak 80 Sk., for 100 Pd. kunstig Soda eller Natron 20 Sk., for 100 Pd. haard Sæbe 10 Sk. og for 100 Pd. Klorkalk 48 Sk.

Man kan herefter forstaa, at han var lydhør overfor hvad der fremkom om en i 1831 nedsat Kommission, der skulde udarbejde en ny Toldtarif. Danmark havde i 1797 faaet en fortrinlig Toldlov, men senere var der under de fortvivlede Forhold, der brød ind over Landet, givet saa mange særlige Bestemmelser — vi have set Exempler paa det ovenfor — at man trængte til en hel ny Tarifiering, og jo nærmere Arbejdet med denne kom sin Afslutning, des uroligere blev Owen. Han indgav Forklaringer, ja søgte personlig til Kongen, og da Forslaget til den nye Lov i 1835 kom frem i Stænderforsamlingen, indgav han et Andragende til denne, der forsaavidt fik Betydning, som Forsamlingen med alle Stemmer mod tre med Hensyn til den stærkt nedsatte Toldposition for Svovlsyre vedtog at indstille, at den gjældende Told for denne Artikel fremdeles skulde bibeholdes i tre Aar. Det vilde næppe være retfærdigt, hed det i Indstillingen, »pludselig at stanse Ansøgeren i en gavnlig Virksomhed, som han, saa vidt vides, har grundet ikke paa offentlig Understøttelse men paa egne Anstrengelser«.

Der blev imidlertid ikke taget Hensyn hertil. Toldtariften udkom den 1. Maj 1838 i uforandret Skikkelse med Hensyn til de heromhandlede Punkter, og nu indgav Owen Ansøgning paa Ansøgning om Erstatning for det Tab, der herved paaførtes ham. Hans kemiske Fabrik havde gavnet Landet; ved hans Virksomhed var en Række nyttige Kemikalier bleven væsentlig billigere, Svovlsyre, der før havde kostet 14 à 16 Sk. pr. Pund, solgte han for 8 à 9 Sk. Pundet, men desuagtet var der ved den nye Tarif bleven gjort Alt for at ødelægge ham. Tolden paa Svovlsyre var pr. 100 Pd. nedsat fra 2 Rd. 48 Sk. til 1 Rd. 24 Sk., paa Salmiak fra 6 Rd. 64 Sk. til 3 Rd. 12 Sk., paa Stangsæbe fra 4 Rd. 16 Sk. til 2 Rd. 48 Sk. o. s. v., ja Soda, paa hvilken Tolden havde været $51\frac{1}{5}$ Sk. pr. 100 Pd., var given helt fri, og disse Toldnedsættelser gjorde, at ogsaa de Udførselsgodtgjørelser, han hidtil havde haft, paa tilsvarende Maade bleve forringede. Desuagtet kunde han umuligt opføre med sin Virksomhed, hvad der formentlig vilde være det rigtigste; han var bunden bl. A. af Hensynet til sin store Familie; han maatte kæmpe mod den truende Storm. Men just derfor havde han Krav paa Erstatning, der muligvis kunde gives ham ved Udførselspræmier eller ved et billigt Statslaan. Han søgte herom i 1838, og han søgte herom i 1839; han ansøgte hos Generaltoldkammer- og Kommerce-Kollegiet, og han ansøgte direkte hos Kongen, der i Oktober 1839 paa lagde Kollegiet at udtale sig om Sagen, hvad det dog først naaede at gjøre i en Forestilling til Kongen af 2. Juni 1840.

Af den fremgaar det, at Kollegiet mente at maatte holde stift paa den nye Tarif. Toldforordningen af 1838 skulde bl. A. støtte Industrien; derfor havde den helt frigivet eller væsentlig nedsat Tolden paa saadanne Fabrikata, der vare Hjælpestoffer for den, og var Systemet, som her raadede, rigtigt, maatte den Skade, som Enkelte led derved, bæres. Af en ganske lignende Grund kunde Kollegiet heller ikke foreslaa nogen Udførselspræmie. Men selvfølgelig saa det gjerne, at der blev ydet Owen, »denne driftige Mand«, al den Hjælp, han trængte til, og det foreslog derfor i Overensstemmelse med ham, at der ydedes ham et Laan paa 25,000 Rbd. i Fredens Mølle. Herimod udtalte dog Statsgjældledningen sig, og i en ny Forestilling af 2. Marts 1841 kommer Kollegiet da ind paa, at Owen gjerne saa, at Bygningerne paa Brönsholmsdal, hvor Staten havde tilvirket militært Klæde, overlodes ham mod en billig aarlig Rekognition; han vilde dér anlægge en Filtklædefabrik.

Heller ikke det Forslag, som laa heri, blev dog virkeliggjort. Den renskrevne, ja endog daterede Forestilling herom er indheftet mellem Kollegiets Forestillinger, men den har ingen Underskrifter, og der er ikke paa tegnet den nogen Resolution. Sagen er af en eller anden Grund bleven stillet i Bero, hvad der dog næppe har været Owens Skyld. Han beskjæftiger sig paa denne Tid meget med det saa kaldte Filtklæde. Som ovenfor nævnt fik han i Oktober 1840 otte Aars Eneret til at fabrikere dette Stof paa en af ham beskreven Maade. Haabet om Fabrikerne paa Brönsholmsdal er her aabenbart en Drivfjeder. Da det skuffedes, blev Eneretten

ikke benyttet, men to Aar efter søger og faar han sammen med Hamburger-Kjøbmanden Thomas Busse et nyt Otte-Aars Patent paa at tilvirke Klæde og andre lignende uldne Tøjer ved en Filtningsproces. Er mon Haabet om nu at faa den ønskede Erstatning for det Tab, Toldtarifen af 1838 havde paaført ham, paany blusset op? Efter de bevarede Aktstykker synes det dog ikke muligt at faa dette Spørgsmaal besvaret. Men givet er det, at Owen aldrig fik Fabriker paa Bröns-holmsdal, og det turde være mere end tvivlsomt, om han nogensinde har tilvirket Filtklæde.

Der er ingen Tvivl om, at hele denne Toldsag i endog høj Grad har afficeret Owen. Han har paa et givet Tidspunkt haft i Sinde at forelægge den for Almenheden i et særligt lille Skrift. Manuskriptet til et saadant er bevaret, og heri oplyses, at han efter de nye Toldbestemmelser ikke alene maatte ophøre med at udføre Sæbe, men at han helt maatte ophøre med at fabrikere Soda, Saltsyre og Salmiak, og at den Tanke var oppe hos ham, om det ikke vilde være rigtigst at forelægge Fabriken til Sverige. Men Skriftet blev ikke udgivet, Fredens Mølle blev ikke forlagt til svensk Grund, Owen kom til Ro i de nye Forhold, ogsaa uden den af ham saa stærkt søgte Erstatning, og han vedblev at være den samme virksomme danske Industridrivende som för. »Fædrelandet«, der ønsker Kjøbenhavns Fortove asfalterede, kalder ham (i 1840) for »den Første, der her har indført Asfaltbrolægning«. Den 5. Maj 1843 foreviser han i Industriforeningen en i Paris til hans Svovlsyrefabrik forfærdiget Platinkjedel, der havde kostet c. 10,000 Rd. Han er stadig fuld af Virkelyst, og det har

i saa Henseende absolut Interesse at se ham — rigtig nok paa et noget tidligere Tidspunkt — ivrig for den grønlandske Handels Frigivelse.

Owens Svigerfader Grosserer von der Pahlen drager i 1828 fra Kjøbenhavn til Frederikshavn, hvor han sammen med den preussiske Konsul dér Peter Julius Kall danner Handelshuset von der Pahlen & Kall, og da Kjøbmand Kall i længere Tid havde opholdt sig i Grønland, var Handelshusets Opmærksomhed henvendt paa denne Danmarks nordlige Koloni. Det paatænkte Expeditioner til Hval-, Sæl- og Torskfangst under Grønland, og efter gjentagne Ansøgninger, der mødte Modstand hos saavel den paagjældende Kolonibestyrer som den grønlandske Handel, opnaede Handelshuset ved en Bevilling i 1833, der udvidedes i 1834, at det i ti Aar maatte benytte en til Holsteinborgs Distrikt hørende Kyststrækning ved Isartokfjorden til et Etablissement, Trankogeri m. m. Der synes at have været ganske store Planer forbundne hermed, saaledes som en Artikel af Owen i »Kjøbenhavnsposten« for den 15. December 1834 oplyser om.

Han fortæller, at fem Uger efter at Handelshuset von der Pahlen & Kall havde faaet den nævnte Bevilling, udrustede det i Forbindelse med Formanden for Grosserersocietetets Komite i Kjøbenhavn, preussisk Generalkonsul F. J. Tutein, Owen og nogle Flere det første private Skib til Grønland, »dette Forhaabningens Land«, som den nylig afdøde Brænderiejer W. M. Olrik, der tidligere havde været Kolonibestyrer dér, havde skrevet saa begejstret om. Det startende Konsortium lod derpaa udgaa en Indbydelse over hele Landet om

Deltagelse i den nye Erhvervskilde, men, skriver Owen: »det var, som om Isbjerger paa een Gang havde stivnet de varme Udsigter, som salig Olrik og andre Penne havde malet med orientalske Farver«. Ingen meldte sig. Ja Konsortiet kunde ikke en Gang faa Expeditionsskibet assureret, Owen og Tutein overtog personlig Assurancen. Men derved led de intet Tab, Skibet kom lykkeligt hjem. Og Owen ser stadig lyst paa Sagen, hans Artikel ender med, at han, »sammen med andre Handelshuse« har underskrevet en Ansøgning til Kongen om den grønlandske Handels Frigivelse.

Det var dog et unyttigt Stormløb, og skjönt von der Pahlen & Kall's Bevilling gjaldt til 1. Januar 1844, forlyder der intet Mere om Sagen fra Owens Side. Meget var ogsaa forandret, inden den nævnte Dag oprandt. Den 9. Maj 1841 døde George Daniel von der Pahlen, der fra 1832 havde været russisk Vicekonsul i Frederikshavn, og at Opholdet her ikke ubetinget har været glædeligt, kan ses af hans Enkes Dødsavertissement. Hun taler deri om mange bitre Prøvelser, som deres 47aarige Ægteskab havde bragt dem, at de sidste tretten Aar, der omfattede deres Ophold i Frederikshavn, havde adskilt dem »fra vore saa inderlig elskede Börn og Börnebörn«. Mellem disse var Datteren Susanne, Owens Hustru, og de Owenske Börn: George Charles (f. 29. Novbr. 1816, † 8. Avg. 1874), Frederick (f. 4. April 1818, † 24. Jan. 1888), Josefine Franciska (f. 5. Juli 1819, † 27. April 1895), Elizabeth Johanne Henriette (f. 24. Febr. 1827, † 7. Maj 1882), Agnes Suzanne Christine (f. 28. Septbr. 1828, † 7. Juli 1894), Charlotte Cunliffe (f. 26. Juni

1830, † 12. Decbr. 1846) og Polonia von der Pahlen (f. 19. Marts 1832, † 18. Decbr. 1864).

Owen havde Ret, da han i 1838 talte om sin store Familie. Imellem 1819 og 1827 er der endda muligvis født flere Börn, der ere døde som smaa. Den ovennævnte Fortegnelse er tagen fra den engelske Artilleri-officer C. H. Owens Bog »The descendants of the elder branch of the Cunliffes of Wycoller« (2. Udg., London, 1887), der bl. A. ogsaa oplyser, at Slægtens Udløber i Danmark »Mr. Joseph Owen of Copenhagen« i Tiden vistnok omkring 1855 havde ønsket at købe det gamle Cunliffe-Eje Wycoller, hvad dog ikke lykkedes. De gamle engelske Slægtsforbindelser uddøde aldrig hos ham, hvor dansk han end følte sig, og hvor inderligt han end mere og mere knyttedes til Fredens Mølle. I 1843 erhvervede han nye Bevillinger for dens Virksomhed som Sæbesyderi og Oliemølle, og for den fra Fredens Mølle udgaaende Patentgjødning slog han vægtige Slag, saaledes i 1839 mod en Bemærkning af den bekjendte Justitsraad S. A. Fjelstrup til Sindinggaard (Tidsskr. f. Ldøkon. VII, S. 359) og i 1844 i en længere Polemik i Berlingske Tidende (Nr. 283 flg.) med Jægermester F. Sehested til Broholm. Det var med berettiget Selvfølelse, at han i Ansøgningen om sit Gjødningspatent i 1833 havde skrevet, at han ved den Gjødning haabede »at have bibragt vort Land et omfattende nyt Middel for at hjælpe til Forøgelsen af vor nationale Velstand«. Han nød Anseelse baade i og udenfor Landbrugernes Kreds, og ved det første Landstingsvalg i December 1849 var det kun med faa Stemmers Overtal, at Etats-

raad Carl Neergaard til Gunderslevholm sejrede over ham, hvad der lod J. A. Hansen skrive et langt Stykke til hans Pris i »Almuevennen« (1850, Nr. 1). Owen blev her rost, selvfølgelig først politisk, fordi han var »blandt de Mænd, der fast have holdt ved sine liberale Grundsætninger«, men dernæst ogsaa for sin store gavnlige Virksomhed, der bl. A. havde »aabnet nye Erhvervs-grene«, og saa havde han endnu, hedder det videre, »lagt sit menneskekjærlige Sind for Dagen ved at deltage paa en fremtrædende og opofrende Maade i Foretagender, som havde et saadant Formaal«.

Owen var en dygtig og paaskjønnet Søn i sit nye Fædreland.

**FREDENS MØLLES
FABRIKER**

ET AKTIESELSKAB DANNES.

Toldloven af 1. Maj 1838 skulde, som ovenfor berørt, støtte Landets Industri. Heraf kan der imidlertid Intet sluttet med Hensyn til Industriens Tilstand som god eller slet, ti Loven havde flere Ærinder; ved den skulde, som det hedder, Told- og Skibsafgifterne »bringes i et mere passende Forhold« til saavel »Handelens, Industri- og Fabriksflidens samt Agerdyrkningens Tarv«. Men at det paa den Tid kun stod ringe til i den danske Industri, er sikkert nok. Orla Lehmann skriver 1839 i »Fædrelandet«, at det ligger klart for Enhver, at »den Ugunst, som vor Industri har fortjent, hos Mangfoldige er gaaet over til en aldeles forblindet, forstokket, forstenet Aversion«. Og Aaret efter hævder J. C. Drewsen fra Strandmøllen, at »Fabrikfliden« hos os staar paa svage Fødder. »De veed«, siger han, »at Høje og Lave, Rige og Fattige næsten som en Trosartikel antage, at Fabriker ej kunne lykkes hos os; De har vist bemærket, at kun yderst sjældent og som oftest kun under særegne Omstændigheder vover en Rigmand at anlægge en nogenlunde betydelig Kapital i en Fabrik«. Et Laan i en saadan kunde saa godt som ikke faas hverken ved offentlige Stiftelsers Midler eller af private Mænd.

Under saadanne Omstændigheder, slutter han derpaa, »synes Aktieselskaber at være det eneste os levnedes Middel til at skaffe vort Land Fabriker«. Det var da ogsaa ad denne Vej, at Tiden søgte at naa frem. Men derfor maa man dog ikke tro, at der herved blev be-
traadt en helt ny Vej.

Den Tanke, at hvad En ikke magter, kan magtes af Flere, er selvfølgelig gammel. Vi have mødt den ovenfor. Da Rolluf Hoogkerck ikke ved egne Kræfter formaede at drive sit første Sæbesyderi med tilhørende Oliemølle (1702), skaffede han sig Interessenter, hvad han fik at føle, da han senere maatte vige for Marie sal. Böchmanns. Hans Nielsens Enke og Lorentz Kreyer gjør det af dem i Fællesskab ejede Sæbesyderi i Nybrogade, »Den sorte Hane« kaldet, ved en ejendommelig Kontrakt til en Slags Fideikommis mellem deres Arvinger (1700), Halvdelen af det skulde tilhøre hver af de to Familier, hvad der endnu virker, da Peter Casses Svigersøn Ernst Jürgensen vil købe Syderiet; han maa købe det ligesom i to Gange, 1775 og 1776. I intet af disse Tilfælde er der dog Tale om, hvad vi nu kalde et Aktieselskab. Et saadant er heller ikke det Interessentskab, der 1754 stiftes ved en særlig Konvention mellem Kjøbmand Eilschou, Landfiskal Wolradt Holm og Kommerceraad J. E. Falsen til Søbo om Driften af det privilegerede Sæbesyderi i Odense. Interessentskabet stiftes mellem de tre og ingen Andre, den ene af dem kan ikke udenvidere sælge sin Part til nogen Udenforstaaende. Men det ser ganske anderledes ud, da Dr. med. J. G. Erichsen i 1755 faar stiftet et Partipantskab for et nordenfjelds Salpetersyderi med en

Fond af en halv Tønde Guld eller 1000 Aktier à 50 Rd., »i Fald det fulde Antal af Interessenter naas«. Det er en Aflægger af dette Selskab, som han Aaret efter faar til at overtage det tidligere nævnte Salpeter- og Vitriolværk ved Frederiksborg. Det skal drives ved 300 nye Aktier, og efter det nordenfjeldske Selskabs »Convention« kunde disse Andele frit kjøbes og sælges, blot at de nye Ejere bleve anmeldte.

Her er et virkeligt industrielt Aktieselskab, og Tanken om saadanne var paa ingen Maade Tiden fremmed. 1748 indbyder Garver Povl Thomsen til Tegning af Aktier à 100 Rd. i en Læderfabrik, som skulde anlægges ved Arresø, og i 1774 udsender Kemikeren F. H. Müller en Indbydelse til at tegne 50,000 Rd. i 100 Rdl.'s Aktier til Oprettelse af en Porcellænsfabrik. Her er nu det Forunderlige, at Læderfabriken slet ikke kom i Gang, skjøndt de fornødne Aktionærer synes at have meldt sig, men at Porcellænsfabriken blev virkeliggjort, tiltrods for at de ønskede Aktionærer udeblev. Herpaa skulle vi dog ikke komme ind. Indbydelserne vise, at Tanken om industrielle Aktieselskaber var fremme, og der kan fra Slutningen af det attende Aarhundrede nævnes endog flere saadanne Selskaber. De vare dog ikke af fremragende Betydning, og de tunge Tider, som det nittende Aarhundrede førte med sig, bragte ikke Medbør til de enkelte nye Forsøg, der gjordes i denne Retning. Man troede, som Drewsen siger, ikke paa Industri i Danmark. 1820 indbød en Englænder David Coulthard til at tegne 300 Aktier à 300 Specier i et Selskab »Det bornholmske Stenkuls- og Jernværks Interessentskab«, men skjøndt Avtoriteter som H. C. Ørsted

og Justitsraad L. Esmarch her anbefalede, lykkedes det ikke, og helt sørgeligt gik det med Fajancefabriken Søholm, som der i 1827 indbødes til Aktietegning i af Drewsen selv samt Justitsraad, Kommitteret i Kommercekollegiet Hermann Bech og Kancelliraad, Apoteker Peter Groth. Virksomheden kom i Stand, men i 1838 maatte Selskabet opløses. Aktiekapitalen og Meget ud over den var fuldstændig tabt; Indbyderne havde personlig gjort store Tilskud.

Tiderne vare ikke de industrielle Forsøg gunstige, og dog klarede det nu. Troen paa en Fremtid ogsaa i denne Retning var voxende med de opadgaaende økonomiske Konjunkturer. Det borgerlige Initiativ lærte at være virksomt i Tidens livlige Frihedsbevægelse. Man sluttede sig sammen i Foreninger ogsaa med praktiske Formaal, og saaledes opstod da i 1838 »Industriforeningen i Kjøbenhavn«, som strax efter affødte »Den merkantile Industriforening«, der dog kun bestod i to Aar. I November 1840 opgik den igjen i den større Moderforening, efter at have ydet et ganske stort, men ikke ganske heldigt Bidrag til den kraftigt vaagnende Aktie-Foretagsomhed. Det summede med Forslag til Bygning af Jernbaner (Altona-Kiel, Flensborg-Husum, Kjøbenhavn-Roskilde) og til Oprettelse af Dampskibslinier (Aalborg-Kjøbenhavn, Kjøbenhavn-Helsingør o. s. v.). Der foresloges og stiftedes Aktieselskaber til Gjennemførelsen af disse Foretagender, og lidt senere kom, ogsaa som Aktieselskaber, Kjøbenhavns Sommer-Tivoli (1843), Klampenborg Vandkur-Anstalt (1844), Casino (1845), Hotel Phønix (1846), Kjøbenhavns Hippodrom

(1847) m. fl., ikke at tale om nogle vel kun smaa jyske Aktieselskaber til Opdyrkning af Hedejord.

Fra »Den merkantile Industriforening« udgik der fire Aktieselskaber, et Maskinhörspinderi paa Svanholm ved Gamle Kongevej, en Cementfabrik ved Limensgade paa Bornholm, et Lærredsvæveri paa Kristianshavn (O. F. Olsen) og Maskin-Træskæreriet Phønix Bag Børsen. Men intet af disse Selskaber varede ud over nogle faa Aar, hvad dog her kun skal illustreres overfor det længst levende af dem, Hörspindriet. Forslaget til dets Oprettelse fremkom i de sidste Dage af 1839. Det udsendtes af »Direktionen for den merkantile Industriforening«, men selve Forslaget var kun undertegnet »Et Medlem af Foreningen«, der senere fandtes at være Cand. polyt. E. R. Grove, Fabrikant ved Søetatens Sejldugsfabrik. Det stillede et aarligt Udbytte i Udsigt paa ikke mindre end næsten 40 pCt. Imod de her gjorte Beregninger, hvis tekniske Udgangspunkt tilmed fandtes urigtigt, protesterede Kammerraad Drewsen i »Fædrelandet« for den 26. Februar 1840 som den, der vidste Besked; han havde selv paatænkt at anlægge et Hörspinderi ude paa Strandmøllen, ja havde alt derom henvendt sig til Kommercekollegiet. Resultatet blev da, at der i Marts nedsattes en Komite for nærmere at undersøge Forholdene med Hensyn til det foreslaaede Aktieselskab, og til Medlemmer af denne Komite valgtes Overkrigskommissær C. Albeck, Kammerraad J. C. Drewsen, Fabrikant A. Feilberg, Fabrikant O. F. Olsen og Grosserer J. Owen.

Den Erklæring, som denne Komite i alt Væsentligt samlede sig om, gav Drewsen Ret, Indbydelsen lovede

altfor meget. Men lige meget hjalp det. Folk var i denne Aktieselskabernes Tid lettroende; alle de ønskede 1500 Aktier à 100 Rd. bleve tegnede, og nu kom det til et ganske bevæget Sammenstød paa Maskinhörspinderiets konstituerende Generalforsamling den 21. Juni 1840. Her holdt Drewsen en Tale, som er aftrykt i »Kjøbenhavnsposten« for den 15. Juli s. A., i hvilken han tog sit Udgangspunkt i, at det var saare vanskeligt her til Lands at skaffe Penge til industrielle Foretagender, og at Aktieselskaber syntes at være blevet det eneste Middel, ved hvilket Danmark kunde faa Fabriker; de ovenfor efter ham citerede Ord ere tagne af denne Tale. Og derpaa fortsatte han: »Men erkjende vi, at dette er i Sandhed vor eneste og sidste Ressource, da bör vi vel forsigtigt, aldrig letsindigt, benytte den, og mig forekommer det afgjort, at Enhver, der gjør sine Medborgere Forslag om Oprettelsen af hvilken-somhelst Fabrik og som vil stille sig i Spidsen for et saadant Foretagende, bör give Almenheden en eller anden Garanti for, at Foretagendet af ham anses for fuldkommen sikkert, at det efter al Rimelighed bör og kan lykkes«. Han har her vistnok med Sorg tænkt paa den forulykkede Fajancefabrik Søholm, og saa gennemgaar han, paa hvilke forskjellige Maader en saadan Garanti efter hans Mening kan gives, og slutter med at vise, at der ikke i Indbydelsen til Maskinhörspinderiet var givet den mindste Garanti, samt at de i den opstillede Beregninger umuligt kunde holde Stik.

Det maa have været haardt at høre paa i en konstituerende Generalforsamling, og da derefter ogsaa Owen ønskede at tale, negtede Dirigenten, den merkan-

tile Industriforenings Formand, Grosserer H. L. Danchell, ham Ordet. Men Owen appellerede Afgjørelsen til Forsamlingen, og da den erklærede sig for, at han skulde tale, oplæste han, der helt sluttede sig til Drewsen, forskjellige Breve, han som Medlem af den nedsatte Komite havde vexlet med Fagmænd i England, og som alle varslede Selskabet en sørgelig Skjæbne, hvis det vilde gaa i Indbydelsens Spor. Men det skulde det. Man vilde ikke høre de varslende Røster. Dhrr. Grosserer Danchell, Lektor Wilkens og Candidat Orla Lehmann bleve valgte til at føre Selskabet frem, fremad — til dets fuldstændige Ruin. Det kom aldrig til at give en Skilling i Udbytte, end mindre henved 40 pCt. p. a., som Grove havde beregnet; den 13. April 1850 blev der gjort Exekution hos det.

De industridrivende Aktieselskabers første Æra her i Landet var ikke lykkelig. Selskaberne maatte op-høre med større eller mindre Tab; saaledes gik det alle de af »den merkantile Industriforening« startede Selskaber foruden endnu en Del andre, f. Ex. Det danske Silkeselskab, Grosserer Baches og Professor Scharlings Dampvaskeri, Orlov Andersens Hörberedningsanstalt paa Brönsholmsdal, Vandkuretablisementet ved Maglekilde i Roskilde o. s. v. Hvad der blev staaende af saadanne ældre og nyere Selskaber var dels nogle til forskjellige Lav knyttede Aktieselskaber, Kongens Bryghus (fra 1808), Det forenede Kunstflids-Møbelmagasin (1818), Snedkermesternes Finerskjæreri (1828) og De forenede Malermesteres Farvemølle (1843), dels det noget særligt stillede Mineralvands-Selskab Rosenborg Bröndanstalt (fra 1831), som det forøvrigt i Begyndelsen gik meget smaat

med, samt — det af Joseph Owen i Januar 1846 stiftede Aktieselskab Fredens Møllens Fabriker.

Man kan være forundret over, at Owen trods Alt, hvad der var sket paa det her omhandlede Omraade, havde Mod til at udsende sin Indbydelse, og man kan være forbavset over, at den trods Alt, hvad der var sket, blev efterkommet. Men Sagen var, at han i Indbydelsen stillede en saadan Garanti, som Drewsen havde forlangt. Det var paa absolut for ham selv gunstige Betingelser, at han tilbød at sælge sin Fabrik til et Aktieselskab. Han skulde for Afstaaelsen have 132,000 Rd., »successiv eftersom Aktieafdragene erlægges», samt 10,000 Rd. i Aktier, han skulde være Selskabets første Direktør, og saa skulde han (og efter ham hans Arvinger) endnu til Stadighed have en Tredjedel af Selskabets aarlige Overskud. Men saa garanterede han til Gjengjæld paa fuldt betryggende Maade Aktionærerne i de første ti Aar 4 pCt. p. a. af de 8 pCt., som hans Indbydelse stillede i Udsigt som Foretagendets mindste aarlige Udbytte. Og ved Siden af denne reelle Garanti stod endnu hans industrielle Personlighed, hans Fabrikers Fortid. Det er i det Hele interessant at blive bekendt med hans ejendommelige Indbydelse, der giver en Række Oplysninger om den i Fredens Mølle stedfundne Udvikling. Den lyder saaledes:

INDBYDELSE

til

en Actieforening til fra 1ste Juni d. A. at drive *Fredens Møllens Fabrikker paa Amagerbro* med en nominel Capital af 200,000 Rbd. fordeelt paa 4000 Actier à 50 Rbd. Stykket, hvoraf kun 3200 Actier med en Actie-

capital af 160,000 Rbd. strax træde i Virksomhed, og 800 Actier eller 40,000 Rbd. forblive som Reservefond til Disposition af Actieforeningen.

En lang Erfaring har overbeviist mig om, at kun Mangel paa Indsigt og Capital ere til Hinder for, at Danmarks Industrie og Fabrikvæsen kan modtage den Udvidelse, hvortil det saameget trænger, og hvorved Statens og de Privates Interesser i saa høi Grad ville befordres. Denne Mangel vil kun kunne afhjælpes ved Fleres forenede Kræfter, der her, som næsten overalt, maae sættes i Bevægelse, dersom noget Stort skal udrettes. Enkeltmand vil nemlig vanskelig være i Besiddelse af de rige Fund af praktisk og theoretisk Kundskab, der nutildags udfordres til ikke alene at drive, men ogsaa til at udvide et stort og fleersidigt Fabrikanlæg paa den billigste og meest hensigtssvarende Maade, og endnu vanskeligere vil det, efter Forholdene her i Landet, være for Enkeltmand at tilveiebringe de betydelige Capitaler, der betinge et saadant Fabrikanlægs heldigste Drift uden ved Opofterelser, hvormed en stor Deel af den Fordeel, som ellers derved vilde vindes, altid gaaer tabt.

Dette har bevæget mig til ved denne Indbydelse at søge at vinde Publicum i Industriens Interesse, ved at byde det Deeltagelse i de i Overskriften nævnte Fabrikkers Drift og Udvidelse, og jeg gjør dette saameget trøstigere, som *her ikke er Tale om en Entreprise, hvis Fremgang paa Grund af dens Nyhed er usikker, og hvortil den fornødne Erfaring først skal kjøbes med de sædvanlige Offere.*

De Fabrikker, hvorom her er Tale, har jeg nu drevet i en Række af 24 Aar, først paa Østerbro og senere paa Amager, og de have, som jeg paa rette Sted vil være istand til at bevise, i de sidste 17 Aar, det nu tilendebragte iberegnet, i Gjennemsnit, og efter Fradrag af Udgifterne til Vedligeholdelsen af Fabrikbygninger og deres Indretninger med Inventarium og øvrige Driftsomkostninger, afgivet en

aarlig netto Avance af circa 14,000 Rbd., hvilket, da Fabrikbygningerne med Inventarium have en Værdie af 67,000 Rbd. og den omløbende Driftscapital har udgjort circa 65,000 Rbd., andrager circa $10\frac{3}{4}$ pCt. p. A. af den hele i Anlæget anlagte Capital af 132,000 Rbd. og omtrent $21\frac{1}{2}$ pCt. af den løbende Driftscapital af 65,000 Rbd.

Neppe ret mange Entrepriser ville kunne opvise et heldigere Resultat, og det vil ikke kunne feile, at dette vil blive endnu bedre, naar forøget Capital og Fleres forenede Indsigter blive virksomme i Fabrikkens Interesse. Ifølge Naturen af de Fabrikata, der sysselsætte denne Fabrik, er det at forudsee, at den med hvert Aar vil tiltage i Flor; thi Industrien er i stadig Tiltagende hos os, og bliver derfor en større Consument for en Deel af Fabrikkens Frembringelser, hvortil kommer, at i den fremblomstrende Tilstand, hvori Agriculturen her i Landet befinder sig, vil det være en af Fabrikkens Hovedopgaver, at bidrage til, efter en langt større Maalestok end hidtil, at understøtte og fremhjelpe dette glædelige Velvære, ved i enhver Retning betydeligen at mangfoldiggjøre de kunstige Gjødningsmidler, hvorpaa Agerdyrkningens Fremskridt saa meget beroer, og hvortil den bestandig føler større og større Trang, samtidig med at Evnerne til sammes Anskaffelse tiltager. Det er ved saadanne Midler, at de Lande, der have hævet sig paa Agriculturens høieste Standpunkt, have været istand til at opnaae dette, og da hos os den naturlige Gjødning i de sidste 5 Aar er stegen til det tredobbelte, ligger det klart for tænkende Mænd, at en betydelig Afsætning af gode og billige Surrogater ei vil mangle. De øvrige meget forskjellige Gjenstande, hvormed Fabrikken beskæftiger sig, gribe for det meeste ind i hverandre og bidrage derved væsentligen til en heldig Drift, og saaledes er der Udsigt til, at denne, med forøget Capitalanvendelse, vil afgive et endnu fordeeltigere Resultat med forøgede Indtægter.

Jeg kan saaledes udtale det som min, paa en lang Erfaring grundede og med Sagens Natur og fornuftigt Hensyn

til Conjunctionerne bestyrkede Overbeviisning, at de, hvem det maatte lykkes mig, at vinde for denne almeennyttige *Entreprise*, ville høste et rigeligt Udbytte af de *Capitaler*, som deri anbringes. Til yderligere Oplysning herom skal jeg tillade mig at fremsætte følgende:

CALCULE.

Af den active Capital Rbd. 160,000 bliver 83,000 Rbd. til Disposition som løbende Driftscapital, der efter det Resultat, Fabrikken som ovennævnt har givet i de sidste 17 Aar efter Fradrag af Vedligeholdelser og Driftsomkostninger m. v. med Undtagelse af efternævnte Administrations Omkostninger, give en aarlig Nettoavance af $21\frac{1}{2}$ pCt. eller ..... circa Rbd. 17850

Drages herfra Administrations Omkostningerne nemlig:

Til første Directeur	Rbd. 1000
Hver af de 2 andre Directeurer	
à 400 Rbd.	— 800
En Kasserer og Bogholder ...	— 500
	<hr/>
	Rbd. 2300

og endvidere Renter 4 pCt. p. A.

af den hele active Aktiecapital

af Rbd. 160,000, der i 10 Aar

garanteres Actionairerne af

mig..... — 6400

— 8700

bliver Overskud.....

Rbd. 9150

som fordeles i 3 lige Dele, hvoraf $\frac{1}{3}$ Deel

— 3050

tilfalder mig, og de tilbagestaaende $\frac{2}{3}$ Dele

Rbd. 6100

blive at uddele til Actionairerne.

Efter denne Calcule ville Actionairerne saaledes, foruden den dem af mig i 10 Aar garanterede Gjennemsnitsrente af 4 pCt. p. A., erholde en reen Avance af 4 pCt. p. A., og denne Calcule bygges dog alene paa det hidtil vundne Resul-

tat og lager aldeles intet Hensyn til de Omstændigheder og Forhold, hvilke, som jeg i det foregaaende har berørt, med en temmelig Sandsynlighed lade antage, at Indlægteerne i Fremtiden ville blive betydeligere.

GRUNDBETINGELSERNE,

hvorunder jeg indbyder til Actietegning i ovennævnte Fabrik-anlæg, ere følgende:

§ 1. Actiecapitalen, som til Overtagelse og Udvidelse af Fredens Møllens Fabrikker strax søges ved Subscription paa Actier tilveiebragt, beløber . . . . . Rbd. 150,000, fordeelt paa 3000 Actier à 50 Rbd. pr. Stk.

og forøges med 200 Actier à 50 Rbd. . . . . — 10,000, som jeg forbeholder mig, og som af Selskabets Bestyrere udstedes og overleveres mig.

Altsaa activ Actiecapital . . . . . Rbd. 160,000, hvortil endnu bliver at føie som Reserve-Fond

800 Actier à 50 Rbd. . . . . — 40,000,

Rbd. 200,000,

hvilke Rbd. 40,000 ei for Tiden udgives, men forblive i Behold som Selskabets Eiendom, og som først afhændes for Selskabets Regning, naar det til Etablissementets Udvidelse findes tjenligt, i hvilket Fald Ihændehaverne af de active Actier ville nyde Fortrinsrettighed til deres Erhvervelse. Det er en Selvfølge, at der ikke tilskrives disse Reserve-Actier nogen Rente eller Udbytte, førend de afhændes. Ingen Actionair hæfter for mere end det Indskud, hvorfor han ved Subscriptionen tegner sig.

§ 2. Fabrikkerne, bestaaende af

A. En hollandsk i 1844 ny opbygget Vindmølle, indrettet til Oliepresning, med tilhørende Blyreservoir til Opbevaring af circa 35 Oxhoveder Olie. I Møllen er fremdeles anbragt en Jern-Beenknuse-Maskine, samt en Qværn med Sigteværk til Beenkulmaling.

B. Et ligeledes i 1844 opført grundmuret 2 Etagers

Pakhuus med Lofter til Frøets og Oliens Opbevaring, med tilstødende blybeklædte Beholdere til circa 90 Oxhoveder Olie.

C. Et Grøn- og Haard-Sæbe-Kogerie, hvori en Kjedel til 70 Tønder Sæbes Kogning, samt Jern- og Træbakker til Ludens Tilberedelse med passende Rum til Sæbens Opbevaring.

D. Et grundmuret Vaaningshuus med tilstødende Bindingsværks Længe.

E. En grundmuret Bygning, hvori Contoir, et Olieraffinaderie, Apparater til Salmiacs og Chlorkalks Fabrication, Retorter til Skedevands og Saltsyres Destillation, et Beenfedtkogerie, 4 store Ovne til Forkulning af Been og Frembringelse af Patent-Gjødning.

F. En tilstødende Længe med deriværende Tørrekammer, en Reverbeerovn til Dannelsen af Soda; i denne Bygning agtes endvidere opstillet en i Hull bestilt, og til Foraaret til Afskibning færdiggjorte, Dampmaskine paa 16 Hestes Kraft, bestemt til at drive 2 nye Kradsmaskiner til Tilberedning af Kradsuld, samt et i en mindre Bygning værende Romersk-Cement Værk, hvis Afsætning er beregnet saavel paa Udførsel til de Østersøiske Havne, som paa det dagligen her i Landet tiltagende Forbrug af denne Artikkel.

G. Bygninger med store Blykammere til Forfærdigelse af Svovlsyre og tilhørende Svovlovne, samt Blyafdampere, og en Platina-Kjedel til Concentration af Syren, der i 1843 kostede 8500 Rbd.

H. Diverse Pakhuse af Tømmer og Brædder til Opbevaring af Been og circa 26,000 Tønder Patent-Gjødning.

I. En Bygning afdeelt i Pakhuse, hvori en Hestemølle til at drive 1 Par verticale Stene, Qværne til Vaadmaling, samt et Valseværk efter fransk Model til kornede Beenkuls Frembringelse.

J. Diverse Bygninger til Stald, Vognremise etc.

K. En Hauge og Vænge paa circa 1 Tønde Land. Anførte grundmurede og nagelfaste Appertinentier, overdrages

den 1ste Juni dette Aar til Selskabet, som afholder alle af Overdragelsen flydende Omkostninger, med deres Rettigheder og Byrder for den Summa . . . . . Rbd. 58,740

for hvilken de i Aaret 1844 af Amager-Birks

Branddirecteur under Taarnebyes Sogneforstanderskabs Control bleve taxerede til Assurance, og bemærkes, at bemeldte Bygninger og Indretninger have i sin Tid kostet Undertegnede over 80,000 Rbd.

Ligeledes overdrages Selskabet Fabrikkens løse Inventarium, der aarligen revideres, for den Summa, hvorfor det var ansat paa Fabrikkens Bøger den 31te December 1845 . . .

— 8,800

Endelig overleveres Selskabet og overtages til samme Tid Fabrikkens Forraad af raa Stoffer til samme Brug og af færdige Fabricata, for den Priis og i de Quantiteter, efter hvilke de ved Overleveringen ere anslaaede i Fabrikkens Bøger, og som almindelig variere fra 60 til 70,000 Rbd.

Antages altsaa deres Værdie ved Overleveringen at være . . . . .

— 64,460

bliver det hele Beløb, som Selskabet vil have at udrede til Undertegnede successiv efter

_____ Rbd. 132,000

_____ som Actie-Afdragene erlægges, omtrent . . . (med mindre Selskabet overtager den Capital af 10,000 Rbd., som indestaaer paa Prioritet i Bygningerne, hvorved Summen vil formindskes med dette Beløb). Af Subscriptions-Summen vil da endnu være tilbage circa . . . . .

— 18,000

_____ Rbd. 150,000

der, som yderligere Driftscapital føies til den, i raa Stoffer og Fabricata staaende, løbende Driftscapital af Rbd. 65,000, som hermed forøges til 83,000 Rbd.

§ 3. Selskabet modtager og betaler den i § 2 under *F* anførte, i Hull bestilte Dampmaskine og refunderer mig den derpaa *à Conto* udlagte $\frac{1}{3}$ Deel af Kjøbesummen £Stg. 130, som endnu ikke er belastet Fabrikken.

Ligeledes betaler Selskabet mig Værdien af den sammesteds ommeldte under Bygning værende Cementovn, som vil komme paa circa 1500 Rbd.

§ 4. I 10 Aar, regnede fra 11te Juni dette Aar, garanterer jeg Ihændehaverne af de effective 3200 Actier til Beløb Rbd. 160,000 en Gjennemsnitsrente af 4 pCt. p. A. af Actiecapitalen, og til yderligere Sikkerhed for denne Garantie overleverer jeg Selskabets Direction et tinglæst Skadesløsbrev, med Pant næst efter 19,000 Rbd. i min Gaard Nr. 248 i Store Kongensgade her i Staden, og med første Panteret i mit aldeles ubehæftede Pakhuus Nr. 145 paa Hjørnet af Overgaden neden Vandet og St. Anne Gaden paa Christianshavn, hvilket Skadesløsbrev kan antages at afgive betryggende Sikkerhed for et Beløb af 30,000 Rbd., og vil jeg desuden, til yderligere Sikkerhed for den garanterede Rentes regelmæssige Betaling i de halvaarige Terminer, deponere i Selskabets Casse gode rentebærende Effecter til Beløb af 3200 Rbd., som er $\frac{1}{2}$ Aars Rente af den effective Actiecapital 160,000 Rbd.

Det skal staae mig frit for at kunne forandre Sikkerheden med Selskabets Bestyrelses Samtykke, og, hvad Sikkerheden i de faste Eiendomme angaaer, skal det staae mig frit for, ved Udløbet af det 5te Aar at kunne fordre 16,000 Rbd., eller det Halve af de betalte Renter, afskrevne paa mit til Selskabet udstedte Skadesløsbrev.

§ 5. Saalænge som den i § 4 ommeldte Rentegarantie vedvarer, betinger jeg mig, med Bistand af mine Sønner og Ret at substituere en af dem i mit Sted, den øverste Direction og Ledning af Fabrikkens Anliggender og Drift, hvorimod Selskabet vil have at udnævne ved min Side to Directeurer, en af Handelsstanden og en Fabrikkyndig. Disse tvende Directeurer vælges af Selskabets Generalforsamling

med absolut Majoritet og paa 3 Aar, og maa hver af dem eie idetmindste 20 Actier.

Enhver af disse Directeurer kan med de øvrige Directeurers Samtykke i Forfaldstilfælde constituere en anden i sit Sted.

Fremdeles udnævner Selskabet paa hver aarlig Generalforsamling en Control-Comitee af 5 Medlemmer, som vælges med simpel Majoritet, og 5 Suppleanter til denne Comitee, hvortil de Medlemmer ansees valgte, der have de fleste Stemmer efter de til selve Comiteen valgte; Controlcomiteen skal ansees for fuldtallig, naar 3 Medlemmer ere tilstede.

Directionen er pligtig hvert Qvartal at indsende til Controlcomiteen en Beretning over Fabrikkens Tilstand i det Hele og dens Cassebeholdning, samt hvert Aar, efter Bilancens Opgjørelse, at sende Controlcomiteen det aarlige Regnskab til Revision.

Over alle de Spørgsmaal, der gaae udenfor Fabrikkens daglige og vante Orden og Ledelse, maae den fungerende første Directeur være enig med de to af Selskabet udnævnte Directeurer, og skulde Uenighed opstaae, har Controlcomiteen at afgjøre samme.

§ 6. Directionens Medlemmer erholde for deres Function i aarligt Honorar, den første Directeur Rbd. 1000, og hver af de 2 af Selskabet valgte Directeurer Rbd. 400. Directionen antager en Casserer og Bogholder, der skal tage Bolig paa Fabrikken og erholder Rbd. 500 aarlig Løn.

§ 7. De effective 3200 Actier à 50 Rbd. forsynes med 20 halvaarige Rente Coupons paa 1 Rbd., at hæve i 11te Juni og 11te December Termin hvert Aar, og første Gang i 11te December dette Aar. Selskabets Generalforsamling afholdes i hvert Aars August Maaned efter Indkaldelse af Directionen med 8 Dages Varsel i Adresseavisen og Berlingske Tidende, og det bestemmes da af samme, hvor stort Udbytte der for det forløbne Aar skal udbetales Actionairerne. Udbetalingen af hvad det saaledes bestemmende

Udbytte udgjør, maa med de aarlige Renter, der efter de Actierne vedhæftede Coupons erlægges i de almindelige Terminer, udbetales i den nærmest paafølgende 11te December Termin. I samme Termin udbetales $\frac{1}{3}$ af det Netto Overskud, som det forløbne Aar har givet efter Fradrag af Renter af Actiecapitalen, og hvilke $\frac{1}{3}$ Deel Netto-Avance herved af mig reserveres.

§ 8. Actietegningen skeer strax, og den første Indbetaling finder Sted paa samme Tid med 5 Rbd. imod Interims-Qvittering enten af Herr Procurator Dahl eller Undertegnede

den anden i April dette Aar med	Rbd.	10
— tredje i Juni — — —	—	10
— fjerde i August — — —	—	10
— femte i Octbr, — — —	—	15

for hvilke 4 sidste Indbetalinger der kvitteres af Directionen, af hvem Actierne ogsaa i sin Tid udstædes, naar Afdragene alle ere erlagte, og imod Tilbagelevering af de derfor udstedte Interims-Qvitteringer.

Indbetalingerne ville blive indkaldte med 1 Maanedes Varsel 3 Gange i Adresseavisen og den Berlingske Tidende. Den, der ikke præsterer Indbetalingen til den fastsatte Tid, taber derved uden videre al sin Ret som Actionair, og Krav paa det alt erlagte Indskud, til Fordeel for Selskabets Kasse, og den ham meddeelte Interims-Qvittering mister saaledes al Gyldighed. *Forøvrigt maa den oprindelige Actie-tegner personligen hefte for Indbetalingen af de tvende første Afdrag, selv om han maatte have borttransporteret sin Actieret.*

§ 9. Naar samtlige Actier ere tegnede, vil en Generalforsamling af mig blive sammenkaldt, for, efter Bestemmelserne i § 5, at udvælge de der nævnte to Directeurer og Selskabets Controlcomitee med sammes Suppleanter.

Paa denne Generalforsamling giver:

1 à 4 Actier	1	Stemme
5 à 9 —	2	—
10 à 19 —	3	—
20 à 29 —	4	—

og saa fremdeles, for hver 10 Actier 1 Stemme mere. De tvende af denne Generalforsamling valgte Directeurer ville i sin Tid have paa Selskabets Vegne at modtage Overleveringen af Fabrikken m. v. efter § 2, og derfor at give Tilstaaelse samt, i Forening med Controlcomiteen og mig, at udarbeide Udkast til de for Selskabets Tarv meest passende Love, til Forelæggelse og Approbation af den første ordinaire Generalforsamling i August Maaned 1847.

§ 10. Selskabets Generalforsamling kan ikke uden mit Samtykke gjøre nogen Forandring i disse Grundbetingelser, men er iøvrigt i Besiddelse af den høieste Magt.

§ 11. Denne Indbydelse er fra idag fremlagt til Actietegning paa Undertegnedes Contoir i Gaarden Nr. 248 Store Kongensgade fra Kl. 9 indtil 2 om Formiddagen, og fra Kl. 4 til 7 Eftermiddagen, ligeledes hos Herr Procurator Dahl Nr. 6 paa Gammel Torv fra 9 til 12 om Formiddagen og fra Kl. 5 til 7 om Eftermiddagen.

Kjøbenhavn, 16de Januar 1846.

JOSEPH OWEN.

Som det vil ses, er Indbydelsen dateret den 16. Januar 1846, og allerede den 9. Februar kunde »Fædrelandet« meddele, at Aktietegningen var sluttet, hvad der efter Datidens Forhold maa betragtes som særlig hurtigt. Der udbødes 3000 Aktier à 50 Rbd., d. v. s. 150,000 Rbd., men af den trykte Liste over Aktionærene ses det, at Grosserer Owen er Aktionær for 50,000 Rbd. (1000 Aktier), hvilket formentlig vil sige, at han har overtaget, hvad der den 9. Februar ikke var tegnet af Andre. Den 14. Februar fandt den konstituerende Generalforsamling Sted. Den senere Højesteretsadvokat, den Gang Prøveprocurator Niels Levinsen dirigerede, og til Medlemmer af Direktionen ved Siden af Owen som første Direktør valgtes som handelskyndig Direktør det

ansete Medlem af Grosserersocietetets Komite Grosserer (senere Etatsraad) W. F. Duntzfelt og til fabrikkyndig Direktør den polytekniske Kandidat Gustav Borries, der i 1839 havde anlagt L. P. Holmblads Stearinlysfabrik. Til Kontrolkomiteen valgtes, ordnede efter det Antal Stemmer, de fik, Prokurator (senere Kancelliraad) L. Ring, der blev Komiteens Formand, Tømmermester H. H. Kayser, Sukkerraffinadør V. Dons, Kaptajn A. F. Tscherning samt Major og Grosserer C. E. Knudsen, og endelig kunne som Supleanter til Kontrolkomiteen nævnes Agent (senere Etatsraad) Theodor Suhr, Etatsraad Fr. Tutein, Overavditør (senere Minister) C. C. Hall, Grosserer Adolph og Kriminalretsassessor J. J. Buntzen.

Det er en Kreds af gode Navne, som vise, at Owens industrielle Virksomhed havde Tidens Tillid.

TIDEN FRA 1846 TIL 1862.

Nu ejedes Fredens Mølle ikke længere af Grosserer Joseph Owen, men af Aktieselskabet »Fredens Møllens Fabriker«, og dog var Forandringen i Virkeligheden mere formel end reel. Det var stadig Grosserer Owen, der styrede. Den af ham udstedte Indbydelse heftedes som »Grundbetingelser« til Selskabets Love, og den gav ham for de ti Aar, hans Rentegaranti varede, »den øverste Direktion og Ledning af Fabrikens Anliggender og Drift«. Vel skulde Selskabet udnævne to Direktører ved hans Side, en handelskyndig og en fabrikkkyndig, ikke at tale om en Kontrolkomite, men den »øverste« Direktion var og blev hans, saaledes at han endog havde Ret til i sit Sted at substituere en af sine to Sønner. Efter Indbydelsen skulde jo en Tredjedel af Fabrikernes aarlige Overskud stadig tilfalde ham, d. v. s. først ham og efter hans Død hans Arvinger. Og saa var der desuden et ikke ringe Samkvem mellem »Fredens Møllens Fabriker« og Handelshuset Joseph Owen, der fra 1849 hed »Joseph Owen & Sønner«. I det nævnte Aar optog han Sønnerne George Charles Owen (f. 29. November 1816) og Frederick Owen (f. 4. April 1818) i sit Firma, og det var den Sidste, der

særlig af ham udpegedes til at skulle spille en Rolle i »Fredens Møllers Fabriker«. Han var polyteknisk Kandidat. 1841 havde han taget polyteknisk Examen som Kemiker. I 1848 bestemtes det, at han skulde overvære Direktionens Møder, og at han ikke fik faa Forretninger her, kan ses deraf, at da han i 1850 i nogen Tid er i Udlandet, opstilles der endog tre Substituter for ham. Broderen George skal føre det daglige Tilsyn i Fabrikerne, Faderen overtager Kassebestyrelsen, og den fabrikkyndige Direktør Borries Lagerbogen. Nej, »Fredens Møllers Fabriker« vedblev at være en Owensk Institution. Efter de ovenfor nævnte ti Aars Forløb, i hvilke Grosserer Joseph Owen var uafsættelig Direktør, gjenvælges han stadig enstemmigt til Fabrikerens første Direktør, og han er ganske som før ivrig for Fabrikerens Trivsel selv i de mindste Ting. Det ses f. Ex. strax i Kampen om at opnaa Stempelfrihed for Fabrikerens Aktier.

Der blev søgt herom hos Rentekammeret, der svarede afslaaende. Men det havde kun til Følge, at Owen direkte søgte til Kongen, Kristian VIII, og Resultatet blev saa en Forestilling fra Rentekammeret, hvorefter Stempelfriheden ved en kongelig Resolution af 18. August 1846 blev indrømmet. Men Owens nye Ansøgning var ogsaa baade kraftig og fyndig. Han gjør i den opmærksom paa, at Rentekammeret havde afslaaet lignende Ansøgninger fra Aktieselskaber, som »Fredens Møllers Fabriker« ikke ønskede at blive stillet i Klasse med, men tidligere paa dette Punkt havde været villig overfor forskellige Aktieselskaber, som »Fredens Møllers Fabriker« mindst maatte staa paa Linie med.

Det er med ikke ringe Selvfølelse, at han veed at vurdere den Virksomhed, der er udfoldet af Fredens Mølle; han skriver bl. A.:

»Men lige saa lidt som Undertegnede allerunderdanigst formener, at den almennyttige produktive Virksomhed, som han har bestræbt sig for at udvikle ved de Fabriker, han forestaar, burde sammenlignes med de Virkninger, som Anstalter som Tivoli, Casino, Hippodromet og andre af lignende Art have eller love at have for Samfundet, lige saa meget drister han [sig til] allerunderdanigst at formene, at Billigheden talte for den samme Undtagelse fra den almindelige Regel, som det er lykkedes flere Aktieforeninger at opnaa, saasom Hørspinderiet, Maglekildes Bröndanstalt i Roskilde, Den til raa Jorders Opdyrkning i Jylland [oprettede Forening] m. fl. Thi hvad det første angaar, har det aldeles ingen Frugter baaret af den Begunstigelse, som Regeringen har ydet det, hvorimod Fredens Møllens Fabriker ej alene have vidst at hævde deres Plads i Industriens Række, men have for det meste beskæftiget sig med Gjenstande, der forhen ej vare fabrikerede her i Landet, og selv i disse Dage er fremstaaet med et Produkt Romersk Cement, som för ikke er blevet tilvirket her, og som baade i Kvalitet og relativ Pris langt overgaar den meget ufuldkomne bornholmske Cement. Desuden de betydelige Fonds, der nu staa til Fabrikens Disposition, ville give Anledning til med mere Lethed at optage i deres Rækker af Fabriker hvad nyt og gavnligt kunde være for Landet. Vel kan Fredens Møllens Fabriker fra Humanitetens Standpunkt næppe lignedes med Bröndanstaltens Aktieforening i Roskilde, men naar det er

vitterligt, at disse Fabriker i Nødens Stund kom Brönd-anstalten i Rosenborg Have særdeles til Hjælp og (!) som dens Direktion maa kunne bevidne, saa kan der heller ikke fra den humane Side hvile nogen Skygge paa Fabrikerne. Hvad den i Jylland oprettede Forening til at drive raa Jorder angaar, og som netop har vundet Deres Majestæts Rentekammers Understøttelse, vil Deres Majestæt allernaadigst bemærke, at det var Fredens Møllers Fabriker, der først her i Landet indførte Bruget af kunstige Gjødninger, og tusinde og tusinde Tønder Land i Danmark ere frugtbringende netop ved den Hjælp, de have ydet.*

Owen sætter ikke sit Lys under en Skjæppe, og det er vel just det, der lader ham vinde Sejer. Men — helt og altid vandt han dog ikke. Hans Ansøgning gik ud paa Stempelfrihed for saavel Aktiernes Udstedelse som senere Transport. Men kun det Første opnaaedes, og i en anden Sag, Spørgsmaalet om Fabrikbygningernes Fritagelse for Bygningsafgift, opnaaede han slet Intet. En Ansøgning om at faa en tidligere bevilget, temporær Fritagelse fornyet blev afslaaet. Paa sædvanlig Vis betragtede han dog ikke denne Afgjørelse som endelig. Fra Fredens Møllers Fabriker i Forening med Drewsen & Sønner, L. P. Holmblad, Jacob Holm & Sønner og H. L. Danchell fremkom der nu (d. e. i Juli 1846) et Andragende til Stænderforsamlingen i Roskilde om at faa Forordningen af 1. Oktober 1802 om Afgift af Ejendomme forandret. Det var absolut uretfærdigt, hedder det, at denne Forordning i § 36 fordrede Bygningsafgift af Fabriker paa Landet, medens den i § 35 fuldstændig fritager Agerbrugets Bygninger for denne Afgift.

Dette Forhold betegnes som mærkeligt »i et Land, hvor Fabrikdriften endnu staar paa svage Fødder«, og saa paaberaabe Andragerne sig desuden den Omstændighed, at »Agerdyrkingen ved det højere Opsving, den nu overalt stræber at tage, mere eller mindre maa betragtes fra en fabriksmæssig Side«. Det er ejendommeligt at møde en saadan Ytring allerede i 1846. Stænderforsamlingen lod sig dog ikke røre. Med 47 Stemmer mod 3 besluttede den ikke at nedsætte nogen Komite om Sagen, hvorefter den bortfaldt.

Disse Begivenheder vare en Slags Forpostfægtninger, der viste, at Direktionen eller vel nok saa korrekt, at Owen passede paa. Betegnende er det nemlig, at man slet ikke var ivrig for at faa de nye Forhold ved Fabriken og herimellem f. Ex. Direktionens hele Stilling nærmere bestemt ved Love. Saadanne vedtoges først paa Aktieselskabets første ordinære Generalforsamling den 2. August 1847, d. e. først halvandet Aar efter at Aktieselskabet havde konstitueret sig. Det Væsentlige var og blev »Grundbetingelserne« i Owens Indbydelse af Januar 1846.

Efter denne Indbydelse overgik der i Aktieselskabets Eje foruden en Have og et Vænge, en Stald og en Vognremise samt en Del Pakhuse endnu følgende industrielle Virksomheder: en i 1844 bygget hollandsk Vejr-mølle, indrettet til Oliepresning og med blybeklædte Beholdere til c. 125 Oxehoveder Olie, et Olieraffinaderi, et Sæbesyderi for baade grøn og haard Sæbe med bl. A. en Kjedel til Kogning af 70 Tønder Sæbe, en Svovlsyrefabrik med tilhørende Svovlovne, Blyafdampere og Platinkjedel og saa desuden, mest i særlige Bygninger,

en Benknusemaskine, en Kværn til Benkulmaling, fire Ovne til Forkulning af Ben og Frembringelse af Patent-Gjødning, et Benfedtkogeri, Apparater til Salmiak- og Klorkalk-Fabrikation, Retorter til Skedevands og Saltsyres Destillation, en Reverberovn til Dannelsen af Soda og saa endelig en Kradsuldfabrik og et delvis indrettet Romersk-Cement-Værk; til de to sidste Virksomheder havde Owen i Hull bestilt en Dampmaskine paa 16 Hestekraft, som Aktieselskabet skulde overtage.

Hvad der herved kan forundre, er, at der nu for første Gang tales om Dampkraft i Fredens Mølle. Men Intet kan bedre belyse Sandheden af de Ord, vi ovenfor have mødt endog et Par Gange, at der endnu ikke var nogen udviklet Industri i Danmark. Trods de enkelte tidligere Forsøg, der kunne føres tilbage til 1790, var det først paa Strandmøllen, at den danske Industri i Aarene fra 1821 til 1835 blev fortrolig med Dampkraften. I det nævnte Tidsrum anskaffede Drewsen her endog tre Dampmaskiner, som dog alle vare fra England, og derfra var ogsaa Fredens Mølles. Den kom hertil i Maj 1846, og til dens Installation benyttede Owen ogsaa en Englænder, Mr. Hugh F. Rennie, der var Bestyrer ved det ovenfor omtalte Maskinhørspinderi. Som Benknuse-Maskinen, der anskaffedes i 1827, var fra England, saaledes var Dampmaskinen det i 1846 ligesom en Reservedampkjedel, der indkjøbtes i 1849. Og endnu langt senere hentede Fredens Mølles Fabriker Hjælp fra Udlandet, de indforskrev f. Ex. forskjellige Teknikere. Men som dette Sidste angik helt specielle Omraader, betyder det Intet med Hensyn til den danske Industris almindelige Tilstand; den bedredes

netop nu stærkt, og støttedes paa mange Maader just af Fredens Møllers Fabriker, der allerede i 1847 optraadte ganske imponerende.

Rawert fortæller, at de i det nævnte Aar tilvirkede 250,000 Pd. Svovlsyre, 15,000 Pd. Skedevand, 1000 Pd. Saltsyre, 150 Pd. rygende Salpetersyre, 70,000 Pd. Benkul, 5000 Pd. Benfedt, 2000 Tdr. Romersk Cement, 5000 Pd. Kradsuld, 400 Tdr. Bengjødning, 26,000 Tdr. Patent-Gjødning, 25,000 Pd. haard Sæbe, 1500 Tdr. grøn Sæbe, 150,000 Pd. Linolie, 9000 Pd. Hampeolie, 130,000 Pd. Rapsolie, 1600 Skpd. Linkager, 625 Skpd. Rapskager og 700 Lpd. Oliemel. Særlig nævner han desuden Fabrikernes Oliemølle som den største i Danmark; i 24 Timer pressede den med 5 Presser c. 60 Tdr. Frø, men den blev ogsaa just i det nævnte Aar indrettet til at drives ved Damp.

Her blev arbejdet. 1846 byggede Tscherning et Spor (en Jernbane) i Fabrikernes Gaard, 1851 gjorde man Forsøg med en ny Metode at koge grøn Sæbe paa, og i 1859 afløstes Benknusemaskinen af et Dampapparat, i hvilket Benene kogtes til Gelee. Den i 1846 paabegyndte Cementtilvirkning gik ud paa at fremstille en saakaldet Romersk-Cement, men da man mente, at den engelske Portland-Cement var bedre, indhentede Fr. Owen i 1850 Oplysninger om den i England, og en engelsk Mester blev senere hidkaldt. Der blev gjort Forsøg paa Forsøg, men saa havde Fabrikerne ogsaa den Tilfredsstillelse, at daværende Major Ernst, der forestod Anlægget af Kjøbenhavns Søbefæstning, i 1861 erklærede deres Portland-Cement for lige saa god som den udenlandske og gjorde ikke ringe Bestillinger. Alt lykkedes

dog ikke paa lignende Maade. Owen, der, som vi have hørt, i 1840 havde indført Asfalt her, vilde ogsaa føje en Asfaltindustri til Fabrikernes Virksomhed. Baade i 1846 og 1847 tilbød han Københavns Magistrat at belægge Byens Fortove med Asfalt, men man havde ikke Tillid til det tilbudte Materiale, hvad der særlig fremgaar af en længere Erklæring fra Københavns Brolægningsskommission i 1847. Asfaltindustrien maatte opgives, og saaledes skete det ogsaa med Kradsulfabrikationen. Den stansedes i 1849.

Forsaavidt specialiserede man sig altsaa, og ved Siden af Cementen, Olien og Sæben blev det Svovlsyre- og Gjødningstilvirkningen, der tog Interessen. Men her staa vi jo ogsaa overfor en gammel Kjærlighed.

I det ovenfor nævnte Manuskript til en offentlig Redegjørelse for den Uret, Toldloven af 1838 formentlig begik imod ham, skriver Owen efter at have omtalt sin vellykkede Bengjødningsindustri: »Da jeg af de store Partier Ben, jeg forbrugte, letteligen kunde tilvirke Ammonium, satte jeg hermed i Forbindelse Fabrikationen af en Del vigtige kemiske Produkter, hvorved dette kunde benyttes, navnlig Svovlsyre, Saltsyre, Soda, Salmiak og kulsurt Ammonium, lutter Gjenstande, der aldrig tilforn vare blevne tilvirkede her i Landet. Til den Ende rejste jeg til Paris, medbragte derfra en kyndig Fabrikmester og anskaffede saa kostbare Redskaber, at da den kemiske Fabrik i Aaret 1834 traadte i Virksomhed, henved 100,000 Rbd. vare employerede i mit Etablissement, hvortil jeg senere endnu har føjet en meget omfattende Tilvirkning af Skedevand, Benfedt, haard Sæbe og kunstig Gjødning i meget store Partier.«

Det svinger, som man ser, mellem Svovlsyre og Gjødning, og han siger yderligere lidt senere i den samme Opsats, »at hele Værkets Drift er bygget paa et fast, nøje sammenhængende System, hvor det ene Led saa væsentligen griber ind i det andet, at ingen enkelt Del deraf kan udrives uden at forstyrre den hele Organisation«. Det maa her erindres, at Owen selvfølgelig fremstiller Alt i det allerbedste Lys, han vil gjøre Indtryk for om muligt at tilbageerobre de for ham gunstige Toldsatser, som den nye Toldforordning havde berøvet ham; enhver af Fabrikationerne har her Betydning, hele hans Virksomhed skal betragtes som en Helhed.

Selvfølgelig er der noget overdrevet heri. Fabrikationen af Kradsuld, som han paa den Tid drev, har næppe haft nogen organisk Sammenhæng med f. Ex. Sæbetilvirkningen. Men paa et snævrere Omraade har han selvfølgelig Ret, Svovlsyren og den kunstige Gjødning staa absolut i Forbindelse.

Tilvirkningen af Svovlsyre tiltog endog meget betydeligt; i 1851 afsatte Fabrikerne saaledes c. 80,000 Pd. Svovlsyre mere end i 1850. Det var absolut nødvendigt at faa et nyt System Blykamre. De gamle vare fra 1833, altsaa snart 20 Aar gamle. Paa Generalforsamlingen i 1850 blev Nødvendigheden af en Nybygning betonet, og da Frederick Owen i Sommeren samme Aar var i Udlandet, traf han i Paris Aftale med en Franskmand Carteron om at forestaa Anlægget. Det var beregnet til daglig at skulle kunne oparbejde 600 Pd. Svovl og skulde koste c. 16,000 Rd. Da Carteron kom hertil i Sommeren 1851, blev Planen imidlertid udvidet saaledes, at Bekostningen voxede til c. 27,000 Rd., men

saa kunde ogsaa de nye Svovlkamre forbrænde 1200 Pd. daglig; Fabriken kunde producere 3600 Flasker Svovlsyre aarlig. De nye Kamre toges i Brug den 4. Oktober 1851.

Det var en anselig Fremgang, men den var nødvendig. I 1851 var Joseph Owen i England for at faa Oplysning om en ny Gjødning, surfosforsur Kalk, til hvis Tilvirkning der benyttedes Svovlsyre. Og hjemkommen begyndte han strax at producere denne Gjødning, der hurtigt fandt stærk og stigende Afsætning. I 1852 tilvirkedes der 200,000 Pd., i 1853 tre Gange saa meget, og snart efter regnedes der ikke med Hundredetusinde men med Millioner Pund. I 1857 solgte Fabrikkerne 6 Millioner Pund surfosforsur Kalk. Dette førte nødvendigt til en Udvidelse af Svovlsyrefabrikationen. 1857 kaldes der paany paa Carteron; der bygges et nyt System af Blykamre, der anskaffes en ny Platinkjedel. Udvidelsen kostede 42,000 Rd., og Carterons Medhjælper Franskmanden Eugene Bataille blev for fem Aar engageret som Leder af Fabrikernes Svovlsyretilvirkning med en aarlig Løn af 4000 Frcs., stigende til 4500 Frcs.; han skulde af 100 Pd. Svovl tilvirke 300 Pd. Svovlsyre.

Der er ustanselig Fremgang. Da Baron H. Stampe 1859 i »Ugeskrift for Landmænd« skrev en Artikel om Gjødningsforsøg, berømmer han Fredens Møllers Patentgjødning, men over den sætter han endnu den surfosforsure Kalk, som han i høj Grad anbefaler. Det er derfor intet Under, at Fabrikernes Virksomhed voxer og med den det aarlige Udbytte. Medens Omsætningen i det første Aar (1846—47) var 135,000 Rd., udgjorde den i 1857 400,000 Rd. og var — hvorom nærmere neden-

for — endnu 380,500 Rd. i 1861, for hvilket Aar Aktionærerne fik 16 Procent i Udbytte, hvad de ogsaa havde faaet for 1859, medens det ellers havde svinget, væsentlig stigende, fra 7 til 14 Procent. Aktieselskabet »Fredens Møllers Fabriker« udviklede sig som en enestaaende Institution, der samtidigt med at være en væsentlig Støtte for Tidens stærkt opadgaaende Landbrug, just ved dettes Hjælp tjente et godt Udbytte til sine Aktionærer.

Man maa imidlertid ikke tro, at det Hele gik som en let og lystig Leg, væsentlig af sig selv. Nej, der arbejdedes og det endog strengt. Den nu aldrende Joseph Owen sparede sig ikke, og som Herren var, fulgte Hjælperne efter, særlig i Tidsrummets ikke faa kritiske Aar. Efter Krigens Udbrud i 1848 laa saa godt som alle Forretninger nede, medens der samtidig ydedes store patriotiske Ofre. Fredens Møllers Fabriker skjænkede to Heste til Armeen. Men for disse Fabriker blev Aaret dog absolut Fremgang. Da Begivenhederne udelukkede Hertugdømmernes Oliemøller som Konkurrenter, fik Kongerigets saa meget mere at gjøre. Fredens Møllers Oliemølle arbejdede Dag og Nat, og Aaret gav 10 Procent i Udbytte. Koleraaaret 1853 satte sine Mærker, otte af Fabrikernes bedste Arbejdere fældedes af den hærgende Sot, og i høj Grad alvorlig tegnede Situationen sig i 1857, da Pengekrisen i Aarets Slutning brød ind over Landet. Fredens Mølle gjorde den 8. December sin Status op. Dens Aktiver vare 488,000 Rd., og dens Passiver 426,000 Rd., Forholdet var altsaa ikke ilde, men desuagtet var den i Forlegenhed. Den havde 102,000 Rd. tilgode hos 746 forskellige Debitorer, men af dem opgav o. 120 deres Bo. Alle Forretninger laa lammede hen. Fre-

dens Mølle maatte søge et Laan i Nationalbanken. Den søgte 35,000 Rd., men maatte nøjes med 22,000 Rd. Dens Forlegenhed var dog kun forbigaaende. Sex Uger efter var Laanet tilbagebetalt, og paa den aarlige Generalforsamling kort efter kunde Joseph Owen, der ved denne Lejlighed havde lagt et stort personligt Lod i Vægtskaalen, triumferende meddele, at Aaret havde været saa godt, at det vilde have givet 19 Procent i Udbytte, hvis Krisen ikke var indtruffen. Nu kom Aaret kun til at give 12 Procent! Krisens Virkninger vare dog selvfølgelig ikke overstaaede med denne lille Nedgang; de vare langt dybere. Omsætningen i 1858 dalede ganske væsentlig. Fra 400,000 Rd. i 1857 gik den ned til 260,000 Rd., den skulde altsaa paany oparbejdes, hvad da ogsaa lykkedes. I 1859 steg den til 328,300 Rd., i 1860 til 346,800 Rd. og i 1861, som ovenfor nævnt, til 380,500 Rd.

Under en saadan Kamp og fremadskridende Væxt er det forstaaeligt, at Aktieselskabet stadig behøvede Kapital. Hvad det derfor hurtigt lagde Beslag paa, var de 800 Aktier, som ved Startningen i 1846 blev holdt tilbage som en Reservefond. De blev i 1850 tilbudt de tidligere Aktionærer til Pari, og disse 40,000 Rd. tegnedes strax, bl. A. tog Grev F. Knuth til Knuthenborg ikke mindre end 250 af disse Aktier. Men selvfølgelig behøvedes der endnu mere Kapital til de efterhaanden nødvendige store Udvidelser. I 1856 optoges da et 5 Procents Prioritetslaan paa 50,000 Rd.; der udstedtes 100 Obligationer à 500 Rd. Og paa Generalforsamlingen i Marts 1858 bemyndigedes Bestyrelsen til at udstede for 100,000 Rd. i 6 Procents Preferenceaktier à 200 Rd.,

der afsattes, efterhaanden som det gjordes fornødent. Samtidigt med, at Selskabets Kapital saaledes udvidedes, glemte det imidlertid ikke at anlægge en Reservefond, en Drifts-Reserve-Konto blev oprettet og en væsentlig Del af denne kom til at bestaa i 800 af Selskabets egne Aktier, der vare afsatte til Pari (50 Rd.), men efter en Generalforsamlings Beslutning af 24. Februar 1851 paany skulde indkjøbes i belejlige Öjeblikke, naar Kursen var gunstig. I et Direktionsmøde den 23. Januar 1855 blev det oplyst, at de 800 Aktier vare indkjøbte for gennemsnitlig 30 Rd. Stykket.

Der er ligesom forskellige Strömninger heri. En Lyst til ubetinget at gaa paa og en forsigtig Holdenigjen. Men just herved fremkom de gode Resultater. Direktion og Kontrolkomite fandt stadig hinanden. I Direktionen gik Alt let. Da det fabrikyndige Medlem Gustav Borries døde den 2. April 1860 — han blev ikke fuldt 48 Aar gammel — valgtes Owens Svigersön, Jernbaneingeniör, forhen Ingeniörofficer, Kammerjunker Valdemar Bauditz (f. 5. Januar 1822) til hans Efterfølger, og Posten som handelskyndigt Medlem beklædtes i hele dette Tidsrum af en Mand, der ved Venskabsbaand var knyttet til Owen, den indflydelsesrige Kjøbmand Grosserer William Duntzfelt (f. 12. Juni 1792), der blev baade Raadmand i Kjøbenhavn, Stænderdeputeret og Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling, hvorfor det er ganske naturligt, at han fra 1857 havde Titel som Etatsraad. Naar han i de sidste Aar foretog længere Baderejser, lod han sin Søstersön Grosserer Charles Edvard de Coninck constituere for sig.

Vende vi os derefter til Kontrolkomiteen, træffe vi

ogsaa her helt igjennem rolige Forhold. De faa Gange, der var Uoverensstemmelser, udjævnedes Alt ved et Fællesmøde. Prokurator og Kancelliraad L. Ring var Komiteens Formand fra 1846 til 1858, og da han i dette Aar trak sig tilbage paa Grund af Svagelighed, blev han efterfulgt af Tømmermester H. H. Kayser. Af de fem Mænd, der i 1846 indvalgtes i Kontrolkomiteen, vare to uafbrudt Medlemmer i hele Perioden, nemlig foruden Tømmermester Kayser Grosserer og Major Carl Emil Knudsen. De øvrige fik een eller flere Efterfølgere. Prokurator Ring kun een, nemlig Overretsassessor C. W. Sporon, men Kaptajn Tscherning (1846—51) tre og Sukkerraffinadør D. W. Dons († 3. Februar 1851) endog fire. Tschernings Efterfølgere vare Overauditør C. Hall (1851—52), Kriminalretsassessor J. J. Buntzen († 14. Oktober 1856) og derefter Grosserer J. H. Wedersøe. Sukkerraffinadør Dons blev efterfulgt af Mægler Fr. Hoskier (1851—5), saa kom Lensgreve Fr. Knuth († 8. Januar 1856), Admiral, Kammerherre C. E. van Dockum (1856—58) og derefter Kaptajn og Hof-Juveler C. Schröder.

Alt gik fortræffeligt, og saaledes ogsaa Forandringerne, der maatte indtræde i 1856, da den af Owen i 1846 tilsagte 10-Aars Garanti for et aarligt Udbytte af mindst 4 Procent udløb. Lovene bleve i den Anledning reviderede af Direktion og Kontrolkomite og i deres nye Skikkelse vedtagne af en Generalforsamling, Selskabets første extraordinære, den 2. December 1856. Direktørernes Gager forhøjedes ikke herved, de vedblev at være lige saa moderate, som i Lovene af 1846 fastsat, 1000 Rd. for den første Direktør og 400 Rd. for

hver af de to andre, men det er en lille Nyhed, naar der tillægges ethvert af Kontrolkomiteens Medlemmer en Godtgjørelse af 10 Rd. for hvert afholdt Mde. En Nyhed er det ogsaa, at den i 1851 oprettede Drifts-Reserve-Konto nu fastslaas i Lovene. Der skal aarlig paa den hensættes »1 pCt. af den indskudte Aktiekapital«. Af størst Interesse er det dog at se Grosserer Josephs Owens Ret til en Tredjedel af det aarligt efter en Del Afskrivninger fremkommende Overskud klart udtalt, det er ham »reserveret som vedvarende Ejendom og kan ikke ved nogen Generalforsamlings Beslutning forandres«. Det har ogsaa sin Betydning at se, hvad den »første og ledende« Direktør skal udrette, »han har den specielle Bestyrelse af Fabrikernes Drift, Selskabets Regnskabs- og Kassevsen samt vrige Anliggender«, d. v. s. han forestaar Alt, men Stillingen var jo ogsaa beregnet paa Grosserer Owen, Selskabets Stifter og Bærer. Ved Generalforsamlingens Slutning blev han enstemmigt valgt til ledende Direktør, hvorefter Generalforsamlingen slutter med følgende karakteristiske Udtalelse: »Grosserer J. Owen antog Valget med den Tilføjning, at han maatte udbede sig at kunne lade i forekommende Tilfælde sine Sønner eller een af dem underskrive paa Fabrikernes Vegne i sit Sted, dog saaledes at dette selvfølgelig sker under hans eget Ansvar. De Tilstedeværende fremsatte ingen Indvending herimod«.

Det fremgaar heraf, at Fredens Mølle ganske vedblev at være den samme Owenske Institution som fr, men tillige at Joseph Owen var en Mand, der stadig i høj Grad havde Tanken henvendt paa den Familie, hvis Hoved han var. I saa Henseende er et paa Engelsk affattet Brev af 20.

Marts 1849 til Sønnerne George og Frederick, hvori han erklærer, at de fra Majmaaned s. A. ere Kompagnoner i hans Handelsvirksomhed, der fremtidig skal drives under Firmaet Joseph Owen & Sønner, af særlig Betydning. Idet han her takker dem for den Flid og Energi og i det Hele for det gode Forhold, de hidtil stadig have vist ved at assistere ham i Forretningen, understreger han, at denne Forretning, der i Øjeblikket er Familiens Støtte, bør vedblive at staa paa samme Maade for dem og, som han haaber, for deres Børn, hvorefter han gaar over til nærmere at bestemme, hvorledes Forholdene skulle ordnes efter hans Død mellem dem, deres Moder og deres Søstre. Tankerne, der her fremsættes, ere ganske de samme, som i 1846 lod ham bestemme, at en vis Del af det aarlige Overskud i Aktieselskabet Fredens Møllers Fabriker uden nogen Tidsbegrænsning skulde tilfalde ikke alene ham, men hans Arvinger efter ham.

Joseph Owen har absolut været en god, men sikkert tillige en myndig Familiefader. I det nævnte Brev stiller han sine Betingelser for Sønnernes Kompagniskab, og det paa en saadan Maade, at man ubetinget føler, at de maatte og skulde respekteres. Han lægger i Brevet særlig Vægt paa at vise Karakter. Der er da heller ingen Tvivl om, at han har vist Karakter i alle Forhold, ogsaa i sine Forretninger, som han drev stort. En Tid havde han et eget Hus i London, J. Owen & Kp., vistnok fra 1851 eller 1852. Men af lang Varighed blev Forretningen her dog ikke. Fra 1. Januar 1859 træder Huset John Young & Kp. i dets Sted i Udførelsen af alle engelske Kjøb og Salg for Fredens Møllers Fa-

briker. Men hører det Ene op, bliver der Tid til at tage fat paa et Andet. I 1859 starter Joseph Owen & Sønner et nyt Aktieselskab herhjemme, »Aldersro Bryggeri«.

Af de to Sønner George og Frederick var det den Sidste, der af Faderen blev knyttet til Fredens Møllers Fabriker. Men George skulde ikke derfor være Stifbarn. Han havde i 1856 købt et betydeligt Jordareal paa Hjørnet af Jagtvejen og Lyngbyvejen skraas overfor Store Vibenshus. Her blev der anlagt et stort Teglværk, men da man troede, at der her var gode Betingelser for ved Siden af det at oprette et bayersk Ølbryggeri, udstedte Joseph Owen & Sønner under 29. November 1859 en Indbydelse til Tegning af 260,000 Rd. i 1300 Aktier à 200 Rd., og den 4. Januar 1860 konstitueredes Selskabet. Der var rigtignok kun tegnet 200,000 Rd., men deraf lod man sig ikke stanse. Man haabede paa den samme gode Lykke for det nye Selskab, som »Fredens Møllers Fabriker« havde haft. Den Ordning, som dette havde, blev væsentlig kopieret, idet dog »Joseph Owen & Sønner«, der tog sin store Risiko i Foretagendet, men ogsaa sin væsentlige Del af Udbyttet, blev gjort til Selskabets Direktion. Der kom imidlertid intet Overskud. Foretagendet lykkedes ikke, og uden at gaa ind paa Enkeltheder skal det her kun oplyses, at Aktieselskabet i September 1869 opløstes. Joseph Owen & Sønner overtog det med samtlige Aktiver og Passiver for 174,867 Rd.

Dette skete først flere Aar efter Grosserer Joseph Owens Død, men han levede dog længe nok til at se Foretagendet møde en Række Vanskeligheder. Nogle af

de nyopførte Lagerkjældere styrtede sammen, og Pengeforholdene vare trange. Nej, saa havde han større Glæde af et andet Foretagende, der ogsaa laa langt naturligere for ham, den store Fremstiller af Gjødningstoffer, og med det skal der her sluttes efter at her er blevet mindet om, at Joseph Owens Virksomhedstrang stadig var lige vaagen. 1851 knyttedes hans Firma til Inddæmningen af Nissumfjords nordligste Del, den saa kaldte Bøvlingfjord, og noget senere gik det i Gang med for Staten at uddybe Bøgestrømmen mellem Sjælland og Møn, hvad der langtfra bragte ham Fordel. Men tilbage til det antydede Foretagende.

Da Owen i 1846 forestod Omdannelsen af sin Virksomhed i Fredens Mølle til et Aktieselskab, hørte vi ham tale selvbevidste Ord om, at dette Aktieselskab i fuldt Maal fortjente de samme Begunstigelser, som der var ydet »den i Jylland oprettede Forening til at drive raa Jorder«. Om han har kjendt noget nærmere til det Aktieselskab, han herved sigtede til, faar staa hen. Men her kan oplyses, at det konstitueredes den 20. Februar 1845 »paa Aastedet«, Videbæk Mose i Vorgod Sogn, Bølling Herred, der ligger et Stykke Vest for Herning, og at ved denne Lejlighed Bestyrelsen kom til at bestaa af tre Bønder paa Stedet samt Amtmanden over Ringkjøbing Amt Kammerherre Greve J. S. Schulin og Landvæsenskommissær Evald Tang til Nørre Vosborg. Her blev udrettet Noget, og der opstod omtrent samtidig endnu et lignende Selskab, nemlig i Søby, Rind Sogn, Hammerum Herred. Tiden var langtfra fremmed for Tanken om at opdyrke Hedejord. I »Tidskrift for Landøkonomi« skrev saaledes den den Gang

saare bekendte Justitsraad S. A. Fjelstrup til Sindinggaard i 1839, 1847 og 1852 ikke faa Artikler om Hedeopdyrkning, der laa ham stærkt paa Sinde, hvorfor han da heller ikke var uden Forbindelse med de to her nævnte Hede-Aktieselskaber. Owen, der selvfølgelig fulgte med i Landbrugets Udvikling, havde altsaa Lejlighed nok til særlig at kunne følge ogsaa Hedespørgsmaalet, og det er nu interessant at se ham i 1853 belægge de selvbevidste Ord fra 1846 med klingende Mønt.

Joseph Owen & Sønner indledte i 1852 Forhandlinger med Viborgs Kommunalbestyrelse om Kjøbet af Møgelkjær med tilliggende Hede, Sydvest for Byen, og under 17. September sluttede de to Parter en foreløbig Kontrakt, som imidlertid for at blive gyldig skulde approberes af Indenrigsministeriet, Hermed trak det dog ud, hvad en indsendt Artikel i »Viborg Stifts-Tidende« for 29. December 1852 i høj Grad beklager. Man længtes, hedder det, efter at de paagjældende »øde og til Unytte henliggende Landstrækninger« kunde komme i Hænderne paa Mænd »med tilbørlig Pengekraft«, ganske uden Hensyn til Spørgsmaalet om, hvorvidt den af Sir Morton Peto i 1851 foreslaaede jyske Længdebane blev til Noget eller ej. Kom den i Stand — hvad den ikke gjorde — vilde Jorderne ganske vist stige i Pris, men et efter Ministeriets Foranledning afholdt Raadstuemøde udtalte sig for, at man ikke skulde tage Hensyn hertil, og saa kom under 5. Marts 1853 den ministerielle Approbation, hvorefter Joseph Owen & Sønner under 25. September 1853 fik Skjøde paa »hele Møgelkjær med i- og omliggende Hede«, henved 1058 Tdr.

Land, samt et Stykke Hede paa c. 200 Tdr. Land ved gamle Randers-Landevej, Alt for 16,746 Rd. 84 Sk., og til Forening hermed indkjøbte Handelshuset i 1855 Gaarden Liseborg med en Vejrmølle for 15,694 Rd. 77 Sk.

Det var forholdsvis billige Erhvervelser, som dog kom til at koste ikke Lidt. Ti nu blev der opført Avlsbygninger, gjødet og plantet, og kan det end nu ses, at Datidens Teorier om Hedeopdyrkning med tilhørende Beplantning ikke i alle Henseender have været mynstergyldige, blev der dog udrettet et stort Arbejde, som fortjener Anerkjendelse. Joseph Owen staar her- efter som en Mand, der ikke blot tilvirkede den Gjødning, hvormed dansk Land kunde opdyrkes, han opdyrkede selv dansk Land. Men — derfor slap han ikke sine saa ofte praktisk fremsatte Anskuelser om de Betingelser, under hvilke dansk Industri efter hans Mening bedst kunde fremmes. Da der i 1862 blev Udsigt til, at der kunde komme en ny Toldlov med bl. A. en nedsat Told for Svovlsyre og Salpetersyre, lod han Fredens Møllens Fabriker indgive et Andragende om denne Sag til Rigsraadet, og Firmaet Joseph Owen & Sønner staar i April som Medindbyder til Dannelsen af den »Forening til den indenlandske Industris Fremme«, der strax efter blev bragt i Stand som Modvægt til en kort forinden dannet Frihandelsforening. I den Anledning blev der ikke set mildt til ham i »Fædrelandet«, det Blad, han ellers stod saa nær, og han maa i »Berlingske Tidende« (for 1. Maj 1862) søge Ly for en Berigtigelse om Forholdet mellem Fredens Møllens Olietilvirkning og Tolden.

Til det Sidste stod Joseph Owen som en udholdende

Kæmper for de Interesser, han til Industriens Gavn mente at maatte løfte sin Fane for. Og nu var det paa det Sidste. Den 7. September 1862 døde han uden foregaaende Sygdom, noget over 73 Aar gammel, paa sit Landsted i Ordrup, og »Fædrelandet« skrev Dagen efter om ham: »Han var en anset og meget virksom Forretningsmand. Fredens Mølle paa Amager og Bryggeriet Aldersro har han anlagt, og paa Opdyrkningen af en større Ejendom i det vestlige Jylland har han anvendt store Summer«.

TIDEN FRA 1862 TIL 1888

Som ovenfor nævnt slog de nye Love af 1856 fast, at **S** en væsentlig Del af det aarlige Overskud som »vedvarende Ejendom« skulde tilfalde Hr. Grosserer Joseph Owen eller hans Bo og Arvinger. Fra »den Gevinst, som udvises ved Bøgernes aarlige Afslutning«, skulde drages Aarets samtlige Administrations- og Handels-Omkostninger, de Tab, som i Aarets Løb maatte være indtrufne, 4 pCt. Rente af Aktiekapitalen, 3 pCt. af Bygningernes og det faste Inventars Værdi samt 10 pCt. af det løse Inventars Værdi, og af den Sum, der herefter udkom, skulde en Tredjedel være Owensk Ejendom. Men hvem var nu, efter Joseph Owens Død, de Owenske Arvinger? Først og fremmest hans Enke Fru Susanne Owen, født von der Pahlen, der blev en gammel Dame. Hun døde først den 15. November 1884, 90 Aar gammel. Men ved Siden af hende var der hendes Børn og Svi-gerbørn.

Af de ovfr. S. 74 nævnte syv Børn havde Owen den Glæde inden sin Død at se fem gifte. Den ældste Søn George Owen indtraadte som den Første i Ægtestanden. Den 23. Januar 1850 ægtede han en engelsk Dame, den i London fødte Elisabeth Harriet Crowe (f. 20. Maj 1828,

† 26. April 1856), og efter hendes Død indgik han anden Gang Ægteskab, den 18. Juni 1857, med den ogsaa i London fødte Martha Summers (f. 2. April 1828). Derefter fejredes i 1852 to Døtres Brylluper. Den 18. November 1852 viedes Agnes Owen til Digeinspektør i Slesvig Richard Carstensen (f. 15. December 1822, † 1. April 1901), og Maanedsdagen derefter ægtede Elisabeth Owen Jernbaneingeniør, Kammerjunker Valdemar Bauditz (f. 15. Januar 1822, † 7. Marts 1901). Saa fulgte den 28. September 1855 Polonia Owens Bryllup med Lægen Peter Boll Wivet Sandholt (f. 25. August 1827, † 17. September 1890), og den 30. Juni 1857 ægtede endelig Frederick Owen Frøken Carry Fugl (f. 30. Oktober 1835 i Vestindien), en Datter af Etatsraad og Bankdirektør Ulr. Nic. Fugl.

Den Owenske Fremtid kom særlig til at hvile paa den sidstnævnte Søn. Det er ham, der efter Broderen George's Død (8. August 1874) bliver eneste Indehaver af Firmaet Joseph Owen & Sønner, og det er ham, der efter Faderens Død i 1862 kommer til at staa som ledende Direktør i Fredens Møllers Fabriker. Men inden vi gaa ind paa Fabrikernes fortsatte Historie, skal her endnu oplyses, at ogsaa den ældste af de Owenske Døtre Josephine blev gift. Den 5. Februar 1867 ægtede hun Oberst Ernst Georg Emil du Plat (f. 23. Juni 1816, † 15. December 1892). Tre af Joseph Owens Døtre ægtede altsaa Militære, ti baade Carstensen og Bauditz vare Officerer, Ingeniørofficerer, Carstensen afgik strax i 1852 som karakteriseret Ingeniørkaptajn, Bauditz fik først samme Titel i 1857. I de faa Maaneder han havde været Folketingsmand — han blev valgt den 4. August

1852 i Fredensborg — havde han nemlig vist sig som en meget frisindet Mand, hvad der ikke behagede den daværende Krigsminister. Skulde mon de ved Owens Frihedssind knyttede Forbindelser have haft Indflydelse paa Døtrenes Ægteskaber? Sikkert er det jo, at deres Fader til sin sidste Time i Venskab var knyttet til Oberst Tscherning, og ovenfor have vi set, at det i »Læseforeningen« formeligt mylrede med Officerer.

En saadan Betragtning er dog kun en helt løs Gising. Afgjort er det derimod, at det var en helt ny Generation, der i 1862 efter Joseph Owens Død tog Styret i Fredens Møllens Fabriker. Det var Grosserer Frederick Owen (f. 1818) som ledende Direktør, hans Svoger Kaptajn Bauditz (f. 1822) som fabrikkyndig Meddirektør og Grosserer Edvard de Coninck (f. 1823) som handelskyndig Meddirektør. Da Etatsraad Duntzfelt døde den 12. Oktober 1863, blev Søstersønnen de Coninck, der alt tidligere havde vikarieret for ham, enstemmigt valgt i hans Sted. Og denne nye Generation gik ind til en helt ny Tid. Næringsloven af 1857, der gav saa Meget frit, var traadt helt i Kraft den 1. Januar 1862, og Toldloven af 4. Juli 1863, hvis Tilblivelse Joseph Owen havde været med til at bekæmpe, fik Lovskraft den 1. April 1864. Denne sidste Lov satte Indførselstolden paa alle Syrer, herimellem altsaa ogsaa Svovlsyre, til kun $\frac{1}{2}$ Skilling pr. Pund, samtidig med at den udtalte, at Indførselen af al Slags Gjødning, »naturlig og tilberedt«, var toldfri. Den nye Tid udviklede sig til en absolut Frikonkurrences Tid, hvis bevægede Uro yderligere berørte Fredens Møllens Fabriker derved, at de Stoffer, de skulde grunde deres Tilvirkning paa,

skiftede og skiftede. Joseph Owens oprindelige Virksomhed var en Benknusnings-Industri. Men Ben blev en sjælden og dyr Vare. I England klagedes der over, at Evropas Valpladse vare udtømte, ligesom over at Khediven havde forbudt Udførsel af Ben fra Ægyptens gamle Grave. Bengjødning gik mere og mere ud af Spillet, medens uopløst eller ved Svovlsyre opløst Guano gjorde sig stærkere og stærkere gjældende. Og selv paa Guanoens Omraade opstod der Kampe. De oprindelige Guanolejer paa Chinchas Øerne ved Peru bleve efterhaanden udtømte, andre Guanoarter fra Syd-Amerika og Sydvest-Afrika traadte indbyrdes konkurrerende op, og en Mængde forskellige Handelsgjødninger formeligt jog hinanden i et vildt Løb — efter at opnaa Salg.

Den frie Konkurrences uhyggelige Sider viste sig paa den danske Gjødningsindustri Omraade; og Fredens Møllers Fabriker maatte følge med i den hvirvlende Dans, skjøndt de holdt værdigt igjen. De havde en ærefuld Fortid og et bekjendt Navn at forsvare. De kom dog ikke alene med, men Bølgerne slog op over dem, vistnok navnlig fordi de i teknisk Henseende havde fulgt mindre godt med. Der gik dog Tid, inden dette mærkedes. Endnu i en Aarrække stod Fredens Møllers Fabriker som den gamle, støtte industrielle Fører, som Lykkebarnet, hvem Alt tilsmilede.

Paa den ekstraordinære Generalforsamling den 7. Oktober 1862 talte Frederick Owen gode Mindeord over sin Fader: »Fredens Møllers Fabriker sørge over Tabet af deres første Direktør, der i en Række af Aar har virket til Held og Hæder for Selskabet, der uforglemmeligt vil erindres af Alle, der siden Aktieforeningens Stiftelse

have været beskæftigede med sammes Anliggender.« Det var i hans Fodspor, Sönnen ønskede at træde. Han vilde søge at »formindske det Tab«, Fabrikerne havde lidt ved Dødsfaldet, og der er ingen Tvivl om, at han som ledende Direktør tog fat med god Tro paa, at det vilde lykkes ham trods de Vanskeligheder, de maatte møde, og af saadanne mødte nu strax den nye Toldlovs Ikrafttræden samtidig med den ulykkelige Krig i 1864 efter Frederik VII's Død. Fabrikernes Omsætning, der i 1861 havde været 380,500 Rd., sank i 1862 til 378,900 Rd. og i 1863 til 365,800 Rd.; Udbyttet dalede fra 17 pCt. for 1861 til 13 pCt. for 1862 og 1863, til 12 pCt. for 1864 og 1865.

Den nye Toldlov skadede navnlig Fabrikernes Cementtilvirkning, Loven gjorde nemlig Indførselen af al Slags Cement toldfri. Videre tvang dens Nedgang i Indførselstolden paa Svovlsyre Fabrikerne til at nedsætte Prisen paa deres Svovlsyre, idet samtidig Krigsforholdene holdt mange Bestillinger tilbage, saaledes f. Ex. en Bestilling fra Thbd. Weber & Kp. paa et større Parti Svovlsyre til den af dem faa Aar för oprettede Kryolitfabrik Øresund. Men disse Vanskeligheder kuede ikke, Nedgangen var kun temporær. Efter Krigen arbejdede Landbruget sig energisk frem med stigende Forbrug af kunstig Gjødning, en lykkelig Udvikling, som Fredens Møllers Fabriker kom til i væsentlig Grad at nyde godt af. Medens deres Omsætning alt i 1866 var naaet op til 478,200 Rd., voxede den nu saa stærkt, at den i 1872 var næsten dobbelt saa stor, nemlig 900,000 Rd. I 1874 naaedes Millionen, og i 1876 endda 1,223,900 Rd. (2,447,800 Kr.).

Fabrikerne maatte udvides. Og nu viser det sig, at

det ikke alene er Fredens Møllers Fabriker, men hele den danske Industri, der er gaaet frem. Joseph Owen havde taget sine Maskiner fra England. Det var en Undtagelse, naar Fredens Mølle i 1852 fik det nødvendige Maskineri til Fabrikation af surfosforsur Kalk fra et dansk Værksted, Frederiksværk, men nu blev Undtagelsen i saa Henseende Regel. Den nye Bestyrelse fik i 1862 hydrauliske Olie-Presser fra Gamst & Lund, og i 1866 bestilte den en Dampmaskine hos Burmeister & Wain. Alle Fabrikernes Maskiner leveredes nu væsentlig fra Danmark. Og hvad der saaledes skete paa det mekaniske Omraade, gennemførtes ogsaa lidt efter lidt paa det kemiske Omraade.

Fabrikernes surfosforsure Kalk søgtes paa denne Tid i saa stærkt stigende Grad, at der maatte bygges en ny Svovlsyrefabrik. Den franske Leder af Fabrikernes Svovlsyretilvirkning fik derfor i Slutningen af 1866 en fransk »plombier« til Hjælp. Men hermed kulminerede den franske Ledelse. Man blev nemlig kort efter enig om at ville ansætte en dansk Kemiker ved Fabrikerne til at foretage de nødvendige Raastofs- og Gjødningsanalyser, og da den franske Mester Bataille samtidig ønskede at trække sig tilbage, bestemtes det, at den nye Mand ogsaa skulde lede Svovlsyrefabrikationen. Bataille afrejste noget ind i 1868, og efter en kort foreløbig Ansættelse af Kemikeren T. E. J. Kiærskou fik Fabrikerne fra 1. Oktober 1868 en fast Kemiker i den 24-aarige William Theodor Groth, der samme Aar havde taget polyteknisk Examen i Kemi, og som ganske sluttede sig til Fabrikerne. 1890 gik han over til at være Sæbemester ved dem. Hans praktiske Dygtig-

hed synes saaledes paa flere Maader at være kommen Fabrikkerne tilgode under deres stærke Udvikling.

Ikke saa snart var nemlig den tredje Svovlsyrefabrik med en Bekostning af 32,000 Rd. bleven færdig i 1867, før der behøvedes en fjerde. Fabrikkerne, der nu som Raastof brugte Svovlkis istedenfor Svovl, tilvirkede to Slags Svovlsyre, koncentreret Svovlsyre, der solgtes i Glasballoner, og den saakaldte Kammersyre, som Fabrikkerne væsentlig selv brugte til Fremstilling af deres surfosforsure Kalk. Af begge Arter krævedes der stærkt voxende Kvantiteter, og i 1869 fremkom Direktionen med et Forslag om for 47,000 Rd. at bygge en fjerde Svovlsyrefabrik, i hvilken Anledning der skulde udstedes 1000 nye Aktier à 50 Rd., der for en Kurs af 80 Rd. skulde tilbydes Aktionærene i Fredens Møllers Fabriker. Paa en ekstraordinær Generalforsamling den 25. September 1869 blev Forslaget enstemmigt vedtaget, de nye Aktier bleve revne bort, og i Sommeren 1870 stod den nye Svovlsyrefabrik færdig, den første, ved hvilken der ikke var benyttet fransk Hjælp.

Det var ikke underligt, at de nye Aktier bleve revne bort, ti Udbyttet for 1867 havde været 15 pCt. Man haabede selvfølgelig paa en yderligere Stigning, og en saadan kom ogsaa. Udbyttet for 1868 kunde sættes til 18 pCt., for 1869 endog til 19 pCt., for 1870 igjen til 18 pCt. og endelig for 1871 til 19 pCt., hvad der var en smuk Maade at fejre Fabrikernes 25 Aars Jubilæum paa. Selve Jubilæumsdagen den 14. Februar 1871 blev forøvrigt kun mindet derved, at Direktionen uddelte 500 Rd. mellem Fabrikernes Funktionærer og Arbejdere.

Jubilæumsaaret satte dog Mærke paa en helt anden

og det endda storslaaet Maade. Den 29. April 1871 blev der afholdt en extraordinær Generalforsamling, paa hvilken Grosserer Frederick Owen med Direktionens og Kontrolkomiteens enstemmige Tilslutning foreslog en stor Udvidelse. Han gik ud fra »det utrolige Opsving«, som Handelen med kunstige Gjødninger havde taget. I 1868 havde Fredens Møllers Fabriker for deres Vedkommende solgt 7 Millioner Pund, i 1869 11¹/₂ Million og i 1870 16 Millioner. Deres fire Svovlsyrefabriker kunde imidlertid kun producere den til 13 Millioner Pund nødvendige Svovlsyre; derfor havde man i 1870 været nødt til at købe store Partier Gjødning i Udlandet, og Alt tegnede til, at man i 1871 maatte gjøre det Samme i stigende Grad. Men saadanne Kjøb gav kun ringe Fortjeneste. Man stod overfor den stærkest mulige Opfordring til at bygge en femte Svovlsyrefabrik, hvortil der kunde findes Plads paa Fredens Møllers Grund. Men en saadan Fabrik fordrede som nødvendigt Suplement Opførelsen af en ny Mølle, hvor Guanoen, der brugtes som Raastof, kunde finmales, Opførelsen af en Bygning, hvor en ny Blandingsmaskine m. m. kunde opstilles, samt endelig nye og store Pakhuse. Da der egentlig kun solgtes to Gange om Aaret, halvanden Maaned i Foraaret og halvtredje Maaned i Efteraaret, maatte der nemlig altid være store Lagerrum til færdig Gjødning, der efter sin Natur krævede at henligge i frie Dynger, den kunde ikke pakkes i Sække før lige forud for dens Afsendelse.

Alt dette pegede bort fra den gamle Møllers Grund. Og hertil kom endnu den besværlige og kostbare Transport af den færdige Vare fra Fredens Mølle til

Jernbane eller Dampskib. Det var ofte vanskeligt at faa de tilstrækkelige Vogne i den Tid, hvor det gjaldt om at expedere 100 à 120 Læs daglig; der blev pakket og skulde afsendes over 2000 Sække om Dagen. Og hertil kom endnu, at Skibene til Jylland ikke altid formaaede at tage det Kvantum, som hver Gang ønskedes afsendt. Alt pegede paa, at det nye Anlæg, der burde omfatte to Svovlsyrefabriker, en Dampmølle, to Blandingsmaskiner samt de fornødne Pakhuse og Vaaningshuse, burde blive et jysk Anlæg, og Grosserer Owen mindede om, at Handelshuset Joseph Owen & Sønner raadede over den ved Viborg liggende store Ejendom Liseborg. For at kunne tilfredsstille alle Krav maatte Fredens Møllers Fabriker paa Amager og i Jylland tilsammen kunne tilvirke c. 23 Millioner Pund kunstig Gjødning aarligt. Det nye Anlæg vilde koste c. 150,000 Rd., og Udvidelsen krævede desuden en forøget Driftskapital paa c. 75,000 Rd. Det foresloges derfor, at Fabrikerne skulde udstede 2000 nye Aktier lydende paa 50 Rd. og sammen med dem afhænde de tidligere tilbagekjøbte, Drifts-Reservefonden tilhørende 800 oprindelige Aktier. Til en Salgspris af 80 Rd. vilde Selskabet herved komme til at raade over en ny Kapital paa 224,000 Rd.

Det saaledes tilrettelagte Forslag blev vedtaget. Sammen med de tre Direktører stod Kontrolkomiteen, der paa denne Tid bestod af Tømmermester H. H. Kayser (Formand), Overretsassessor C. W. Sporon, Kommandør Fr. Frølich, Rodemester, fhv. Handskemager C. G. Lundberg og Grosserer C. E. Knudsen. Men dog var Vedtagelsen ikke enstemmig. Fire Stemmer sagde Nej mod hundrede Ja, og de Fire havde ikke Uret, ti Sagen havde sine be-

tænelige Sider. Kunde Fabrikerne ved den forøgede Produktion virkelig vente at blive sejrende i den paa denne Tid næsten vildtvoxende Konkurrence, der i højere Grad skyldtes Udlandet end Indlandet? Men ligegyldigt, Beslutningen var tagen, nu skulde der handles, og det blev der, hurtigt og bestemt.

Den fabrikkyndige Direktør Kaptajn Bauditz tog strax efter til Jylland, og det har sin Interesse at se hans Glæde over at faa et Arbejde i Fabrikernes Tjeneste. De gik jo til daglig deres vante Gang, hvorved der ikke blev lagt stærkt Beslag paa Meddirektørerne, det daglige Arbejde hvilede paa den ledende Direktør. Bauditz skriver herom i sine Erindringer: »I Foraaret 1871 indtraadte det eneste Tilfælde, i hvilket jeg som Medlem af Fredens Møllers Fabrikers Direktion har haft noget Ordentligt at bestille.« Han undersøgte en Række lokale Forhold forskjellige Steder i Jylland, og efter hans Indstilling blev ikke Liseborg ved Viborg, der laa altfor ubekvemt, men Mundelstrup ved Aarhus valgt. Den 20. Maj blev en Kjøbekontrakt om tre Tønder Land her umiddelbart ved Aarhus-Randers Jernbanen underskrevet, de kostede c. 1,200 Rd. Og Alt gik nu saare hurtigt. Den 12. Juni blev Grundgravningen begyndt, den 23. s. M. lagdes Grundstenen, og en, to, tre stod Bygningerne der, saaledes at der allerede den 28. November s. A. første Gang kunde indlægges Svovlkis i de nye Ovne, den 26. December sattes Koprolitmøllen i Gang, og den 29. December foretoges den første Blanding. Anlæggets Maskiner vare fra Burmeister & Wain, med Undtagelse af Blandingsmaskinen, der toges fra England. Som Bestyrer af den nye Fabrik i Mundel-

strup ansattes den Mand, der lige fra Aktieselskabets Stiftelse havde været dets Bogholder paa Amager, A. Clemmensen.

Det er herefter interessant at se Udviklingens Gang. Paa Generalforsamlingen i Februar 1873, den første paa hvilken der kunde berettes om et Aars Drift paa den nye Fabrik, herskede der idel Tilfredshed. Fabriken paa Amager var vedblivende Hovedfabriken, men Fabriken i Mundelstrup assisterede flinkt. Der var i Aarets Løb tilvirket over $19\frac{1}{2}$ Million Pund Gjødning, der fordelte sig med $11\frac{1}{2}$ Million paa Amager og lidt over 8 Millioner paa Mundelstrup, og med Hensyn til Aarets Fabrikation af c. 15 Millioner Pund Svovlsyre, da faldt de 5 Millioner paa Mundelstrup. Men her maa endnu mærkes, at af de 15 Millioner Pund Svovlsyre var c. 13 Millioner Pund Kammersyre, kun henved 2 Millioner Pund koncentreret Svovlsyre, men dette Kvantum var dog forholdsvis meget stort. Fredens Møllens Fabriker havde aldrig før tilvirket saa meget af denne Vare i et Aar, og Grosserer Fr. Owen gjorde ved denne Lejlighed særlig opmærksom paa, at medens den første Platin-kjedel, som Fredens Mølle anskaffede i 1833, ikke var større, end at der med den i 24 Timer kunde koncentrerer 5 Ballons Syre, naaede man ved den anden (fra 1843) til 12 Ballons og ved den tredje (1857) til 24 Ballons, hvad der nu ikke var tilstrækkeligt; der behøvedes en, med hvilken der i 24 Timer kunde koncentrerer 36 Ballons. Alt aandede Tilfredshed, de næsten 20 Millioner Pund Gjødning solgtes til sidste Knold eller Korn, og Salget af koncentreret Svovlsyre var som sagt saa stort som ingensinde før. Aarets Omsætning naaede

op til 1,800,000 Kr., og Udbyttet blev 14 pCt., hvad der ganske sikkert var en Nedgang fra de umiddelbart foregaaende Aar, men dog altid maatte kaldes et godt og præsentabelt Udbytte.

Disse gode Forhold skulde dog ikke vedblive. Tiderne skulde blive onde, ja endog saa onde, at den for den stigende jyske Forretning højt priste Fabrik i Mundelstrup kom til at give Underskud. Det gjorde den i 1886. Hele Virksomheden gik nedad, og dette voldedes ikke ved ydre tilfældigt tilstødende Uheld og Ulykker. Det betød ikke meget, at Kopolitmøllen paa Amager med tilhørende Dampmaskine ødelagdes ved en Ildebrand Natten mellem den 6. og 7. Juni 1874, eller at Taget paa Svovlsyrefabriken i Mundelstrup sank i Oktober 1877. Nej, det var de samlede Konjunkturer, den nye Tids uimodstaaelige Udvikling, der ramte Fabrikerne. Deres Produktion snarere steg end aftog, men den voxende Konkurrence fra Ind- og Udland slog Priserne ned, samtidig med at f. Ex. Kontoen Arbejdsløn voxede stærkt. I 1872 producerede Fabrikerne, som ovenfor nævnt, noget over 19½ Million Pund Gjødning, havde en Omsætning paa 1,800,000 Kr. og gav 14 pCt. i Udbytte, for 1878 omformedes disse Tal til 16 Millioner Pund, 1,510,000 Kr. og 9 pCt. og for 1888, det Aar, da Frederick Owen afgik ved Døden, blev de til 21 Millioner Pund, 1,160,000 Kr. og 5 pCt. Hvor var fem Procent ikke et ringe Udbytte for en Virksomhed, der havde kjendt Aar, da der blev givet næsten fire Gange saa meget.

Det danske Landbrug var i en rivende Udvikling. Det kan ses af Danmarks stigende Udførsel af Landbrugsprodukter, og en saadan Udvikling satte selv-

følgelig en Række Kræfter i Bevægelse. Et tydeligt Bevis herfor er bl. A. den voxende Landbrugslitteratur, som her blot skal antydes ved at nævne nogle af de efterhaanden opstaaende Landbrugstidsskrifter. Bortset fra de Drewsenske »Landøkonomiske Tidender« (1815—1825) begyndte »Tidsskrift for Landøkonomi« i 1831; det blev udgivet af det kongelige Landhusholdnings-Selskabs Sekretær. Det tilfredsstillende i lang Tid Behovet, men saa kom i Oktober 1855 det af E. Møller-Holst grundlagte »Ugeskrift for Landmænd«, og som det tredje i Rækken fra 1. Januar 1868 Chr. P. Jacobsens »Landmands-Blade«. Men herved blev det ikke, nu begynder et helt Kapløb, saaledes at der kan nævnes endog fire nye Tidsskrifter i mindre end ti Aar: »Landbovennen« (K. P. Kr. Korsgaard og F. Riegels) fra 1879, »Nyt Landboblad« (N. P. Hansen) fra 1881, »Vort Landbrug« (Chr. Christensen) fra 1882 og »Landmanden« (H. Iversen) fra 1888. Der var aabenbart en stærk Trang hos Landboerne til at blive belærte om, hvorledes de bedst skulde dyrke deres Jord, og selvfølgelig blev denne Trang fyldestgjort, bl. A. ved Tidsskrifterne, til hvis Virksomhed det da ogsaa hørte at give Raad om, hvilke Gjødninger der helst skulde bruges paa de forskellige Jorder. Og var der noget Omraade, hvor Raad behøvedes, da var det paa Gjødningsomraadet, ti Gjødningernes Tal syntes at skulle blive Legio.

I Avertissementer og Cirkulærer tilbødes der Landmændene dampkogt Benmel, gjæret Benmel, surfosforsur Kalk, koncentreret surfosforsur Kalk, Estramadura Superfosfat, Nyt Superfosfat, Peru-Guano, Baker-Guano, Fosfo-Guano, Baker-Guano-Superfosfat, Ammoniak-Super-

fosfat, Kalisalt, Tredobbelt koncentreret Kaligjødning, Fosforitmél, Chili-Salpeter, Fiskeguano o. s. v. i rig Uendelighed. Det summer med Analyser og med procentisk Indhold i Gjødninger af Fosforsyre, Kvælstof m. m., med højtidelige Forsikringer og ivrige Tilbud, der skrive sig fra baade Indland og Udland, fra danske Fabriker og fra danske Forhandlere, der repræsenterede navnlig tyske og engelske Virksomheder. Nogle af de i Aarene om 1870 mest averterende Forhandlere ere Ahrentzen & Meyer, Bach & Møller, Julius Due, Erichsen Wilhjelm & Kp., Holger T. Foss, Peter Fønss & Kp., Brødrene Hiort, Hoffmeyer & Egholm, Henrik Levinsen, Adolph C. Levysohn, Ohlendorff & Kp., Prior & Thorsen, S. Rée, H. F. Østrup m. Fl.

Alle vilde være med. Det var Udlandets Overproduktion, der til stadig billigere Priser udbødes. Men der var dog Noget at tjene, ti her blev solgt voxende Mængder. Hvor store Kvantiteter her blev indført paa denne Tid, kan ikke oplyses. Statistisk Tabelværk giver efter Toldloven af 1863 ingen Tal her, da Gjødning var bleven en toldfri Vare, men den umaadelige Stigning i Forbruget kan desuagtet i alt Fald antydes. I 1869 henvendte »Tidsskrift for Landøkonomi« sig til en Række Fabriker og Forhandlere for at faa Klarhed over, hvor megen Gjødning der i Aaret 1868 var solgt til danske Landmænd. Ikke Alle, som Tidsskriftet henvendte sig til, svarede, men fra ti Adspurgte kom der Svar, nemlig fra Fredens Møllers Fabriker, Odense Dampmølle, Søndermølle ved Viborg, Christiansholm ved Horsens, E. Frandsen & Meyer, Erichsen Wilhjelm & Kp., Holger T. Foss, Fabrikejer J. N. Jessen, S. Rée i Aarhus samt

Etatsraad E. Tesdorpf, Ourupgaard, Tesdorpf tilvirkede nemlig surfosforsur Kalk til eget Brug. Og disse Ti havde i 1868 solgt eller selv brugt:

Surfosforsur Kalk	8,920,800	Pund
Peru-Guano	2,016,700	—
Baker-Guano-Superfosfat	1,500,000	—
Fosfo-Guano.....	1,306,613	—
Benmel	452,500	—

Dette bliver tilsammen 14,196,613 Pund, og selv om hertil føjes adskillige Millioner for de af de Adspurgte, der ikke gav Svar, bliver det dog tilsammen næppe saa meget, som den Ene af disse Ti faa Aar efter alene for sit Vedkommende bragte paa Markedet, uden at det paa nogen Maade forslog. Som vi ovenfor have set, producerede Fredens Møllers Fabriker paa Amager og i Mundelstrup i 1872 henved 20 Millioner og i 1888 endog 21 Millioner Pund. De forceredes hertil af den vældigt voxende Konkurrence, der voldte ikke faa, mindre hyggelige Forhold. Og denne Konkurrences Størrelse kan oplyses, ti fra 1870 meddeler »Statistisk Tabelværk« de herhen hørende Tal. I Finansaaret 1870—71 indførtes c. 6½ Million Pund naturlig Gjødning og c. 13 Millioner Pund kunstig Gjødning, eller tilsammen c. 19½ Million Pund, et Kvantum, der to Aar efter bliver til c. 44½ Million Pund, i 1874 til c. 46 og i 1877 til endog næsten 54 Millioner Pund. Det er Højdepunktet i denne Periode. Derefter daler Indførselen for igjen at stige i Firserne; efter i 1885 at være naaet til c. 46½ Million Pund, er den i 1887 lidt over 40 Millioner Pund. Det er store Tal.

Hvor var det ikke idylliske og rolige Tider, da Joseph Owen i 1861 i »Ugeskrift for Landmænd« med Myndighed kunde paatale, at Urtekræmmer og Latrin-entreprenør J. H. Mygind i Avertissementerne om den Poudrette, han tilvirkede, angav dens Kvælstofindhold for højt, og da han sagligt vexlede Bemærkninger med Cand. polyt. Th. R. Segelcke om den norske Fiskeguanos Gjødningsværdi. I 1870 havde man det Særsyn, at Analyse stod mod Analyse. Joseph Owen & Sønner lade i den Anledning forseglede Prøver af den samme Gjødning prøve tre forskjellige Steder, af Fredens Møllers Kemiker W. T. Groth, i V. Steins Laboratorium og i Degn & Schleisners Laboratorium, saaledes som det kan læses i en Artikel af Professor V. Stein i »Ugeskrift for Landmænd« for det nævnte Aar.

Der var væsentlig ingen Konkurrence, da Joseph Owen levede, men den meldte sig snart efter. Paa Generalforsamlingen 1869 i Fredens Møllers Fabriker siger Frederick Owen, at der var elleve Gjødningsfabriker i Danmark, altsaa ti foruden Fredens Mølle, og disse ti vare formentlig: Odense Dampmølle, der 1847 anlagdes udelukkende som Kornmølle, men senere indrettedes til ogsaa at tilvirke Benmel og surfosforsur Kalk; fra 1873 blev den imidlertid igjen kun Kornmølle, uden at Odense derfor ophørte at have en Gjødningsforretning. Gjødningsfabriken i Kjerteminde (Elias B. Muus) fik nemlig i 1870 Hovedoplæg i Odense, Bestyreren af Fabriken i Kjerteminde hed Chr. Ludvigsen. Til disse to fynske Fabriker kom vistnok fem i Jylland: Slotsmøllens Fabriker ved Kolding; Christiansholms Fabriker i Horsens, der hørte til de Ti, der i

1869 gav de af »Ugeskrift for Landmænd« ønskede Oplysninger; de gjorde oprindelig Tjeneste som Oliemølle, men bleve i 1866 kjøbte af Papirhandler C. C. Fischer, der lod dem fabrikere Kunstgjødning, Kradsuld og Sæbe. Søndermølle ved Viborg, der lededes af Cand. polyt. Chr. Bruun, fra 1858 som Bestyrer og fra 1860 til 1890 som Ejer; Mariager Gjødningsfabrik og saa endelig Aalborg Gjødningsfabrik, der vistnok i 1869 anlagdes af Konsul L. V. Sass, men i 1875 overgik til et Selskab, der raadede over 800,000 Kr. i 32 Andele à 25,000 Kr.; i 1878 maatte den dog overtages af Aalborg Diskontobank, som to Aar efter solgte Fabriken for kun 75,000 Kr., og hermed forsvinder den som Gjødningsfabrik. Vi komme saa til Sjælland, og her maa vistnok regnes med een Fabrik udenfor og to i Kjøbenhavn. Den udenfor Kjøbenhavn er Skibskaptajn Gunnar H. Kruses »Ceres« ved Korsør. Efter i nogen Tid at have sejlet med Guano fra Peru slog han sig ned noget Syd for Korsør som Fisker i det Store, benyttede Affaldet til Fiskeguano og tilvirkede samtidig baade Benmel og Superfosfat. Da Virksomheden voxede, ønskede han selv at kunne producere den til Superfosfatet fornødne Svovlsyre. I den Anledning dannedes i 1870 et Interessentskab »Ceres« med en Kapital paa 30,000 Rd., og for dette Interessentskab anlagde nuværende Generalmajor F. Wagner i 1871 en Svovlsyre-fabrik. Det udstillede baade Svovlsyre og Gjødning paa den nordiske Udstilling i Kjøbenhavn 1872. Men Herligheden varede ikke længe; 1883 nævnes det som noget tidligere Sket, at Fabriken »gik ind med Tab af hele sin Kapital«. I Kjøbenhavn virkede Latrintreprenør

J. H. Myginds ovenfor nævnte Poudrettefabrik, og saa endelig Firmaet E. Frandsen & Meyer, hvis Fabrik ved Siden af Cement og Vognsmörelse ogsaa tilvirkede kunstig Gjødning; Deltager i Firmaet var fra 1863 Cand. polyt. J. H. A. Meyer († 2. Februar 1871).

Det er sikkert, at det overvejende Flertal af disse Fabriker virkede som Gjødningfabriker i 1869, men selv om et Par af dem, f. Ex. Fabrikerne i Kolding og Mariager skulde udgaa som lidt senere tilkomne og erstattes af et Par andre, betyder det Intet. Hele den indenlandske Konkurrence spiller kun en mindre Rolle overfor Fredens Møllers Fabriker, der endda en Tid havde Fordel af den. De leverede saaledes Svovlsyre til Gjødningfabriken i Aalborg, hvad de sikkert ogsaa have gjort til f. Ex. Fabriken ved Korsør, indtil denne selv anlagde en Svovlsyrefabrik. Ovenfor have vi yderligere hørt, at Fredens Møllers Svovlsyre blev kjøbt af den Weberske Kryolitfabrik Øresund. Ogsaa her skete der imidlertid en Forandring. Handelshuset Thbd. Weber & Kp. kom i 1866 under Administration, og i 1869 opstod saa under Cand. polyt. V. Jörgensen, der i 1870 associerede sig med Cand. polyt. G. A. Hagemann, »Øresunds kemiske Fabriker«, der selv kom til at producere baade Svovlsyre og Superfosfat.

Som nævnt var det dog ikke den indenlandske Konkurrence, der trykkede, det var den udenlandske, det var de store Kvantiteter Gjødning, der indførtes af Huse som Anthony Gibbs & Son og Peter Lawson & Comp. i England, Ohlendorff & Kp. i Hamborg med mange flere. Det var med denne Konkurrence for Øje, at Fredens Møllers Fabriker i 1871 troede det rigtigt at bygge

Fabriken i Mundelstrup og i 1873 skaffede sig Eneret til at indføre den bolivianske Mejillones-Guano i Danmark saavelsom i Syd-Sverige, de havde nemlig et ikke ringe Marked paa den anden Side af Sundet. Som ovenfor nævnt kan det være tvivlsomt, om en saadan Udvidelse var formaalstjenlig. Men endnu forunderligere er det at se, at Fredens Mølles Bestræbelser ligesom vakte andre indenlandske Bestræbelser. 1873 og 1874 ere i saa Henseende Mærkeaar i den danske kemiske Industris Historie. Den 17. Januar 1873 firmaanmeldtes Fabriken Arnakke ved Kallundborg, der med en Aktiekapital paa 220,000 Kr. skulde tilvirke svovlsur Ammoniak; den 2. September 1873 fulgte Tuborgs Fabriker med en Kapital paa 2,000,000 Kr., de skulde tilvirke Svovlsyre, kunstig Gjødning, Øl og forskellige Glasvarer; den 8. Januar 1874 firmaanmeldtes Albertis Svovlsyrefabrik i Kastrup med en Aktiekapital paa 650,000 Kr. og den 29. Juni s. A. Albertis Alunværk sammesteds med en Kapital paa 100,000 Kr., ikke at tale om, at de allerede ovenfor nævnte »Aalborg kemiske Fabriker og Gjødningsfabrik« firmaanmeldtes den 13. Januar 1875 (Kapital 800,000 Kr.), og at den i 1872 oprettede Roesukkerfabrik Lolland ved Maribo paa en Generalforsamling den 28. Juni 1875 vedtog at udvide sin Aktiekapital for bl. A. at begynde en Gjødningstilvirkning.

Det var en Række store Tilløb, der her blev gjort, men de medførte langtfra alle de imødesete Resultater. Hvorledes det gik Aalborg Gjødningsfabrik er nævnt ovenfor, og dens Skjæbne blev ikke enestaaende. I Januar 1877 erklæredes Sukkerfabriken Lolland fallit; Arnakke Fabrik, der først havde Cand. pharm. A. E. M.

Schleisner til Direktør og derefter Cand. polyt. Aug. Thomsen, opløstes i Avgust samme Aar, og de af Cand. pharm. Carl Alberti oprettede næsten mytiske Svovlsyre- og Alunfabriker bestod ikke en Gang saa længe. De gik fallit henholdsvis den 30. Juli og 1. September 1875, uden at der om deres derved afsluttede Virksomhed her er noget at oplyse; det skulde da være, at der den 6. Juli s. A. var Ild i Svovlsyrefabriken. Efter Falliten kom de imidlertid paa virksomme Hænder. Af Konkursboet bleve de strax tilbudte Fredens Møllers Fabriker, men da disse ikke troede at kunne købe dem, bleve de først lejede og derpaa købte af Firmaet Güssefeld & Réé, hvorved dog er at mærke, at deres Platin-kjedel ikke medfulgte i Kjøbet. Den blev i 1876 solgt til Udlandet. Dhrr. Emil Güssefeld fra Hamborg og Siegfried Réé fra Aarhus vilde ikke paa Fabrikerne i Kastrup tilvirke koncentreret Svovlsyre, kun den til Gjødningsfabrikationen nødvendige Kammersyre, saaledes at Fredens Møllers Fabriker vedblev at være de Eneste, der her i Landet tilvirkede koncentreret Svovlsyre.

Ganske anderledes gik det med Tuborgs Fabriker. Det var et stort Foretagende under Tietgens Auspicier. Der blev arbejdet energisk, men ved hver Generalforsamling maatte det sørgeligst meddeles, at Aaret intet Udbytte havde givet. Saa talte Tietgen i Begyndelsen af 1879 paa Børsen med Frederick Owen om at lade Fredens Møllers Fabriker forpagte Tuborgs Gjødningsfabrik — Aaret efter solgte Tuborg sit Glasværk. Men da Owen ikke var villig til at indgaa et saadant Arrangement, foreslog Tietgen, at de tre Gjødningsfabriker (Fredens Mølle, Tuborg og Kastrup) skulde slutte sig sam-

men for at holde igjen overfor Gjødningsprisernes stadige skjæbnesvangre Dalen. Og herefter kom det til Forhandlinger mellem Owen, Rée og Direktør Leopold Damm, den Sidste paa Tuborgs Vegne, hvad kun kan kaldes naturligt og forstaaeligt, ti paa denne Tid paa-virkedes Priserne ikke alene af den udenlandske Overproduktion, men ogsaa af energiske Anstrengelser fra Landmændenes Side.

De mange Tilbud, de mange Cirkulærer, de mange Avertissementer om de mange forskellige Gjødninger med de mange særlige Egenskaber vakte Uro. Hvilken Fabrik, hvilken Forhandler, hvilken Gjødning skulde man vælge? Og Uroen forenedes med Mistro. Der kom Artikler i Landbrugsbladene om, at ikke alle Leverancer svarede til den forud gaaende rosende Omtale. Blev man mon ikke skjændigt udnyttet? Proprietær Erhard Frederiksen, Nybøllegaard, lod nogle engelske Gjødninger undersøge i V. Steins Laboratorium og oplyste offentligt, at de ikke havde svaret til Fabrikernes Løfter. Det er derfor helt forstaaeligt, at Landmændene sluttede sig sammen for at forsvare deres Interesser. Der dannedes Foreninger til samlet Indkjøb af kunstige Gjødninger.

Bevægelsen rejstes i Oktober 1869 ganske samtidig paa Lolland-Falster og i Jylland, det første Sted af Etatsraad E. Tesdorpf. Landets bedste Landbrugsnavne vare i det Hele medvirkende, saaledes som det kan ses af Indbydelsen til Dannelsen af den jyske Forening, der med Hof-Jægermester C. Lüttichau som Formand blev den første Forening, der traadte i Virksomhed. Indbyderne til dens Oprettelse vare: F. Friis, Duelund;

H. Heide, Bygholms Teglværk; H. P. Ingerslev, Marselisborg; C. Lüttichau, Tjele og Vingegaard; A. Mourier-Petersen, Holbækgaard; F. C. Nissen, Rydhauge, og E. W. R. Skeel, Dronninglund. Det herved i Jylland og paa Lolland-Falster givne Exempel blev selvfølgelig hurtigt efterlignet, i 1870 paa Fyn, Bornholm og i Holbæk Amt paa Sjælland, i 1871 i Præstø Amt og paa Langeland o. s. v., hvad der gjorde, at Gjødningshandelen kom ind i et helt nyt Spor. Kjøbere, der, saaledes som den jyske Forening allerede gjorde i sit første Aar, kunde bestille over 2 Millioner Pund, kunde selvfølgelig stille Betingelser, og nu sker der, ogsaa selvfølgelig, Underbud paa Underbud overfor dem. Den lolland-falsterske Forening kaster sig strax i Udlandets Arme. Den begynde med at bestille 817,000 Pd. Superfosfat hos S. Langdale, Tyne manure and chemical works ved Newcastle. Og selv den jyske Forening, der aabenbart helst vil holde sig til de indenlandske Fabriker — dens første Kontrakter afsluttes med Fredens Møllers Fabriker og Konsul Sass i Aalborg ligesom lidt senere med Søndermølle ved Viborg for dampkogt Benmels Vedkommende — kunde ikke vedblive hermed, naar det meddeltes i Landbrugsbladene f. Ex. i 1871 fra den lolland-falsterske Forening, at dens Leverandør i Newcastle var billigere end Fredens Møllers Fabriker, og fra den bornholmske Forening, at den ved at kontrahere med Erichsen Wilhjelms & Kp. havde opnaaet »store« Afslag i Priserne o. s. v.

Den Ene nedsatte med andre Ord Priserne for den Anden. Joseph Owen & Sønner tager 1871 til Orde i »Ugeskrift for Landmænd« overfor en Reklame fra Grosserer Julius Erichsen, og i Direktionsmødet den

12. Februar 1874 meddeler Frederick Owen, at et Cirkulære fra Tuborgs Fabriker til Kjøbmændene i Provinsbyerne havde nødvendiggjort et Modtræk fra Fredens Møllers Side: »Den høje Provision, Tuborgs Fabriker tilbyde for Salg af deres Fabrikat, har givet os Anledning til at sende et Cirkulære til samtlige vore Handelsvenner i Provinserne, i hvilket vi have lovet for Fremtiden at tilstaa dem væsentlige Fordele ved Forhandling af vore Gjødninger.«

Der var Krig paa Kniven mellem alle de Mange, der havde Gjødning at sælge. Priserne dalede, der blev sjældnere og sjældnere Tale om Beregning af Emballage og Transport, samtidig med at endelig Krediten forlængedes. Under disse Forhold er det naturligt, at Tietgen i 1879 paa Tuborgs Vegne indleder Forhandlinger, og at Forhandlingerne bære Frugt. Man blev enige om ensartede Priser for 1880. Men ikke saa snart havde Frederick Owen meddelt dette paa Fredens Møllers Generalforsamling den 28. Februar 1880, før der i det nye Landbrugsblad »Landbovennen« kom en fulminant Artikel mod »Gjødnings-Ringen«. Det er ikke med et let Sind, skrev Bladet, at Landmanden aabner »den udpinte Pung og tager Lodder i et af de usikreste af alle Industrier, Gjødningsfabrikernes, hvor der er faldet saa mange Nitter til Landmændene«. Tietgen hed det, havde sikret sig de svenske Fabriker, Owen de engelske og Rée, der var Medindehaver af »det halvtyske Firma Güssefeld & Rée«, skulde naturligvis sige god for de tyske! Bølgerne gik højt, og der blev ikke taget megen Notits af et Svar fra den Sidstnævnte, hvori han med Sandhed oplyste, at Sammenslutningen

havde haft »en gennemgaaende, ikke ubetydelig Prisnedsættelse til Følge«.

Sammenslutningen blev dog ikke af Varighed. Grosierer Philip W. Heyman, der i December 1875 var traadt ud af Tuborgs Bestyrelse, vendte i Oktober 1880 med en vis Ostentation tilbage som Bestyrelsens Formand og Fabrikernes Direktør, samtidig med at Etatsraad Tietgen traadte ud, og Heyman opsagde strax Overenskomsten — dog kun for at begynde nye Forhandlinger. Efter at de tre Fabriker i Begyndelsen af 1881 i Fællesskab havde søgt og faaet Leverancen til den jyske Gjødningsforening, erklærede Heyman, at han for ti Aar vilde forpligte Tuborg til ikke at tilvirke eller sælge Gjødning, naar de to andre Fabriker sammen vilde yde hans Fabrik et aarligt Vederlag paa 25,000 Kr. Herpaa vilde de dog ikke gaa ind, men efter en Række Forhandlinger blev Resultatet, at de to Fabriker ved en Kontrakt af 15. Februar 1881 forpligtede sig til i fem Aar fra 1. Januar 1882 at regne at betale Tuborg 6 Øre for hver hundrede Pund Gjødning, de solgte, med Indestaaelse for, at Afgiften mindst skulde være 20,000 Kr. aarligt. Hermed skaffedes en Konkurrent helt af Vejen. Da de fem Aar vare udløbne, blev Kontrakten ikke fornyet, skjøndt Tuborg truede med paany at ville begynde paa at fabrikere Gjødning. Fabriken gjorde det dog ikke, den havde nu nok at gjøre med sin store Øltilvirkning.

Fredens Møllers Fabriker forhandlede altsaa nu med sine Konkurrenter, og det ikke alene paa Gjødningsomraadet, men ogsaa med Hensyn til Svovlsyren. For den koncentrerede Syres Vedkommende vare Fabrikerne

Eneproducenter, men baade Øresunds kemiske Fabriker og Fabrikerne i Kastrup producerede Kammersyre. Her blev imidlertid den Ordning truffen, at Fredens Møllers Fabriker skulde være de eneste, der udførte Ordre i svag Syre mod en Afgift til de andre Fabriker af $\frac{1}{4}$ Øre pr. Pund. Ogsaa her gik det desuagtet stadig nedad med Priserne.

Mellem de danske Fabriker var der, som det fremgaar heraf, kommet et godt Forhold i Stand. For Kastrup-Fabrikernes Vedkommende vedblev det, ogsaa efterat disse ved Grosserer S. Rée's Død i Juli 1885 vare overgaaede til Dr. Otto E. Güssefeld i Hamborg. Men med Forhandlerne, Agenterne for de udenlandske Fabriker, maatte der stadig føres Krig, saaledes som det bl. A. saas ved de Forhandlinger, der i 1880 førtes med de svenske Fabriker, ti i saa Henseende havde »Landbovennen« Ret. Da de tre danske Fabriker i Slutningen af 1879 sluttede sig sammen, vare de ogsaa opmærksomme paa Forholdene i Sverige.

Fra gammel Tid havde Fredens Møllers Fabriker Af-sætning i Sverige baade af Gjødning og Svovlsyre, skjøndt Nordens ældste Svovlsyrefabrik er svensk. Allerede 1816 bliver Berzelius Deltager i en Fabrik for Svovlsyre, Blyhvidt, Eddike m. m. ved Gripsholm, men den synes at ophøre ved en total Brand i 1826. Saa kom Fredens Mølle, og den skabte sig hurtig en Position der vedblev. Den stod fremragende paa den nordiske Udstilling i Kjøbenhavn 1872, hvor den alene fik en første Belønning »for en efter vore Forhold storartet Fabrikation af Svovlsyre og kunstige Gjødninger«. Det var til Fredens Møllers Fabriker der strax skete Opfordring om

Overtagelse, da Albertis Fabriker stansede, og det var til Fredens Møllers Fabriker, at der i 1874 kom en Opfordring om at anlægge en Fabrik paa svensk Grund (i Malmö). Ikke at der ingen svenske Gjødningsfabriker var. Der eksisterede saadanne baade i Stockholm og Göteborg, 1872 udstillede i Kjøbenhavn baade Stockholms Superfosfat-Fabriks Aktiebolag og Aktiebolaget Fertilitas i Göteborg, disse to Fabriker vare dog begge temmeligt nye, vistnok først fra 1871, og i Skaane var der paa den Tid ingen Gjødningsfabriker. Trods gjentagne Forhandlinger, der førtes ihærdigt, blev det dog ikke til Noget med Anlægget af en Filialfabrik i Malmö. Konsul N. Persson i Helsingborg havde nemlig noget för, vistnok allerede i 1873, paabegyndt en Fabrik i denne By. Han fik Æren af at være den Første, der oprettede en skaansk Gjødningsfabrik, og den skred rask frem, i 1875 blev den overtaget af et Aktieselskab, Skånska Superfosfat- & Svafvelsyre-Fabriks-Aktiebolag.

Der var altsaa svenske Fabriker at forhandle med, da de tre danske Fabriker bleve enige om ensartede Priser, og Forhandlingerne med den helsingborgske og stockholmske Fabrik bleve ikke uden Resultat med Hensyn til Foraarssalgene i det paagjældende Aar (1880). Men da der derefter den 19. Juni s. A. fandt et stort Møde Sted i Göteborg, hvor ikke alene Fabrikerne men de store svenske Importører vare tilstede, blev det Hele til Intet. Göteborgs Importører vilde ikke tiltræde Fabrikernes Forslag. Al Forhandling blev afbrudt, meddelte Frederick Owen Fredens Møllers Fabriker i Direktionmødet den 24. Juli 1880, »Priserne ville derfor

blive meget lave i tilstundende Efteraar og Forretningen kun lidet lønnende«.

Priserne blev lave, men de skulde blive endnu lavere. Og her var det atter Importører, der førte an. Der var kommet nogle flere Fabriker til: Jomfruens Egedes Teglværks Bengjødning-Fabrik (1871), Blaakilde Møllens Fabriker ved Hobro (Jacob Emil Sørensen), der omtrent 1875 indrettedes som Benmølle, Mønsted Kalkværker og Fabriker (ved Viborg), der begyndte at producere kulsur Gjødningskalk, og saa Fabriken Saga (A. P. Schor m. Fl.) i Rønne, der tilvirkede Cement og Benmel. Men hvad disse Fabriker bragte paa Markedet, spillede kun en ringe Rolle. Nej den Bevægelse, der nu kom, skyldtes en Forhandler, Handelsfirmaet Beckett & Meyer, af hvilket Grosserer Louis Meyer paa denne Tid var den eneste Indehaver, Grosserer H. L. Beckett var udtraadt af det allerede i 1877. Dette Firma havde i 1883 begyndt at udbyde et Gjødningsstof Fosfatjord, hvis Indførelse Grosserer S. Réé i en Artikel i »Landbovennen« betegnede som »et af de mange Forsøg, som dels af Ukyndighed, dels af hensynsløs Vindesygge blive gjorte for at udbytte Landbruget«, en Udtalelse, der selvfølgelig affødte en hel Polemik, som Grosserer Réé samlede i et lille Skrift: »Om Kunstgjødning og Fosfatjord« (Kbhvn., 1883, 32 S.).

Men det energiske Firma lod det ikke blive ved Fosfatjorden. I Maj 1884 udsendte det et Cirkulære, hvori det meddeler, at det efter at have sluttet Akkord med de bedste og største udenlandske Gjødningsfabriker og Importfirmaer kunde levere saavel opløste som uopløste Gjødningsstoffer »til de billigst mulige Priser mod

passende Kredit o: f. Ex. for Superfosfaterne ca. 30 à 40 pCt. billigere end de danske Gjødningsfabrikers Noteringer ifølge Priskuranter«. Priserne vare inklusive Sække, med fri Levering til enhver Jernbanestation eller Havn, og saa var Alt desuden under Kontrol af Docenten i Plantefysiologi ved Københavns Universitet Rasmus Pedersen.

En saadan Optræden gjorde Indtryk. Man kan se det i Tidens Landbrugsblade. »Landmands-Blade« skrev saaledes en Artikelrække »Gjødningspriserne og Gjødningshandelen«, der strax udkom i Særtryk (1884, 26 S.). Og en Følge var det, at Fredens Møllers Fabriker og Fabrikerne i Kastrup umiddelbart efter udsendte en Bekjendtgjørelse, hvorefter de leverede vestindisk Fosfat, Fosfatjord, Kainit, koncentreret Kalisalt og dampet Benmel til betydeligt lavere Priser end Beckett & Meyer samt solgte »de andre Gjødningsstoffer« væsentligt under de Priser, de havde noteret for dem ved Foraarssalget. Det hjalp imidlertid ikke tilstrækkeligt. Beckett & Meyer trængte ind; i December 1885 fik Firmaet saaledes Leverancen til den jyske Gjødningsforening af Superfosfat ($11\frac{1}{2}$ pCt.-holdigt), men rigtignok kun for en endnu lavere Pris end den, det havde tilbudt denne Gjødning for i det ovenfor nævnte Cirkulære; dér var Prisen sat til 3 Kr. 80 Øre pr. 100 Pd., men for den jyske Forening blev den 2 Kr. 85 Øre. De danske Fabrikers, d. v. s. Fredens Møllers og Kastrups, Pris havde paa Cirkulærets Tid været 5 Kr. 20 Øre. I Direktionsmødet i Fredens Møllers Fabriker den 2. December 1885, hvor Begivenheden refereres, tilføjes føl-

gende Bemærkning: »Denne særdeles lave Pris vil selvfølgelig have en skadelig Virkning for os«.

Mærkeligt er det under disse Forhold at se, at der startes en ny svensk Gjødningsfabrik for en væsentlig Del ved dansk Kapital. I Forsommeren 1882 indbyde 27 svenske og 22 danske Landmænd til Oprettelse af en Gjødningsfabrik i Landskrona, og de danske Navne veje. Her var bl. A. Præsidenterne i Landhusholdningssselskabet Greve C. Danneskiold-Samsøe og Etatsraad E. Tesdorpf, Formanden for de samvirkende Landboforeninger i Sjællands Stift Baron G. J. Wedell-Wedellsborg o. s. v. Af Aktiekapitalen, 600,000 Kr., tegnedes 302,500 Kr. i Danmark, og den 5. Avgust 1882 afholdtes en forøvrigt ikke ganske rolig konstituerende Generalforsamling i Landskrona. Den danske polytekniske Kandidat S. G. Drewsen, der fra 1873 havde været Fabrikbestyrer ved Tuborg, blev Bestyrer ved Konstgødnings-Fabriks-Aktiebolaget i Landskrona. Men Tiden kunde ikke være et saadant Foretagende gunstig, og i Fredens Møllens Direktionsmøde den 24. Juli 1886 hedder det da ogsaa: »Som Bevis paa hvor daarlige Forhold, der for Tiden hersker for Gjødningsfabriker, kan Resultatet af Landskronafabrikens tvende første Aar tjene; thi efterat det første havde medført et Tab af Kr. 67,000, viser Regnskabet for 1885 et Underskud af Kr. 27,000, der altsaa have taget et godt Hul i Aktiekapitalen Kr. 600,000, der endvidere reduceres ved, at der i Regnskabet iblandt Aktiverne er opført et Beløb for Etableringsomkostninger med Kr. 40,000.«

Der var ligesom en Trøst heri: det gaar heller ikke godt for Andre. Ti givet er det, at Frederick Owen følte

Situationen i Fredens Møllers Fabriker trykket. Da de i 1876 udstedte 500 Prioritetsobligationer à 1000 Kr. til $5\frac{1}{2}$ pCt. aarlig Rente, blev de alle afsatte, men $5\frac{1}{2}$ pCt. var jo ogsaa en god Rente, og da det i 1880 vedtoges at indkjøbe 1000 Stamaktier i Løbet af fire Aar og derved at formindske Aktiekapitalen fra 700,000 til 600,000 Kr., er det ejendommeligt at se, at Indkjøbsprisen er stigende; medens de første købtes til Kursen 125, var den for de i 1883 købte gjennemsnittvis 139 Kr. 82 Øre. Fabrikernes Udbytte i disse Aar var nemlig stigende fra 8 pCt. til 10 pCt. Det var 10 pCt. for Aarene 1882 og 1883, men saa dalede det for 1884 til 9 pCt., for 1885 til 6 pCt. og for 1886 til 5 pCt. Det var det laveste, det havde været i Frederick Owens Direktionstid, og det var ikke med let Sind, at han meddelte dette paa Generalforsamlingen den 14. Marts 1887, den sidste, han ledede. Priserne paa de forskjellige Slags Gjødnings, sagde han, stod ikke i et passende Forhold til Priserne paa Raamaterialerne, de gav ingen Fortjeneste, og Forholdene kunde ikke ventes bedre, saa længe de engelske Fabriker vedbleve med her i Landet at søge et Marked for de Gjødnings, de ikke kunde finde Afsætning for i deres eget Land. Havde Fredens Møllers Fabriker ikke haft Andet at producere end Gjødnings, vilde Regnskabet have været endnu tarveligere, men de havde, Gud ske Lov, ogsaa kunnet producere koncentreret Svovlsyre, Olie og grøn Sæbe, og det havde baaret dem oppe. De to sidste Artikler, der i lang Tid havde spillet en underordnet Rolle, kom nu til Ære og Værdighed, de savnedes paa Mundelstrup, hvis Fabrik kun var indrettet paa at producere Gjødning og Kammersyre;

Virksomheden dér gav for 1886 et Underskud paa 6000 Kr.

Det var vanskelige Tider, og der var andre Vanskeligheder end dem, der laa i de dalende Priser. Fredens Møllers Omgivelser havde helt forandret sig. Da Johan Casses Enke 1814 tilskjødede sin Søstersøn Markus Wöldike den Del af Møllen, som hun ejede, betingede hun sig Ret til at ligge paa Landet dér i Sommermaanederne, og da Joseph Owen i 1826 købte Møllen, var der ved den en Have paa 11,000 □ Alen med flere Hundrede Frugttræer ligesom en Tofte paa 2500 □ Alen Nord for Haven. Det Hele var fuldstændig Land, og det var det væsentlig endnu i 1854, da Taarnby Sogneraad paalagde Aktieselskabet inden en vis Frist at bortføre den paa dets Mark oplagte Natterenovation samt oprense Grøften langs Fabrikbygningen. Men Forholdene forandrede sig. Fabriken fik flere og flere Naboer, og da den i 1862 havde bygget en ny Cementovn, klagede Naboerne over dens Uddunstninger; en Skrivelse herom forelaa i det første Direktionsmøde, Frederick Owen sad i som Formand efter sin Faders Død. Der blev i den Anledning taget alle mulige Forholdsregler, bygget en Røgkanal og en Skorsten. Men — Klagerne over Selskabets Virksomhed voxede. Amager Landevej udviklede sig efterhaanden til en Gade.

Saa kom i 1882 en stor Klage over de Dampe, der udvikledes ved Indsætningen af Svovlkis i Svovlovn, hvad der gjorde, at Selskabet bestemte sig til at rive den paagjældende Ovn ned og bygge en ny. Forholdene viste sig nemlig meget alvorlige. Sundhedskommissionen mødte med Birkedommeren i Spidsen paa

Fabriken og henstillede til Selskabet frivilligt at flytte hele Virksomheden andenstedshen, i Længden vilde det ikke kunne tillades, at der fabrikeredes Svovlsyre og kunstig Gjødning dér, hvor Fabriken nu laa. Selvfølgelig protesterede Selskabet energisk mod Henstillingen, men Sundhedskommissionen arbejdede videre. Den indgik til Justitsministeriet med et Forslag om, at Taarnby Sogns Sundhedsvedtægt af 27. Marts 1861 fik et Tillæg, hvorefter Fredens Møllens Fabriker ikke maatte arbejde ud over fem Aar dér, hvor den nu laa. Herimod protesterede Selskabet i længere Skrivelser, der udarbejdedes af Højesteretsadvokat N. Levinsen, der havde staaet Selskabet nær lige fra dets Stiftelse. Den nye Svovlkisovn, oplyste han, var forsynet med et Apparat til Dekomposition af den Svovlsyrling, der opstod ved Svovlkisens Forbrænding til Indvinding af Svovlsyre, og de ubehagelige Luftarter, der udviklede sig ved Gjødningens Blanding, bleve bekæmpede bl. A. ved at lede dem igjennem et Regnbad, inden de kom ud i de efter Ønske byggede, meget høje Skorstene. Resultatet blev da ogsaa, at Justitsministeriet ved en Resolution af 16. Januar 1885 udtalte, at det paagjældende Tillæg til Sundhedsvedtægten ikke kunde approberes.

Fredens Møllens Fabriker sejrede, de havde ogsaa gjort Alt, hvad der kunde gjøres for at afhjælpe Ulemperne. Men den voxende Befolkning rundt omkring Fabrikerne faldt ikke derfor til Ro. Vi skulle se det senere. Nogle Erstatningssager, som tre Gartnere havde anlagt imod dem og vundet ved Underretten, troede man det derfor rigtigst at indanke for højere Instanser. Fabrikerne maatte kæmpe med mange Van-

skeligheder, men — derfor lod de sig ikke forknytte. De deltog saaledes i Udstilling paa Udstilling og bragte Medaljer hjem fra dem, f. Ex. fra Stockholm (1866), Paris (1867) og Wien (1873) ikke at tale om den nordiske Udstilling i Kjøbenhavn (1872) — deres Deltagelse i denne er nævnt ovenfor — men den Glæde, der samledes om dem ved Udstillingerne i Kjøbenhavn 1834 og 1836, kom ikke igjen ved disse Lejligheder, den hørte en svunden Tid til. Grosserer Frederick Owen mærkede sikkert paa mange Maader Forskjellen mellem før og nu, og saa saa han endda ikke den Tid, da de samlede Vanskeligheder ikke længere kunde overvindes. Han døde i en Periode, da Fabrikerne endnu gav Udbytte og endda et Udbytte paa 5 pCt. Han naaede næsten sin Faders Alder. Da han den 24. Januar 1888 afgik ved Døden, manglede han kun faa Maaneder i 70 Aar.

Foruden Fredens Mølles Fabrik drev han — sammen med Broderen George — Handelshuset Joseph Owen & Sønner. Det er dog ikke Stedet her at komme nærmere ind paa dettes Virksomhed. Her skal blot mindes om et Par allerede tidligere nævnte Foretagender, og da først om Inddæmningen og Udtørringen af Bøvling Fjord, den nordligste Del af Nissumfjord.

Det var Strandingskommissær Christen Kastberg i Lemvig, der havde sat denne Sag i Gang. Under 19. Juni 1844 havde han faaet Bevilling til den nævnte Inddæmning, der omfattede c. 2000 Tdr. Land, dog saaledes, at den skulde være tilendebragt inden Udgangen af 1850. Pekuniære Vanskeligheder og Krigsaarene gjorde imidlertid, at han ikke kunde naa dette. Ved

kongelig Resolution af 26. November 1851 fik han da Frist til Udgangen af 1853, og nu kom, efter hans Foranledning, Joseph Owen & Sønner med i Sagen. Sidst i 1851 blev Joseph Owens tilkommende Svigersøn, daværende Ingeniørløjtnant Vald. Bauditz sendt derover for at gjøre et Overslag over Bekostningen; det faldt gunstigt ud, og nu blev der sat ikke faa Penge i Foretagendet, der endda blev gjort betydeligt større. Efter at først Fristen for Bøvlingfjordens Inddæmning var bleven udvidet til Udgangen af 1858, fik Joseph Owen & Sønner ved kongelig Resolution af 4. September 1857 Bevilling til at inddæmme hele Nissumfjord, et Foretagende, som derpaa i 1860 overdroges til Englænderen Thomas Kingdon, der igjen i 1863 overdrog det til Selskabet »The danish Land-Company limited«. Det blev nu væsentlig engelske Penge, der kom til at staa i Foretagendet, der trods store Udgifter mere og mere viste sig ikke at kunne lykkes, navnlig ikke med de Ingeniører, Englænderne sendte herover. Det er med en vis Glæde, at Bauditz i sine efterladte Erindringer meddeler, at Joseph Owens Arvinger »nogenlunde skadesløst« trak sig ud af Sagen.

Det tør sikkert antages, at det er Frederick Owen, der her har arbejdet og naaet det forholdsvis gode Resultat, og det blev da ogsaa ham, der efter Broderens Død — George Owen døde den 8. August 1874 — kom til at bære det andet Foretagende, som her skal nævnes, Aldersro Bryggeri, som Joseph Owen & Sønner startede i 1859 særlig med George Owen for Øje. Som ovenfor nævnt havde det til en Begyndelse mange Vanskeligheder at overvinde, og da det endelig kom i Gang blev Vanskelighederne snarere større end mindre. Det

var oprindelig anlagt paa kun at brygge bayersk Øl, men da det ikke ret kunde trænge igjennem med dette, anlagde det i 1865 ogsaa et Hvidtøls-Bryggeri, uden at dets Udsigter dog derved bleve forbedrede. Det solgte af bayersk Øl i 1862 7789 Tdr., i 1863 8745 Tdr., i 1864 8732 Tdr., i 1865 8754 Tdr., i 1866 9123 Tdr., men i 1867 kun 6675 Tdr., hvortil dog endnu kom 7886 Tdr. hvidt Øl, men det aarlige Udbytte, der fra 1862 til 1865 havde været 6 pCt., blev for 1866 kun 2 pCt., og Aaret 1867 gav en betydelig Underballance. Saa blev Resultatet, som alt tidligere nævnt, at en Generalforsamling den 21. December 1868 vedtog et fra Joseph Owen & Sønner fremkommet Tilbud om at overtage Bryggeriet for 174,867 Rd. 1 Mk.; 90,000 Rd. heraf, der forrentedes med 5 pCt. og udbetaltes med $\frac{1}{20}$ i hver Termin, tilfaldt Aktionærerne.

Den 18. September 1869 erklæredes herefter Aktieselskabet Aldersro Bryggeri for opløst, men Bryggeriet kæmpede under Joseph Owen & Sønner videre for sin brydsomme Tilværelse, til det i 1884 blev solgt til Marstrands Bryggerier, med hvilke det igjen i 1891 gik over til De forenede Bryggerier.

Der er noget trofast og solidt i den Maade, hvorpaa Joseph Owen & Sønner behandlede dette af Firmaet stiftede Aktieselskab, og det er der ogsaa i dets vedblivende Ejendomsforhold til de jyske Gaarde Møgelkjærgaard og Liseborg. Firmaet vedblev at drive dem, vedblev at plante og gjøde derovre ved Viborg. Det mødes da ogsaa helt igjennem af den samme Trofasthed bl. A. fra de Mænds Side, der dannede Kontrolkomiteen i Fredens Møllens Fabriker. Skjøndt Konjunkturerne vare nedadgaende,

er der ikke fra deres Side Tale om enten Rebellion eller Desertion. De blive i deres Stillinger, blive paa deres Poster. Der skete i dette Tidsrum kun Forandring ved Dødsfald. Som Formand for Kontrolkomiteen sad i hele denne Periode Tømmermester H. H. Kayser og ved hans Side som et af Komiteens fem Medlemmer Overretsassessor C. W. Sporon. Af de tre Andre, med hvilke Perioden begyndte, Grosserer Knudsen, Hof-Juveler Schröder og Grosserer Wedersøe, døde Sidstnævnte først, nemlig i 1863. Han blev afløst af Rodemester C. G. Lundberg, ved hvis Død i 1880 Kommandør, senere Admiral Edv. Duntzfelt blev Medlem af Kontrolkomiteen. I 1864 døde Hof-Juveler Schröder, i hans Sted indvalgte Kommandør Fr. Frölich († 11. December 1880), og efter ham Kommandør H. L. Moe († 8. Juni 1884), hvorpaa Pladsen besattes med Overkrigskommissær, senere Etatsraad Arthur Knudsen. Endelig døde Grosserer C. E. Knudsen den 17. December 1873, og istedenfor ham indtraadte Assessor pharm. C. Hauberg.

Herefter var Kontrolkomiteens Sammensætning, da Grosserer Frederick Owen døde, følgende: Tømmermester H. H. Kayser (Formand), Admiral Duntzfelt, Assessor pharm. Hauberg, Overkrigskommissær Knudsen og Overretsassessor Sporon. Der er heri stor og naturlig Konservatisme ligesom i Direktionens Sammensætning, Kapitajn Bauditz og Grosserer de Coninck vare stadig blevne gjenvalgte. Men herskede der Konservatisme i Sammensætningen af Selskabets ledende Kredse, var det ikke Tilfældet med Fabrikernes Virksomheds- og Produktionsresultat. For det Første var der Artikler, som Fa-

brikerne helt ophørte med at producere. I 1863, Frederick Owens første selvstændige Fabrikationsaar, tilvirkede de Salpetersyre, Saltsyre, Cement og Benfedt, men i 1887 vare disse Artikler forlængst opgivne. Produktionen koncentrerer sig altsaa, og da Tilvirkningen af Olie, Oliekager og Sæbe nærmest er stationær, samler den sig væsentlig om Svovlsyre og Gjødning, af hvilke Artikler der produceres enormt voxende Kvantiteter, saaledes som det Alt vil ses af nedenstaaende Tal:

	1863:	1887:
Salpetersyre	5,500 Pd.	»
Saltsyre	3,200 Pd.	»
Cement	4,439 Tdr.	»
Benfedt	2,700 Pd.	»
Gjødning	3,344,900 Pd.	16,739,900 Pd.
Svovlsyre	2,906,900 Pd.	10,053,300 Pd.
Olie	1,899,200 Pd.	853,400 Pd.
Oliekager	1,394,560 Pd.	1,682,700 Pd.
Grøn Sæbe	1,640 Tdr.	3,500 Tdr.
Fast Sæbe	10,500 Pd.	8,900 Pd.

Her maa imidlertid endnu erindres, at medens den i 1863 producerede Gjødning udelukkende var surfosforsur Kalk, foruden 525 Tdr. Patentgjødning, som ovenfor ikke ere medregnede, kjender Aaret 1887 til en Række forskellige Gjødningssorter, surfosforsur Kalk, Superfosfat, opløst Peru-Guano, Mejillones Superfosfat o. s. v., endda i forskellige Styrkegrader. Produktionen var med andre Ord ikke alene bleven større, men ogsaa mere kompliceret, mere brydsom, hvorfor ogsaa Arbejdslønnen ganske naturligt voxer med næsten 100 pCt., fra 43,600 Kr. i 1863 til 84,119 Kr. i 1887. Men Aarenes samlede Omsætningssummer staa langt fra i det samme Forhold. De ere henholdsvis 731,600 Kr. og 1,127,224 Kr.

Her er altsaa kun en Stigning paa lidt over 50 pCt., hvad der tydeligt viser det betydelige Prisfald, naar der samtidig ses hen til, at Fabrikerne i 1887 produce-rede omtrent 5 Gange saa store Kvantiteter Svovlsyre og Gjødning som i 1863. Prisfaldet viser sig da ogsaa i det Udbytte, de to Aar gav. For 1863 fik Aktionæerne 12 pCt. i Udbytte, men for 1887 kun 5 pCt. Tiden er synligt nedadgaaende for Fabrikerne.

TIDEN FRA 1888 TIL 1903.

Saa begyndte det tredje Owenske Tidsrum i Fredens Mølle. Frederick Owen havde to Sønner, Joseph Cunliffe Owen (f. 21. November 1861) og Alexander Cunliffe Owen (f. 5. Marts 1863). Efterat være bleven Student i 1878 tog den ældste af Brødrene i 1883 polyteknisk Examen som Kemiker, hvorpaa han rejste udenlands, navnlig i England, hvor han bl. A. lagde sig efter Teglværksindustri; som Deltager i »Joseph Owen & Sønner« tog han sig derefter særlig af Husets Teglværker, det Teglværk, der var blevet anlagt ude paa Hjørnet af Jagtvejen og Lyngbyvejen ved Siden af Bryggeriet »Aldersro«, og Tjørnegaardens Teglværk ved Gjentofte. Hvad den yngste Broder angaar, blev hans Uddannelse udelukkende merkantil; han lærte baade her og i Udlandet, og i det Owenske Handelshus blev han særlig knyttet til de Anliggender, der berørte Fredens Mølles Fabriker. Det var derfor ganske naturligt, at han ved Faderens Død strax konstitueredes som første Direktør i dem og paa Generalforsamlingen den 14. Marts 1888 blev endelig valgt som saadan.

Her er en helt ydre Lighed mellem Stillingen i 1888 og Stillingen i 1862. Som det ved Joseph Owens Død i det sidstnævnte Aar blev hans næstældste Søn, der valgtes til Direktør efter ham, saaledes skete nu det Samme i 1888 efter Frederick Owens Død. Og den næstældste Søn, der nu tog Styret, A. C. Owen, havde i endnu højere Grad end i sin Tid hans Fader Ungdommens Stykke. Han var ved sit Valg lige fyldt 25 Aar. Og hvad der yderligere kunde ses som et heldigt Tegn for den kommende Udvikling, var, at hans Faders gamle Meddirektører, Onkelen Kaptajn Bauditz og Generalkonsul Chs. E. de Coninck vedblev i de Stillinger, de havde beklædt endog i den nye Direktørs Bedstefaders Tid. Ung Kraft og prøvet Erfaring stod altsaa sammen. Der kan ogsaa lægges Mærke til, at da Generalkonsul de Coninck paa Generalforsamlingen den 14. Marts aflagde Beretningen for det foregaaende Aar, maatte han nok, ganske som Frederik Owen saa ofte havde gjort, føre Klage over de vigende Priser, der kun gav en saa ringe Fortjeneste, men han nævnte ved Siden heraf ogsaa et, efter hans Mening, lyst Punkt. Fabrikerne havde i den sidste Tid faaet et godt og billigt Raastof fra Somme i Frankrig, hvad der var langt heldigere end at skulle hente det fra Syd Carolina i Amerika. Han haabede paa Fremtiden. Og det tør afgjort antages, at da Alexander Owen paa den samme Generalforsamling strax efter enstemmigt blev valgt til Fabrikernes ledende Direktør, var han fuld af Haab ogsaa for en Række andre Punkter. Men som det franske Fosfat kun blev et kortblussende Lys, saaledes brast i Tidens Løb Haab efter Haab. Den tredje Owen-

ske Æra i Fredens Møllers Fabriker blev Fredens Møllers sidste. Her som saa ofte blev Tiden for det tredje Slægtled en kritisk Tid.

Det er kun naturligt, at den Kreds, der en Tid lang har været knyttet om et Foretagende, tyndes ved Dødsfald. Frederick Owen døde i 1888, Højesteretsadvokat Niels Levinsen, der fra 1846 havde ledet Fabrikernes Generalforsamlinger og staaet som deres juridiske Raadgiver, afgik ved Døden i 1889, og Fabrikernes første Bogholder, der senere var bleven den dygtige Bestyrer i Mundelstrup, døde i 1893. Men der skete ogsaa nu Forandringer ved Tilbagetræden i levende Live. Paa Generalforsamlingen efter Fr. Owens Død trak endog to af Kontrolkomiteens Medlemmer sig tilbage, Tømmermester H. Kayser, Komiteens Formand, der havde været Medlem af den fra dens første Time, og Assessor pharm. C. Hauberg. Istedesfor dem valgtes Tømmermester, Cand. polyt. O. Kayser jun. og forhenv. dansk Konsul i Batavia P. C. Olrik. Nu blev Overretsassessor C. W. Sporon (f. 1824) Kontrolkomiteens Formand, men kun for faa Aar. Han døde i April 1890 og fik sin Søn Overretssagfører P. E. Sporon til Efterfølger som Komite-medlem, medens Formandskabet gik over til den nævnte yngre Tømmermester Kayser. Kontrolkomiteen bestod da nu af følgende Mænd: Tømmermester Kayser, Formand, Overkrigskommissær (senere Etatsraad) A. Knudsen, Kommandør (senere Admiral) Edv. Duntzfelt, Konsul P. C. Olrik og Overretssagfører P. E. Sporon.

De Ældre og de Yngre stod her broderligt sammen. Af de sidst valgte var Konsul Olrik (f. 1840) den ældste, Tømmermester Kayser var født en Del senere, i 1856,

og Overretssagfører Sporon endnu senere, i 1861. Den Sidstnævnte var bleven Student i 1878, just i samme Aar som Joseph Cunliffe Owen, der senere ogsaa skulde blive aktiv i Fredens Møllers Fabriker. Og til disse to Studenterkammerater kom der endnu en tredje, Joseph C. Owens Klassekammerat Kemikeren Adolphe Clément (f. 4. August 1860), der efter i 1883 at være bleven polyteknisk Kandidat først var virksom ved den kongelige Porcellænsfabrik (til 1892) og derpaa ved Danmarks geologiske Undersøgelse, til han endelig i 1894 blev knyttet til Fredens Møllers Fabriker. Desværre paa et for disse Fabriker meget sent Tidspunkt.

Fra 1860 havde Kaptajn Bauditz været fabrikkyndig Direktør i dem, men meget havde de ikke givet ham at bestille. Ovenfor have vi hørt ham selv sige det. Som Ingeniør maatte han jo ogsaa staa deres væsentlig kemiske Virksomhed fjærn, og hertil kom, at han i de senere Aar var svag. Det var paa Grund af stærk, tiltagende Svagelighed, at han i 1894 trak sig tilbage og derved gav Anledning til Cléments Ansættelse som hans Efterfølger og til, at det nu kom stærkt frem, at Fabrikerne i teknisk Henseende ikke havde fulgt med Tiden.

Fabrikernes Stifter Joseph Owen var en helt ud praktisk Mand. Under ham fik Fredens Mølle sin første Dampmaskine, der dog kom temmelig sent. Owen havde ejet Fabriken paa Amager fra 1826, men der gik næsten tyve Aar, før han bestilte en Dampmaskine til den. Bestillingen gjordes saa sent, at den endnu kun var en Bestilling, da det af ham dannede Aktieselskab oprettedes. Og den samme langsomme Fremgangsmaade synes at være vedbleven i Aktieselskabets Tid, først

under ham, derpaa ogsaa under hans Søn. Allerede i 1824 indførte Drewsen den hydrauliske Presse her i Landet, og f. Ex. Urtekræmmer Claus Riis fik i 1825 hydrauliske Presser til sin Dampoliemølle, men Fredens Møllens Fabriker vedblev stadig at bruge de gammeldags Kilepresser. Ja saa sent som i 1862 spillede de endnu en Rolle endog i de Omboendes Klager. Der klagedes i dette Aar bl. A. over, at Fabrikerne havde en »Oliemølle efter forældet System, der holdes i Gang Dag og Nat, og som navnlig om Natten ved Larmen af Kilepresserne er besværlig for de Omkringboende«. Først derefter fik Fabrikerne de ovfr. S. 124 nævnte hydrauliske Presser, og det er ikke den eneste Gang, at der skulde ligesom en ydre Paavirkning til, for at et teknisk Fremskridt kunde blive indført. I 1869 paatænkte Fr. Owen af Sparsommeligheds-Hensyn at samle alle Fabrikernes Brandpolicer hos eet tysk Selskab. Efter en med dettes herværende Agent truffen Overenskomst vilde der herved spares en Del i Assurancepræmie. Men det Hele blev til Intet. En Udsending fra Selskabet fandt saa mange svage Punkter i Fabrikernes Indretning, at han udendvidere betragtede den indgaaede Kontrakt som bortfalden. En af Ankerne gik ud paa, at der overalt maatte bruges aabne Lamper. Og at der her var en berettiget Anke, kan bl. A. ses deraf, at Fabrikerne nu besluttede sig til at indlægge Gas »for muligvis derved at opnaa nogen Lettelse i Assurancepræmien hos vore nuværende Assurandører«. Fabrikerne havde maattet bide i det sure Æble paany at henvende sig til de Selskaber, hos hvem de nyligt havde opsagt deres hidtil løbende Policer.

Under Forhold som de her nævnte kan man forstaa, at en dygtig og nidkjær Kémiker maatte finde Meget, der trængte til at blive reformeret. Den kemiske Hjælp, Fabrikerne hidtil havde haft, var af væsentlig praktisk Art. De manglede et Laboratorium, ligesom Svovlsyresystemerne manglede Glover- og Gay Lussacs-Taarne. Paa intet Punkt var der helt fulgt med. Trods de indførte hydrauliske Presser var f. Ex. Oliemøllen stadig forældet. Med stor Energi satte Clément sig ind i disse Forhold, gjorde Rede for, hvad han herved saa, og overbeviste hurtigt om, at der maatte indføres en Række Reformers. Det var i Marts 1894, at han blev valgt til fabrikkyndig Direktør, og inden Aaret var omme, var man paa det Rene med, at han foruden den lille Lön, han havde som Direktør, burde have en større for tilige at arbejde som Fabrikernes Kemiker. Saa fik da Fabrikerne et ordentligt Laboratorium, og det blev besluttet, at Svovlsyresystemerne paa Mundelstrup skulde nyde godt af de foreslaaede Forandringer, der vilde gjøre den producerede Kammersyre væsentlig billigere. Den norske Svovlkis vilde i langt højere Grad kunne udnyttes end för, og Forbruget af Chili-Salpeter vilde kunne formindskes med næsten 50 pCt. Svovlsyresystemerne i Fredens Mølle maatte vente, ti her var Alt saa tæt sammenbygget, at der bogstavelig talt ingen Plads var til Indretningen af de paagjældende Forbedringer, der derfor ogsaa kun delvis kunde indføres. Fredens Mølle, der laa saa sörgelig langt fra Jernbane og Dampskib, og over hvilken der i sanitær Henseende indløb Klage paa Klage, udviklede sig til at blive Fabrikernes Smertens Barn.

Paa Generalforsamling efter Generalforsamling var der Aar igjennem blevet talt om og haabet paa, at Forholdene i England maatte blive saaledes, at Landet selv helt kunde bruge sin Gjødningproduktion og derved høre op at besvære den danske Fabrikation med umulige Priser. Men Haabet blev stadig beskjemmet. De engelske Overproduktionsforhold blev endda sekunderede af lignende Forhold andensteds i Verden, ikke mindst i Tyskland. Et Aar var det uhyggeligt store Falliter blandt Mineejerne i Florida, der bragte Priserne end yderligere ned, et andet Aar Forholdene i Belgien. I 1895 oplyser Alexander Owen saaledes, at det belgiske Marked var »helt demoraliseret«; det forlangte blot, at man skulde byde »nok saa lavt«. Fabrikerne afgang af Kjøbernes Naade, og der indførtes da stadig voxende Gjødningmasser til Danmark. I 1888 var Landets Indførsel til Forbrug c. 62 Millioner Pund naturlig og kunstig Gjødning, et Kvantum, der i 1902 voxede til noget over 112 Millioner foruden — som særlig tariferet — $21\frac{1}{2}$ Million Pund Stassfurter Salte (Kainit, Kieserit o. lign.) og $13\frac{1}{4}$ Million Pund Chili-Salpeter.

Hvad betød overfor denne voxende Strøm Fabrikationen paa Fredens Møllers Fabriker, hvor meget man end anstrengte sig? Og man anstrengte sig virkelig. I 1888 var Fabrikernes Produktion af Gjødning noget over $19\frac{1}{2}$ Million Pund og i 1902 næsten 21 Millioner. Der var ingen Tilbagegang. Men naar Forholdet var saaledes, skyldtes det udelukkende Mundelstrup. Her gik i de nævnte Aar Produktionen frem fra henved $12\frac{1}{2}$ Million Pund til lidt over 20 Millioner, medens den paa Fredens Mølle gik tilbage fra henholdsvis $7\frac{1}{4}$ Million

Pund til 754,000 Pund. Den gamle Mølle var formelig forfulgt af Skjæbnen. Den 10. September 1890 opstod der Ild i et af dens Svovlsyresystemer. Det ødelagdes helt, og et andet led væsentlig Skade. I og for sig var dette vel ingen stor Ulykke; hvad der brændte, var asureret. Men det viste sig, at der var store Vanskeligheder ved paany at faa Tilladelse til at bebygge Terrænet.

Der var vedblevet at komme Klager fra de Omboende over ubehagelige Uddunstninger fra Fabrikerne, og den herved skabte Situation tegnede alvorligt. Der blev taget mere og mere Hensyn til Sundhedsforhold, hvad baade Kjøbenhavns Renovations-Kompagni og Fabriken Lyneborg havde faaet at mærke, og i Januar 1890 indgik derfor Fredens Møllens Fabrikker med en længere Skrivelse til Justitsministeriet, hvori de hævdede Fabrikernes Ret til at drive deres Virksomhed og udførligt gjorde Rede for, hvad de, efter deres Mening med gode Resultater, havde foretaget for at afhjælpe de Ulemper, der uberettiget klagedes over. Ministeriets Svar var Nedsættelsen af en Kommission bestaaende af Fabrikinspektør H. Topsøe og Direktør G. A. Hagemann, til at undersøge Forholdene, og da Fabrikerne erklærede sig villige til at følge de af Kommissionen givne Anvisninger, syntes man herved at være kommen ind i smult Vand, men da var det, at den ovenfor nævnte Brand indtraf.

Da der efter den skulde bygges igjen, oplystes det, at Fredens Møllens Terræn efter det da gjældende Bygningsreglement rummede for mange Bygninger. Terrænet udgjorde c. 32,500 □ Alen, og deraf var noget

over 20,000 □ Alen bebygget, medens kun Halvdelen maatte være det. Der maatte tumles stærkt med Bygningerne, forandres og ryddeliggjøres, for at der kunde blive Tale om Nyopførelser. Et Forslag i saa Henseende blev indgivet til Taarnby Sogns Bygningskommission, men i December 1890 svarede den tilbage, at Bygningssagen maatte betragtes som bortfalden, da Sognets Sundhedskommission helt havde negtet Tilladelse til, at de to Svovlsyrefabriker opførtes. Nu stod Alt paa Justitsministeriet, og ved dettes Hjælp kom man ud over Vanskelighederne. Der skete en ny, indtrængende Henvendelse til det, og i Marts 1891 gav det den ønskede Bygningstilladelse, men under 10. April s. A. udsendte det en Bekjendtgjørelse, hvori det stadfæstede et Tillæg til Sundhedsvedtægten for Taarnby Sogn, hvorefter Fredens Møllens Fabrikers fremtidige Udvikling blev gjort stærkt afhængig af den stedlige Sundhedskommission. Tillæget slaar fast, at Fabriker af den Art, som Fredens Mølle tilhører, »ikke for Fremtiden maa drives i den Del af Sundbyerne, for hvilke det under 28. Februar 1877 stadfæstede Bygningsreglement er gjældende«. De alt eksisterende faa dog Ret til at vedblive, men kun saaledes at de »underkastes de Forskrifter, som Sundhedskommissionen til Formindskelse af de med Driften forbundne Ulemper finder Anledning til at gjøre«.

Det var ikke alene Fredens Mølle, der rantes herved. Ogsaa de andre i dens Nærhed liggende Fabriker bleve herved paa forskjellig Maade begrænsede i deres Virksomhed. Men muligvis blev dog Fredens Mølle ramt haardest, og Udviklingen blev saa uheldig, at der

paa Generalforsamlingen den 11. Marts 1893 maatte meddeles, at der for Aaret 1892 ikke kunde uddeles noget Udbytte. De 5 pCt., der havde været det tarvelige Resultat i de sex foregaaende Aar, reduceredes til et stort Nul. Det var første Gang. Og for første Gang viste der sig en Opposition paa Generalforsamlingen. En Aktionær foreslog, at der ikke skulde gives Decharge for Regnskabet, forinden en kritisk Revision havde undersøgt Fabrikernes hele Stilling. Forslaget blev dog forkastet, men saa kom det ovenfor nævnte Skifte i Henseende til den fabrikkyndige Direktør, og Adolphe Clément rykkede frem med sine reformerende Forslag. Konjunkturerne vedblev at være absolut uheldige. For 1893 og 1894 kunde Fabrikerne kun give 4 pCt. i Udbytte, og derefter blev Regelen — paa et enkelt Aar (1899) nær — Intet og atter Intet. Fabrikerne ikke alene ikke betalte sig, de gav Underskud.

Gjødningshandelen herhjemme havde udviklet sig saaledes, at saa godt som hele Salget nu laa i Hænderne paa tre Firmaer, de to Gjødningsfabriker, Fredens Mølle og »Dansk Svovlsyre- og Superphosphat-Fabrik« i Kastrup, samt det store Importfirma Beckett & Meyer. Af disse havde imidlertid Fredens Mølle den mindste Gjødningsforretning, og da den desuden ved sit forældede Anlæg stod svagest i Kampen overfor de to Konkurrenter, hilste den med Glæde en Tilnærmelse fra disses Side. Allerede i Efteraaret 1896 havde de to Fabriker efter Overenskomst nøje undersøgt hinandens Forhold, hvad der førte til, at Direktør Leopold Damm paa Kastrup Fabrikens Vegne gjorde et Tilbud om at købe Fredens Mølles Fabriker. Tilbudet blev imidlertid be-

tragtet som for ringe. Forsaavidt kom der Intet ud af Sagen, og dog førte Tilnærmelsen til et Resultat. Kastrup-Fabriken havde ved denne Lejlighed lært Direktør Ad. Clément at kjende, og fra at være Kemiker ved Fredens Møllers Fabriker blev han nu Kemiker ved Fabriken i Kastrup, samtidig med at han vedblev at staa som teknisk Direktør i de førstnævnte Fabriker. Der ligger heri en i sin Art ganske nøje Forbindelse, og til de saaledes forbundne to Fabriker sluttede sig nu snart efter Firmaet Beckett & Meyer. I Februar 1897 enedes de tre Forretninger om at overdrage deres Salg af Gjødning i Danmark til en af dem dannet uansvarlig Virksomhed »Det danske Gødningskompagni«. De skulde tilsammen indskyde 100,000 Kr., og Forholdet skulde være uopsigeligt i femten Aar. Generalforsamlingen den 15. Marts 1897 i Fredens Møllers Fabriker approberede den herom foreløbigt afsluttede Kontrakt, og det er nu ganske karakteristisk at se Styrkeforholdet mellem de tre Kontrahenter opgjort saaledes: Beckett & Meyer 43 pCt., Dansk Svovlsyre- og Superphosphat-Fabrik 34 pCt., Fredens Møllers Fabriker 23 pCt.

Alt var forøvrigt ved at forandre sig. I disse for Gjødningshandelen vanskelige Aar var der herhjemme, ligesom i Udlandet, opstaaet en Del mindre Firmaer, der ved omløbende Agenter solgte direkte til Landmændene, og de saaledes solgte Gjødninger indeholdt rods deres ofte velklingende Navne kun forsvindende Dele Værdistoffer. Det var et stygt Uvæsen, der paa kaldte en Lovordning, og under 26. Marts 1898 udkom da Loven om Handel med Gjødnings- og Foderstoffer. Den slog bl. A. fast, at ethvert kjøbt Parti Gjødning

paa 200 Pd. eller derover skulde ledsages af en for Sælgeren bindende Erklæring om Varens Pris, Navn og Plantenæringsstof d. v. s. dens Indhold af Kvælstof, Fosforsyre, Kali, Kalk eller Gibs.

Hvor var der ikke i alle Henseender sket store Forandringer i Gjødningsforholdene. Handelen gjorde sig mere og mere gjældende. Fredens Møllers Fabriker, der oprindeligt ved sin Fabrikation helt beherskede Forholdene, havde i de senere Aar ved Siden af sine producerede Gjødninger, hvis Masse Aar for Aar overfløjedes, maattet føre købte Gjødninger, navnlig Thomasslagge og Kainit, Kunderne fordrede det, og nu havde det største Importfirma sluttet sig til Fabrikerne, der hver for sig stod under det i deres Salgs Størrelse. Alle Forhold vare forandrede. Det har derfor sikkert været med alvorlige Tanker, at Generalforsamlingen i Fredens Møllers Fabriker sanktionerede Oprettelsen af »Det danske Gødningskompagni«, og det Brud med Fortiden, der laa heri, blev ligesom yderligere understreget derved, at den alderstegne Etatsraad de Coninck (f. 1823) paa den lod meddele, at han ikke ønskede at blive gjenvalgt som Direktør. Istedendfor ham valgtes saa Grosserer Carl Söht.

Ogsaa i Kontrolkomiteen skete der Forandringer. Da Admiral Duntzfelt afgik ved Døden i Oktober 1892, fik han som Efterfølger Oberst J. C. G. Hedemann, der igjen i 1900 afløstes af Oberstløjtnant J. P. F. Dahl. Det betyder imidlertid nok saa meget, at Konsul Olrik i 1898 meldte sig ud; han havde solgt sine Aktier. Og skjøndt han fik Grosserer Will. Malling til Eftermand, udviskedes ikke herved det deri liggende Varsel. Vi

staa nu overfor den Direktion (A. C. Owen, Ad. Clément, Carl Söht) og den Kontrolkomite (O. Kayser, J. P. F. Dahl, A. Knudsen, W. Malling, P. E. Sporon), der maatte afslutte Fredens Møllers Virksomhed. Det gik hurtigt nedad. Fabrikens Aktier, der i 1875 havde været oppe i næsten 200 pCt. og endnu i 1889 stod i 102, noteredes i 1900 kun til 61.

Der er noget tragisk heri, ti Fredens Møllers Fabriker laa ikke paa den lade Side. Her blev arbejdet og arbejdet. Skjönt Gjødningfabrikationen væsentlig hørte Mundelstrup til, blev der endnu i 1897 paa Fredens Mølle produceret noget over 5 Millioner Pund Superfosfat, og det maa endda erindres, at Superfosfatet efterhaanden var gaaet over til en mere højprocentlig Vare, saaledes at et mindre Kvantum paa denne Tid kunde repræsentere en forholdsvis større Værdi end tidligere Aars større Kvanta. For Svovlsyrens Vedkommende kan det dernæst mærkes, at medens Fabriken paa Amager i 1873 naaede sit Højdepunkt i koncentreret Svovlsyre 2,193,000 Pd., var Produktionen i 1899 næsten lige saa stor, nemlig 2,113,400 Pd., og i 1897 og 1899 naaede den endog sin største Produktion i Kammersyre, henholdsvis 9,033,000 og 8,984,400 Pd., samtidig med at den fremstillede henved en halv Million Pund af en ny Syre, Akkumulatorsyre. Og hertil kommer endnu dens Produktion af Linolie og grøn Sæbe. At den slog mindre og mindre Rapsolie, laa i Tiden, Petroleum og Gas havde væsentlig fortrængt Lampeolien. Men sin største Produktion af Linolie naaede Møllen i 1896 med 635,100 Pd., og paa næsten lignende Maade forholder det sig med den grønne Sæbe; Produktionen af denne var i 1897

468,100 Pd. og i 1900 462,700 Pd., kun i et eneste Aar, 1865, havde den været oppe paa 471,200 Pd. Og som det forholdt sig paa Amager, forholdt det sig ogsaa i Mundelstrup, her fabrikeredes i 1899 ikke mindre end 7,789,236 Pd. Kammersyre og 13,574,237 Pd. Superfosfat, samtidig med at der her paatænkte et Anlæg til Fremstilling af Glaubersalt.

Man stred kraftigt imod, stred Alt, hvad man kunde. Ved Siden af den ledende Direktør A. C. Owen stod nu ogsaa hans Broder, den polytekniske Kandidat Joseph Owen († 17. September 1904). Tjörnegaardens Teglværk var i 1891 blevet solgt til Aktieselskabet »Nye Kalkbrænderi« (Salgssummen var 250,000 Kr.), han havde altsaa mindre at gjøre som Teglværksbestyrer og tog saa fra 1. Januar 1898, da Cand. polyt. W. T. Groth fratraadte, selv fat som Fabrikbestyrer. Den Owenske Slægt vilde af al Evne forsvare det Owenske Værk. Det har ogsaa sin Betydning at se, at der paa Generalforsamlingen den 31. Marts 1900 vedtoges nye Love, der for første Gang udtale, at »Virksomheden bestaar saavel i Fremstilling af som i Handel med kemiske Produkter, særligt kunstige Gjødninger, Svovlsyre, Olie, Sæber etc.«. I Lovene af 1856 sloges det fast, at Fabrikernes Love hvert femte Aar skulde revideres, hvad ogsaa skete, saaledes dog at disse nye Love, der drog Handel med ind i Selskabets Virksomhed, bleve særlig fremskyndede. Men Skjæbnen lod sig ikke bøje.

Fabrikerne paa Amager vare forældede, og en radikal Nedrivning og Ombygning vilde ikke være formaals-tjenlig paa en saa kostbar Grund, som Amagerterrænet efterhaanden var blevet. Da saa Regnskabet for 1900

kom til at udvise det største Tab, Fabrikerne endnu havde givet, nemlig 53,576 Kr., og Aktiekursen dalede ned under 50 pCt., fremsattes der paa den derpaa følgende Generalforsamling fra Aktionærernes Side et Ønske om Likvidation. Men at efterkomme dette Ønske var ingen let Sag. Paa Fabrikerne paa Amager og ved Mundelstrup hvilede det i 1876 optagne $5\frac{1}{2}$ Procents uopsigelige Obligationslaen, af hvis oprindelige Beløb (500,000 Kr.) endnu Halvdelen stod tilbage; det afdroges kun med 10,000 Kr. om Aaret. At faa dette Laen ud af Verden, var nødvendigt, hvis Likvidationen skulde kunne gennemføres, men det betragtedes som noget næsten Umuligt først at udfinde Obligationsejerne, omtr. 100 Personer, og dernæst at samle dem om en bestemt Kurs. Efter stort Besvær lykkedes det dog tilsidst for Direktionen. Kursen blev 110. Og efterat den saaledes tilrettelagte Indfrielse af Obligationerne, der skulde udbetales af Privatbanken, var approberet paa Generalforsamlingen den 19. April 1902, stod der et Konsortium rede til at overtage alle det gamle Selskabs Aktiver fra 1. Januar 1902 mod en Betaling af 1,063,683 Kr. 21 Øre, der skulde erlægges halvt i 1902, halvt i 1903.

Paa en extraordinær Generalforsamling den 15. August 1902 forelagde saa den handelskyndige Direktør Grosserer Carl Söht paa Direktionens og Kontrolkomiteens Vegne Likvidationsforslaget, der blev vedtaget saavel paa denne Generalforsamling som paa en ny Generalforsamling den 23. s. M. med alle Stemmer mod een, der dog ikke afgaves, hvorpaa den samtidig valgte Likvidationskomite traadte i Virksomhed. Den bestod af de tre Direktører (A. C. Owen, Ad. Clément og Carl

Söht) samt to Medlemmer af Kontrolkomiteen, Formanden, Tømmermester O. Kayser og Overretssagfører P. E. Sporon. Kayser blev Likvidationskomiteens Formand, og paa Fredens Møllers Fabriks sidste Generalforsamling den 15. December 1903 fik han Decharge for Likvidationsregnskabet, hvorefter Aktionærene havde faaet 82 pCt. udbetalt af Aktiekapitalen. Og saa vedtoges enstemmig Selskabets endelige Opløsning.

Men hvem var Konsortiet, der havde overtaget den gamle Fabriks Aktiver?

ET TILFÖJET KAPITEL

FORTSÆTTENDE VIRKSOMHED.

Som Slagenes Udfald nutildags i væsentlig Grad afhænge af Hærenes Udrustning med de nyeste og bedste Vaaben, saaledes gjælder det Samme i Kampene paa Industriens Omraade. Tekniken spiller en Hovedrolle. Vil en Fabrik hævde en Førerstilling, maa den til det Yderste følge med i Maskinernes som i alle andre tekniske Fremskridt. Med dette for Øje er Fredens Møllens Skjæbne af ikke ringe Interesse. Den foretrak synligt at anvende de fremskaffede Overskud til Uddeling af store Dividender istedenfor til en stadig Fuldkomængjørelse af dens tekniske Apparat, og herved gled det bedste Hjælpemiddel for den til at udvikle dens Arbejdere og frembringe det billigst mulige Produkt ud af dens Hænder. Da Konkurrenterne meldte sig, stod den økonomisk og teknisk trykket. Den kunde ikke følge med i, hvad den kaldte Prisfaldet.

Det er imidlertid ikke blot herved, at Fredens Mølle staar som en interessant Fremtoning i vor Industrihistorie. Den interesserer ikke alene negativt men ogsaa positivt. Man kan i den ligesom Trin for Trin følge den kemiske Industris Udvikling her i Landet. Oliemøllen, der først kun er et tvungent Tilbehør til

Sæbefabrikerne, svinger sig op til selvstændig Virksomhed, og en lille Benkulsfabrik bliver til en alsidig Gjødningsfabrik med voxende Svovlsyreproduktion, ved Siden af hvilken den en Tid ogsaa fremstiller baade Saltsyre, Ammoniak, Salmiak, Glaubersalt, Soda og Klorkalk. Hvilke store Kulturfremskridt ligger der i det Hele ikke i den voxende Tilvirkning af Sæbe, Olie og kunstig Gjødning.

För 1500 er der kun ringe Kjendskab til Sæbe her i Landet. De af Dronning Kristines Hofholdningsregnskaber, som ere bevarede for Tiden fra 1496 til 1521, melde kun om faa og smaa Indkjøb af Sæbe, endog til stigende Priser. 1507 betales der tre Mark for en Fjerding, 1509 tre Mark og fire Skilling og 1520 fire Mark. 1549 have Kjøbenhavns Kræmmere den bløde, grønne Sæbe, som der her udelukkende er Tale om, tilfals i hele og halve Tønder samt i Fjerdinger. Det er en udenlandsk, fremskreden Kultur, der strømmer os imøde, naar vi høre, at Kristian III's Datter Anna som Kurfyrstinde af Sachsen († 1585) faar saa kaldet »bömsk Sæbe« tilsendt fra Hertuginde af Bayern og faar Tilbud om en vellugtende neapolitansk Sæbe, som hun dog ikke tör gjøre Brug af; hendes Hænder var ikke vant til den. Først omtr. 1620 kommer der et Sæbesyderi i Gang i Kjøbenhavn, men det blev som et første Forsøg ikke af Varighed. Sæbefabrikationen slaar først Rod her fra 1660, men saa er den ogsaa stadig voxende til Gavn og Glæde for en tiltagende Renlighed.

Selvfølge har Justus Liebig paa sin Vis Ret, naar han i sine »Chemische Briefe« (1859) siger, at en Stats

Forbrug af Sæbe er en Maalestok for dens Velstand og Kultur. Men det Samme kan siges om en Række andre Produkter, bl. A. ogsaa om Olie. Allerede 1454 findes der en Pibe Olie (⦿olgh⦿) paa Kjøbenhavns Slot, og i Dronning Kristines ovennævnte Hofholdningsregnskaber er der oftere Tale om Olie. Men den Gang brugtes Olie formentlig kun som Lægemedel og til Madlavning. Lampeolie var en ukjendt Ting. Mørket holdt man sig tarveligt fra Livet ved Fyrstikker, primitive Tranlamper og daarlige Lys. Vi skulle et godt Stykke ind i det attende Aarhundrede, før der for Alvor bliver Tale om Olie som Belysningsmiddel og — om selvstændige Oliemøller. Indtil da betragtedes de, som nævnt, her i Landet kun som et Tilbehør til, et Led i den af Sæbesyderierne udfoldede Virksomhed. Forud for Lampernes Forbrug af Olie gik forøvrigt Malernes Forbrug af Olie til Farver, og senere er hertil kommet ogsaa Maskinernes stærkt voxende Forbrug af Olie som Smøremiddel.

Som Olien har medvirket til i bogstavelig Forstand at gjøre Livet lysere, er den nu medvirkende i enhver Maskine, baade dem, der arbejde i Trafikens, og dem, der arbejde i Industriens Tjeneste. Olien staar absolut i Forbindelse med voxende Kultur og voxende Velstand, og nu Gjødningforholdene. Hvor ligger der ikke et mægtigt Kulturfremskridt i den kunstige Gjødning stærkere og stærkere Fortrængen af den naturlige Gjødning fra Latrinerne. Vi behøve i saa Henseende blot at kaste Blikket paa Udviklingen her i Kjøbenhavn.

Hvor var Forholdene paa dette Omraade ikke forunderligt primitive til langt ned i Tiden. Det er først Forvalteren ved Kunstakademiet H. C. Sonnin, der i

1797 ved et lille anonymt Skrift («Forslag til en Forandring i Vandhusenes Indretning») gav Stødet til Indførelsen af Latrintønder. Tidligere var der overalt i Kjøbenhavn kun væmmelige Gruber, der udbredte en utaalelig Stank og saare mangelfuldt kunde renses. Tønderne, der i saa Henseende hjalp godt, sejrede dog langtfra hurtigt. Langsomt og lugtende vedblev Læssene at kjøre fra de kjøbenhavnske Gruber til de kommunale Oplagspladser paa Amager eller til en Landmand i Omegnen, der havde bestilt dem. Det var mest Amagerne, der brugte denne Gjødning, og de vare ikke glade, da de fik en Konkurrent i Joseph Owen. Han sikrede sig jo nemlig Kjøbenhavns Natrenovation, da han i 1833 lagde sig efter at fabrikere »Patent-Gjødning«, et stort og væsentligt Skridt fremad i den danske Gjødningsindustri. Herved kom Agerbruget over hele Landet til at kunne nyde godt af den kjøbenhavnske Latrinmasse som Gjødningsmiddel. Owen blev imidlertid ikke staaende ved denne Gjødning, han gik videre, gik over til at fremstille de med Svovlsyre behandlede saa kaldte kunstige Gjødninger; han var banebrydende her. Men derfor blev det af Owen først indslaaede Spor ikke helt forladt. Ved det fjerde danske Landmandsmøde i Kjøbenhavn 1852 gav Henrich N. Jerichau, der 1849 havde faaet Bevilling til at udføre kjøbenhavnsk Natrenovation, en Række Oplysninger om Latringjødnings Kraft og Anvendelse. Han synes imidlertid kun at have solgt Latrinen, som den var, men det gjorde hans Kollega i Latrinudførsel, Urtekræmmer J. H. Mygind ikke. Fra 1853 var han, som han kaldte sig, Entreprenør for Stadens Latrinvæsen, og som saadan anlagde han, vi

have hørt det ovenfor, en lille Poudrettefabrik i Nørre-Allée.

Nogen stor Udvikling ligger der ikke heri. Men Kjøbenhavn var heller ikke videre, end at der endnu i 1862 var Gruber i ikke mindre end en Tredjedel af Byens Ejendomme. Den sidste københavnske Grube forsvandt først i 1885. Før var altsaa Tøndesystemet ikke gennemført, og hvor stort et Fremskridt dette end repræsenterede overfor Grubesystemet, skabte det ingen Tilfredshed. Tidens stærkt voxende hygiejniske Sans saa tvivlende paa det, og for dog om muligt at naa Alt, hvad dette System kunde yde, inddroges i 1872 de da virkende otte Entreprenørbevillinger til Fordel for det samme Aar med en Aktiekapital af 400,000 Kr. stiftede Selskab »Kjøbenhavns Renovationskompagni« under Bestyrelse af Cand. jur. E. J. H. Hansen, Gasværksbestyrer G. Howitz og Proprietær H. P. Lund. Nu skulde Alt forhaabentlig blive meget bedre, men — Utilfredsheden vedblev, ikke at tale om, at Magistraten og Kompagniet ofte kom til at staa ret skarpt overfor hinanden, særlig i Spørgsmaalet om Latrinoplagenes Størrelse paa Amager, paa Utterslev Mark og i Lersøen. Kompagniet holdt dem alt for store, hvad der var til Gene for de Omboende. Sagen var jo, at medens den Masse, der skulde udføres, ustandseligt voxede, vare Landmændenes Kjøb begrænsede væsentlig til to Tider paa Aaret, uden saa endda at være blot nogenlunde sikre. Latringjødning var en vanskelig Vare. Saa gjorde Kompagniet et Forsøg med at føre den pr. Jernbane til Hedehusene, hvor det i 1890 købte en Ejendom, for derved om muligt at faa et større Opland for

Salg. Fra 1885 havde det forøvrigt skiftet Bestyrelse og paa mange Maader virket med ikke ringe Energi under en ny Formand, Overretsprokurator Peter Casse, i hvem vi kunne hilse paa en Sønnesøns-Sønnesøn af den som Ejer af Fredens Mølle ovenfor udførligt omtalte Raadmand Peter Casse, og det er forunderligt at se, hvor regelmæssigt Navnene skifte i denne Sønnerække. Raadmand Peter Casse (f. 1697, † 1782) har Sønnen Vinhandler Andreas Casse (f. 1740, † 1777), hvis Søn Glarmester Peter Casse (f. 1773, † 1856) bliver Fader til Justitsminister Andreas Casse (f. 1803, d. 1886), hvis Søn igjen er Overretsprokurator Peter Casse (f. 1837).

Trods den nye Bestyrelse, der udvidede Kompagniets Aktiekapital, bedredes Forholdene dog ikke, og i September 1892 nedsattes saa et kommunalt Fællesudvalg til Overvejelse af hele Natrenovationssagen. Det myldre herefter, saavel i 1893 som i 1894, med Forslag til dens bedste Ordning, og først i Februar 1894 naaede Udvalget til at afgive en Betænkning. Den omtalte bl. A. det enkelte Steder indførte Törvestrølsessystem, som den dog ikke troede at kunne tilraade; dens Resultat var et af dens Flertal tiltraadt Forslag fra Firmaet Beckett & Meyer, hvorefter et af dette Firma dannet Selskab skulde oprette en Fabrik, hvori Latrinmassen ved Behandling med Svovlsyre og paafølgende Törning efter et i Augsburg indført saa kaldet Podewilsk System skulde omdannes til Poudrette. Selskabet skulde udføre Latrinmassen i vel tillukkede Staaltønder, som det derefter paa Fabriken skulde rense ved Damp; det skulde omdanne Latrinen til Poudrette, og saa skulde det endelig sælge Poudretten til Landmændene,

Alt selvfølgelig med kommunal Støtte. Det var et stort og vel gjenneomtænkt Forslag, som Beckett & Meyer med Hjælpere som Ingeniør C. H. D. Zahrtmann og Laboratorieførstander Karl Meyer energisk arbejdede for, som Direktør G. A. Hagemann med Iver støttede, og som Udvalgets øvrige Flertal, deriblandt de to Borgemestere Borup og Øllgaard, varmt sluttede sig til; mellem Betænkningens Underskrivere var endnu Lægerne S. Engelsted og Carl Lange. Efter alle Julemærker maatte Forslaget hurtigt kunne gjenneføres, og — saa kom det dog saaledes, at det aldrig blev gjenneført.

Fra to Sider blev det bekæmpet, Landmændene vare imod det, idet de mente, at de havde mere Brug for den utilberedte Latrin end for Poudretten; de gjorde forskjellige Forsøg paa selv at faa Sagen ihænde, uden at de dog syntes at ville ofre noget tilstrækkeligt herfor. Forsaavidt vare de maaske ikke de farligste Modstandere, men som saadanne maa alle de Mange, Læger og Andre, betegnes, der betragtede Forslaget som en Hindring for en hurtig Indførelse af Vandklosetter. Herfor dannede der sig nemlig en efterhaanden stærkt voxende Opinion. Og hertil kom endelig, at Forslaget ved et ejendommeligt Træf næsten kom til at staa som undlivet, inden det endnu var blevet behandlet i Magistraten, endsige af den besluttet oversendt til Borgerrepræsentationen.

Fællesudvalgets Betænkning afgaves den 12. Februar 1894, altsaa kort før Aarets Borgerrepræsentationsvalg, og nu hændte det, at daværende Professor Julius Thomsen, der skulde afgaa som Borgerrepræsentant og

ikke søgte Gjenvalg, i Borgerrepræsentationens sidste Møde (den 19. Marts) før Valget, fik Lejlighed til at fremsætte sin Mening om Sagen og her uden at tale for eller imod Vandklosetter, men med absolut Front imod Landmændene hævdede, at det for Kjøbenhavn gjaldt om at blive af med Latrinen paa den for Sundhedsforholdene bedste Maade. Byen maatte gjøres uafhængig af Landmændenes Evne og Lyst til at modtage Latringjødning, og den maatte under indtrædende Epidemier kunne staa tryk overfor eventuelle Vanskeligheder, som Nabokommuner kunde berede ved at negte Udførsel til dem. Alt det kunde naaes ved Hjælp af en ved Kløvermarksvejen paa Amager lagt Pumpestation, hvorfra hele Kjøbenhavns hertil udførte Latrinmasse i en Rørledning skulde bringes ud paa dybt Vand paa den anden Side af Amager, ud i Kongedybet.

Denne Tanke blev greben af Kjøbenhavns Grundejerforeninger, der ønskede at faa Renovationsudførselen ihænde, og saa skete det, at Poudretteforslaget blev forladt til Fordel for et Forslag, der i og for sig ikke havde behøvet at være dets Fjende. En Poudrettefabrik kunde godt have været forenet med en Pumpestation, som sidste Sikkerhed efter Hygiejnens Fordringer. Forslag i saa Henseende vare da ogsaa paa Tale, men Enden paa den store Sag blev — i Juni 1898 — Vedtagelsen af et Forslag, der slog Pumpestationen fast og overdrøg Udførelsen fra Husene til et »Kjøbenhavns Grundejeres Renholdelses-Selskab«, der samtidig oprettedes med væsentlig Støtte fra Kommunens Side. Det Casseske Selskab »Kjøbenhavns Renovationskompagni«, der forøvrigt aldrig havde været eneberegtiget — i 1884

dannedes bl. A. det saa kaldte »Nyt Renovationskompagni« ved Siden af det — havde herved udspillet sin Rolle som Renovationskompagni, men det vedblev dog at bestaa som Ejer og Udnytter af betydelige Grundarealer, saaledes som det eksempelvis kan ses af en Højesteretsdom af 11. Januar 1905. Ved den afgjordes en Strid mellem Kompagniet og Frederiksberg Kommune om Størrelsen af en det tilkommende Sum for en Servitutafløsning paa nogle Parceller, som det havde solgt Kommunen af den det tilhørende Ejendom Lykkesholm.

Renovationssagens Afgjørelse fulgte hurtigt efter Vedtagelsen af Kjøbenhavns store Kloakplan (Februar 1897), der tilsteder almindelig Indførelse af de allerede fra 1893 delvis tilladte Vandklosetter. Ved Pumpestationen paa Amager maa der kun findes en Beholdning af højst tre Dages Tilførsel; til den og udelukkende til den ere da de Landmænd henviste, der maatte ønske kjøbenhavnsk Latrin. Den er derfor helt gaaet ud som Raastof i den danske Gjødningsindustri, og dennes nu udelukkende Tilvirkning af den saa kaldte kunstige Gjødning maa absolut betegnes som grundet i et betydningsfuldt Kulturfremskridt. Staldgjødningen paa Landet vil aldrig i saa Henseende kunne komme til at spille en Rolle som en stor Bys Latrinmasse. Den forekommer for spredt. Den er henvist til at blive brugt, om det saa maa siges, paa Stedet, og den Række af Skrifter, der giver Regler for dens bedste Anvendelse, vil sikkert ikke alene blive forøget, men voxe i Værdi. 1787 var det en teologisk Kandidat, der skrev en lille Bog herom, G. H. Lund: »Om Gjødningens Bevaring til

Agerens Frugtbargjørelse«, men i 1884 var det en kemisk uddannet Mand, Thorvald Schmidt: »Staldgødningens Opsamling og Kunstgødningens Anvendelse«. Og her staa vi ved et Navn, som der skal dvæles ved.

Ovenfor have vi to Gange stødt paa Firmaet Beckett & Meyer, i 1884, da dets Optræden som Gjødningshandler afstedkom en formelig Revolution, og i 1893, da det fremkom med det Forslag til en Poudrettefabrik, som det kommunale Fællesudvalgs Betænkning endte i, og som Firmaet forsvarede med en utrættelig Energi i den omfattende Diskussion, der samlede sig om den i baade lægevidenskabelige, tekniske og Landbrugs-Tidsskrifter. Beckett & Meyer spiller saaledes en betydelig Rolle paa hele dette Omraade, som det oprindeligt stod fjærnt, og at det her kom med, skyldes udelukkende Tilskyndelser fra den ovennævnte Thorvald Schmidt. Det var i 1872 stiftet som et almindeligt Handelsfirma af Grossererne Hugh Lang Beckett og Louis Meyer, og da Beckett († 2. Januar 1902) traadte ud af Firmaet i 1877, bestod det en Tid af Grosserer Louis Meyer alene, indtil han i 1883 optog sin Halvbroder Grosserer A. Abrahamson som Kompagnon. Til dette Firma var det, at Aalborgenseren Thorvald Schmidt i Begyndelsen af Firserne helt tilfældigt henvendte sig for om muligt at faa det til at interessere sig for et uopløst fransk Gjødningsstof, saa kaldet Fosfatjord, og dette Tilfælde fik Betydning.

Schmidt skildres som en Mand rig paa Ideer, ivrig og arbejdsom, men urolig, hvorfor Livet kun gav ham en karrig Lykke. Han var født i Aalborg 18. Januar 1832, men lærte Handelen i Hamborg hos en Onkel,

der var Farvehandler, og var derpaa nogle Aar i Em-
ploj i Kjøbenhavn, til han i 1856 etablerede sig som
Kjøbmand i sin Fødeby. Faa Aar efter var han imid-
lertid konkurs, og nu bjergede han Livet ved forskellige
Agenturforretninger, ligesom han skrev Rækker af Ar-
tikler i Aalborgs Blade bl. A. om Landbrugsforhold,
hvad der gjorde, at han satte sig ind i Jordbundslære
og i det Hele kom til at studere Kemi. Han blev nu
en Tid Farvefabrikant. Som saadan udstillede han paa
Industriudstillingen i Nakskov 1868. Men snart efter
kom han i Forbindelse med den af Konsul L. V. Sass
oprettede Gjødningsfabrik ligesom med dens Fortsættelse,
de i 1875 oprettede »Aalborg kemiske Fabriker og Gjød-
ningsfabrik«. Man kan se det bl. A. af Katalogen over
den i Forbindelse med den trettende danske Land-
mandsforsamling i Viborg 1875 afholdte Produktudstil-
ling, i den findes Udstilleren »Thorvald Schmidt (Aal-
borg kemiske Fabriker og Gjødningsfabrik)«, der ud-
stiller kunstig Gjødning. Disse Fabriker standsede
imidlertid i 1878, og nu gik Schmidt til Kjøbenhavn,
hvor han fik Tanken om at lade Landbruget faa Gavn
af uopløste Fosfater som Gjødningsmiddel. Han hen-
vendte sig i den Anledning til Firmaet Beckett & Meyer,
og Henvendelsen lykkedes. I et lille Skrift, han ud-
sendte i 1882 »Om Anvendelse af Tørvemel og Fosfat-
jord i Gjødningsøjemed«, hedder det: »Den i nærværende
Afhandling oftnævnte Fosfatjord blev i den for An-
vendelsen heldigste Form indført her i Landet af Han-
delshuset Beckett & Meyer«. Han blev rejsende Fore-
dragsholder for denne Sag, der dog ikke lykkedes. Tiden
vilde endnu ikke lade sig overbevise om hans Teoriers

Rigtighed, og snart efter stod han saa igjen ved noget Nyt. Nu gjaldt det at krystallisere Soda ved hurtig Afkøling, og med vanlig Energi fik han en Fabrikation i Gang. Den blev afhændet til Firmaet Sthyr & Kjær, som derpaa i 1896 startede Aktieselskabet »Sodafabrikkerne«, der nu under Ledelse af Thorvald Schmidts Søn Holger Schmidt behersker Sodamarkedet i Danmark og udøver afgjørende Indflydelse paa dette Omraade i Norge og Sverige. Thorvald Schmidt selv drog til Tyskland, opholdt sig dér ved forskjellige store kemiske Fabrikker og vendte hjem derfra med atter nye Planer, nu vedrørende Affaldsproduktet Bisulfat. Ved Hjælp fra Kammerherre Jacob Scavenius fik han igjen en Fabrik i Gang, denne Gang i Rødvig i en nedlagt Cementfabriks Lokaler. Her naaede han at skille den frie Svovlsyre fra den svovlsure Natron, men inden han var kommen til et virkeligt Resultat, kaldte Døden ham, den 15. April 1898.

Hvad der her særlig interesserer, er hans Forhold til Fosfatjorden. At finmalet Fosfat uden først at være opløst i Svovlsyre skulde kunne optages af Planterødder var en ny Lære den Gang. Den blev ivrigt modsagt, og da Beckett & Meyer, et helt nyt Firma paa Gjødningsomraadet, traadte frem som Forhandler af den paagjældende, som man troede ubrugelige Fosfatjord, fik det en saare ublid Modtagelse, der kulminerede i S. Rées ovenfor citerede Ord fra 1883, at Fosfatjordens Udbydelse var et af de mange Forsøg, som dels af Ukyndighed, dels af hensynsløs Vindesygge bleve gjorte paa at udbytte Landbruget. Disse Ord gjorde ondt. Beckett & Meyer besluttede nu for Alvor at optage

Gjødningshandelen, og dets Svar paa de nævnte saarende Ord blev dets dybtvirkende Cirkulære af Maj 1884. Ved at tilbyde de forskjellige Gjødninger til Priser, der vare langt under de danske Fabrikers, viste det Bemærkningen om hensynsløs Vindesyge fra sig, og ved at knytte Docent (senere Professor) i Plantefysiologi Rasmus Pedersen til sig som videnskabelig Leder tilbageviste det Bemærkningen om Uvidenhed, samtidig med at det herved gav Sikkerhed for, at dets Gjødningforretning blev ledet under en hidtil ukjendt Kontrol¹. I Overensstemmelse med den sendte Firmaet uopfordret Godtgjørelse, hver Gang Kontrollen konstaterede, at et Parti Gjødning ikke svarede til den Opgivelse, under hvilken det var solgt.

Flere og flere Landmænd forlangte derfor efterhaanden Gjødningen med Tyremærket, Beckett & Meyers Varemærke, og ved den nordiske Udstilling i Kjøbenhavn 1888 gjordes der et Forsøg paa at faa Firmaet prisbelønnet. Forsøget lykkedes imidlertid ikke, da ingen Gjenstande af ikke-nordisk Oprindelse kunde belønnes ved denne Udstilling; ingen Belønning kunde tilmed gives for udelukkende Handelsvirksomhed. Men helt anderledes stillede det sig i 1894 ved den Pro-

---

¹ Docent Rasmus Pedersens Erklæring herom, dateret Botanisk Have d. 27. Maj 1884, lyder saaledes: »At skaffe Landmændene saa gode og billige Gjødningstoffer som muligt er en saa vigtig Samfundsopgave, at jeg har troet ikke at kunne undslaa mig for at bidrage til dens heldige Løsning. Derfor har jeg paataget mig den videnskabelige Ledelse af de Hrr. Beckett & Meyers Gjødningshandel, saaledes at Handelshuset lader sine Gjødninger underkaste de kemiske Analyser og videnskabelige Prøvelser, som jeg finder fornødne, og kun fører saadanne Gjødningstoffer, som jeg godkjender«.

duktudstilling, der var knyttet til den syttende danske Landmandsforsamling i Randers. Her udstillede Beckett & Meyer sammen med Blaakilde Møllers Fabriker Dansk Svovlsyre- og Superphosphat-Fabrik, Brødrene Hiort, E. Frandsen & Meyer, Fredens Møllers Fabriker og Nørre Flødals Fabriker ved Aalborg, de sidste udstillede dampsløbet, pulveriseret Kalkmergel, og til disse syv Udstillere uddeltes kun een Sølvmedalje og een Broncemedalje. Sølvmedaljen gaves til Beckett & Meyer for »en særdeles belærende, instruktiv Udstilling, særlig med Hensyn til raa Varer f. Ex. Stassfurther Salte og endvidere Poudrette«, Broncemedaljen til Blaakilde Møllers Fabriker for Benmel, og saa hedder det yderligere saaledes: »Dommerne have ikke fundet Anledning til at uddele flere Medaljer, da der for de øvrige Udstilleres Vedkommende ikke er fremkommet noget Nyt udover det tidligere anerkjendte«.

Landbruget stillede sig her paa Beckett & Meyer's Side, men nu var der ogsaa gaaet ti Aar, siden det havde udsendt sit betydningsfulde Cirkulære, om hvilket man dog langt fra maa tro, at det paa nogen Maade strax slog igjennem. Dertil er den danske Landmand for konservativ. Trods den store Opsigt, Cirkulæret gjorde, og trods den ikke ringe Reklame, der samtidig udfoldedes for det, solgte Beckett & Meyer i den første Sæson efter det kun c. 800 Sække Superfosfat, et saare ringe Kvantum, naar man hører, at Firmaet senere i en Sæson kunde sælge mellem 4 og 500,000 Sække, ganske vist af alle Sorter Gjødning og i alle de Lande, hvortil Firmaet efterhaanden udvidede sin Virksomhed. Til liden kom først lidt efter lidt, men da viste den sig

ogsaa vel fortjent. Firmaet stod kun i Forbindelse med første Klasses Huse, i Begyndelsen engelske, bl. A. Ed. Packard & Co., Ipswich, derefter det belgiske Verdensfirma Solvay, der i 1895 samledes med de øvrige belgiske Gjødningshuse i et Syndikat under Oscar Eyckens. Og Firmaet nøjedes ikke med at indføre tidligere kjendte Varer, det bragte nye Gjødningshuse paa Markedet som Thomasmel og Kalisalte, de sidstnævnte som Forhandlere for Moritz Fraenckel & Kp. i Göteborg, der har indlagt sig ikke ringe Fortjenester af Landbrugerne i de skandinaviske Lande ved en Aarrækkes energisk Arbejde for at indføre den rette Brug af Stassfurther Kalisaltene i Norden. Paa en ganske lignende Maade var forøvrigt Firmaet Beckett & Meyer ogsaa virksom for Danmarks Vedkommende. Det gav Bidrag til de af nogle Landboforeninger forestaaede Markforsøg med forskellige Gjødningshuse, forinden disse Forsøg fik Statstilskud, og i Skrift paa Skrift søgte det at oplyse de danske Landmænd om Gjødningernes Betydning. I store Opdrag udsendte det bl. A. i 1893 Bogen »Kaligjødningen som Middel til at frembringe større og billigere Afgrøder« af Professor Max Maercker, i 1894 »Hvor meget Chili-Salpeter skal man give Jorden og hvor naar?« af Dr. Max Weitz, og i 1895 »Rationel Kvælstof-Gjødskning med særligt Hensyn til Chili-Salpeter« af Professor, Dr. Paul Wagner. Det var en stor Virksomhed, Firmaet udfoldede herved, og det samtidig med at det, som ovenfor nævnt, arbejdede med den store Poudretteplan. Beckett & Meyer's »kontrolerede og garanterede Gjødningsforretning« fik et anset og betydeligt Navn, saa at det er fuldt forstaaeligt, at det i

Landstinget nedsatte Udvalg angaaende den senere Gjødningslov af 26. Marts 1898 søgte og fik dets Hjælp med Hensyn til Lovens Redaktion. Den Kontrol, som denne Lov skulde indføre med Gjødningshandelen i det Hele, var jo allerede for længst en Kjendsgjerning i Firmaets Forretning, takket være den Medvirkning, som Professor Rasmus Pedersen havde været fordomsfri nok til at tilsige det i 1884 og senere stadig ydede det, lige til sin tidlige Død i Maj 1905.

Beckett & Meyer var Handelsfirmaet, der kastede sig i Brechen imod Fabrikerne, ivrigt og med Held bekjæmpende dem. De led under Kampen. Men et af Kampens Resultater blev dog til den danske Industris Gavn, ti det blev en ny dansk Gjødningsfabrikation i inderlig Forbindelse med Handelen. Og til Udviklingen af, hvorledes dette kom, skulle vi nu gaa over. Ogsaa her spiller Beckett & Meyer en Rolle, og særlig da den Mand, der var Forretningsfører for den Del af Firmaets Virksomhed, der omfattede Gjødningen, Direktør H. Heilbuth (f. 1861). Han havde saaledes været stærkt medvirkende i Poudrettesagen, bl. A. forsvarede han i »Ugeskrift for Læger« Poudrettefabriken imod Professor C. Gædeken, og det var særlig med ham, at Landstingsudvalget forhandlede om Gjødningsloven.

Som ovenfor nævnt startedes Albertis Svovlsyrefabrik og Albertis Alunværk i 1874 med de farmaceutiske Kandidater Carl Alberti og A. E. M. Schleisner som Direktører og Grosserer S. Rée (af Aarhus), Grosserer Th. Green og Overretssagfører F. A. H. Kalkø som Bestyrelsesraad, og af den Piece, der i Juli s. A. udsendtes, »De nye Fabrikanlæg paa Kastrup Nordmark« ses det,

at de nævnte Albertiske Fabriker vare i Forbindelse med »Amager Baker-Guano-Superfosfat-Fabrik«. Allerede i September 1873 var der imellem Alberti paa den ene Side og Rée samt Handelshuset Emil Güssefeld i Hamborg paa den anden Side sluttet Overenskomst om denne Fabriks Oprettelse. Man kan derfor være forundret over, at de Albertiske Fabriker strax efter Fallitten i 1875 bleve tilbudte Fredens Mølle. Som ovenfor nævnt modtog den dog ikke Tilbudet, og det blev da ganske naturligt Firmaet Güssefeld & Rée, der først lejede og senere købte dem. Firmaet var forøvrigt først anmeldt fra 12. Februar 1874. Fabrikerne i Kastrop kom herefter til at blive ledede særlig af Grosserer Rée, og det var denne Kjøbmand, der nu som Fabrikant faa Aar efter ved sin skarpe Optræden (1883) mod det paa Gjødningssomraadet debuterende Firma Beckett & Meyer kom til at foranledige, at denne Debut fik den ovenfor nævnte langtrækkende Betydning. Grosserer Rée fik imidlertid ikke selv dette at se. Han døde allerede i Juli 1885. Og da dette Dødsfald, der var et føleligt Tab for Fabriken i Kastrop, kom til at give Beckett & Meyers sejrige Fremtrængen Vind i Sejlene, er det forstaaeligt, at den, der derefter stod som Fabrikens Eneejer, Dr. Otto E. Güssefeld i Hamborg, kunde ønske at sælge den.

Herom henvendte han sig da (i 1891) resolut til Beckett & Meyer selv. Den Pris, han forlangte, betragtedes imidlertid som for høj, og Dr. Güssefeld gik saa til Grosserer Leopold Damm, der efter at han i 1880 af Direktør Philip W. Heyman var bleven trængt bort fra Tuborg, under Firmaet Leop. Damm & Kp. for sig

selv havde oparbejdet en ganske betydelig Gjødningsforretning, en saadan, han forgjæves havde søgt at lede Tuborg ind paa. Overfor ham gik Dr. Güssefeld betydeligt ned i den oprindelig forlangte Pris, og saa dannedes med Love af 5. November 1891 Aktieselskabet »Dansk Svovlsyre- og Superphosphat-Fabrik«. Direktionen kom til at bestaa af Dr. Güssefeld, Grosserer Rudolph Wulff (fra Aarhus) og Leopold Damm, med den Sidstnævnte som administrerende Direktør. Aktiekapitalen var 700,000 Kr.

Nu stod Leopold Damm paany som Leder af en indenlandsk Gjødningsfabrik, som han hurtigt forstod at arbejde stærkt op. Medens Fabriken i 1891 havde produceret 11,800,000 Pd. Syre, hvoraf en Del blev solgt, og kun 9,600,000 Pd. Superfosfat, var Produktionen i 1896 14,850,000 Pd. Syre og 26,800,000 Pd. Superfosfat. Men samtidig med at han saaledes forcerede Fabrikens Produktion, lod han Selskabet kaste sig over Handel med ikke blot alle Slags Gjødningsmen ogsaa en Række Raastoffer. Dets stærkt voxende Kuhdekreds fordrede ganske naturligt Import i stor Maalestok. Güssefeld & Rée's i Aaringer forsömte Forretning blev strax en følelig Konkurrent. Det kom til en yderst skarp Konkurrence imellem de tre store Tilbydere af Gjødning her paa Pladsen, Fredens Mølle, Beckett & Meyer samt Dansk Svovlsyre- og Superphosphat-Fabrik.

Arbejdet i den sidst nævnte Fabrik var derfor betydeligt, og hvad Direktøren her ikke selv kunde, formaaede hans Prokurist, H. Siegumfeldt (f. 1865), der efterhaanden kom til at spille en mere og mere fremtrædende Rolle. Leopold Damm blev nemlig paa dette

Tidspunkt syg, maatte i lange Perioder ad Gangen opholde sig i Syden og paa anden Maade skaane sig, men ved den af hans Prokurist udfoldede Energi mærkedes dette ikke i Forretningens Virksomhed. Med Forstaaelsen af Tidens Krav blev den saaledes bl. A. ledet ind paa ogsaa at kaste sig over Salg af Kalisalt og Thomasmel, som Beckett & Meyer hidtil havde været saa godt som ene om, og den fik snart en betydelig Omsætning ogsaa i disse Stoffer. Konkurrencen skærpedes i det Hele nu paa en saadan Maade, at den mere og mere følte som det, den var, et urimeligt Onde, og saa blev Resultatet, at der som oven for nævnt, i Marts 1897, dannedes et fælles Kontor for de tre Konkurrenters Salg i Danmark »Det danske Gødningsselskab«; alle Salg i Udlandet blev udtrykkeligt holdt udenfor det. I dette Kompagnis Bestyrelse sad for Beckett & Meyer Grossererne Louis Meyer og A. Abrahamson, for Fredens Mølle Direktør A. C. Owen og Grosserer C. O. Søht og for Fabrikerne i Kastrup Direktør Damm og Grosserer Henry Tegner, Direktør i Handelsbanken, der just paa denne Tid var indtraadt i Kastrup-Direktionen istedenfor Grosserer Rudolph Wulff. Forretningsførere for Kompagniet blev H. Siegumfeldt fra Dansk Svovlsyre- og Superphosphat-Fabrik og H. Heilbuth fra Beckett & Meyer.

Det var et stort og væsentligt Sammenslutningsskridt, der herved blev gjort. Og da det hurtigt følte, at det var et Skridt i den rigtige Retning, førte det videre. I 1898 gennemførtes det, at Beckett & Meyer's Gjødningsafdeling blev lagt under Aktieselskabet Dansk Svovlsyre- og Superphosphat-Fabrik, i hvis Bestyrelse i den Anledning Grosserer A. Abrahamson afløste Direktør Teg-

ner, samtidig med at dets Aktiekapital blev forøget fra 700,000 Kr. til 800,000 Kr. De to største af de hidtilværende Konkurrenter vare herved blevne Eet. Nu stod kun Fredens Møllers Fabriker tilbage, og det er da naturligt, at ogsaa deres Time maatte komme.

Da Direktør Leopold Damm den 13. November 1901 afgik ved Døden, blev han i Selskabets Bestyrelse afløst af Grosserer N. C. Carøe, medens H. Siegumfeldt og H. Heilbuth traadte til som administrerende Direktører. Herefter varede det ikke længe, før der fremkom et Forslag om at købe Fredens Møllers Fabriker. Dr. Güsseldorf, der stod som Hovedaktionær i »Dansk Svovlsyre- og Superphosphat-Fabrik«, vilde imidlertid ikke give sit Minde til det foreslaaede Kjøb, der for selve Fredens Møllers Vedkommende jo væsentlig var Kjøbet af et Grundstykke, der skulde sælges til Bebyggelse, ikke Kjøbet af en Fabrikvirksomhed. Men saa dannede der sig et Konsortium, bestaaende af Grossererne A. Abrahamson og N. C. Carøe, Direktørerne H. Heilbuth og H. Siegumfeldt samt Overretssagfører J. Werner. Det købte Fredens Mølle, samtidig med at Fabriken i Mundelstrup for 200,000 Kr. blev solgt til Dansk Svovlsyre- og Superphosphat-Fabrik, der derefter stod som Ejer af Fabrikerne i Kastrup, af Fabriken i Mundelstrup samt af Beckett & Meyer's Gjødningsforretning. Med en Aktiekapital, der nu udgjør 1,200,000 Kr., danner det Midtpunktet i den danske Gjødningsfabrikation og Gjødningshandel, idet det stadig endnu i denne benytter det i 1897 stiftede Selskab »Det danske Gødningskompagni«; som Direktører og Prokurister i disse to Selskaber træffe vi Dhrr. H. Heilbuth, H. Siegumfeldt, A. Clément og A. C.

Owen, medens Hr. Frits Petersen (f. 1869), der som ung blev ansat i Firmaet Güssefeld & Réé, nu med Domicil i Aarhus, leder Gødningskompagniets omfattende Forretning i Jylland.

Den danske Gjødningsfabrikation og den danske Gjødningshandel var nu som ingensinde før samlet paa een Haand, ganske som Leopold Damm allerede vilde have haft det i Tuborg-Fabrikernes Gjødningstid. Og at den herfor til Grund liggende Tanke er rigtig, kan ses af den rige og intensive Virksomhed, som Dansk Svovlsyre- og Superphosphat-Fabrik derefter har udfoldet. Aktierne i den staa f. T. i 150, hvortil naturligvis den Omstændighed bidrager Sit, at to af de store Virksomheder, som Selskabet omslutter, de gamle Güssefeld & Réé'ske Fabriker i Kastrup og den Beckett-Meyer'ske Gjødningsforretning, i sin Tid overdroges det langt under deres virkelige Værdi, idet Afstaaelsessummerne bleve betalte i Aktier. Selskabet kan derfor ogsaa stadig sælge til saa lave Priser, at det kan tage det op med den fremmede Konkurrence. I sine Fabriker søger det dernæst at følge med i ethvert teknisk Fremskridt. Strax da det erhvervede Fabriken i Mundelstrup, lod det den udvide og forbedre, og da der den 10. Maj 1904 overgik den en ødelæggende Brand, har det atter ladet den opstaa i en ny og bedre Skikkelse. I Kastrup blev der 1903-4 bygget en ny Svovlsyrefabrik med Koncentrationsanlæg, og for alle Eventualiteters Skyld har Selskabet her købt 6 à 7 Tdr. Land umiddelbart opad Fabrikerne, ligesom det levende har interesseret sig for den kommende Amager-Bane,

der i væsentlig Grad vil lette Transporten mellem Kastrup og Kjøbenhavn. Det maa endelig endnu nævnes, at Selskabet i 1903 paa Nyelandsvej har anlagt en Aftapnings- og Destillationsanstalt, for dér at kunne lagre og aftappe Syrer fra Udlandet. Tilsynet med denne Anstalt førtes til hans Død af Cand. polyt. Joseph C. Owen.

Der er i det Hele en ikke ringe Interesse i Selskabet for den industrielle Side af dets Virksomhed. 1897 dannede det i Malmö et Selskab »Svenska Konstgödnings-Aktiebolaget«, der foreløbigt kun var et Handels-selskab, men som udtrykkelig blev dannet for at forberede en Fabriks Anlæg dér. Forholdene gjorde dog, at Planen, der var ført vidt frem, strandede, til stor Sorg for de af Selskabets styrende Medlemmer, der energisk havde arbejdet for den, Direktørerne Heilbuth, Siegmufeldt og Clément. Et andet mindre Foretagende skal endelig endnu nævnes, da et Par af de i Selskabet Ledende have Del i det. Det er Fabrikant Jacob Emil Sörensens Blaakilde Mølle ved Hobro som Aktieselskab. Hertil omdannedes Virksomheden efter Direktør Siegmufeldts Initiativ i 1899, og den Aktiekapital, hvormed »Blaakilde Møllens Fabriker« begyndte, 120,000 Kr., er senere voxet først til 200,000 Kr. og nu til 300,000 Kr. Det har nemlig efterhaanden forenet i sig baade Joseph Levins Benforretning i Kjøbenhavn og en Fabrik for Lim og Benmel i Tarm, ikke at tale om at det under A. Cléments tekniske Ledelse har anlagt en betydelig Fabrik i Uterslev; den skal uddrage Fedt af den Benmængde, der kan samles i Kjøbenhavn og Omegn. Selskabets Be-

styrelse virker under Direktør H. Siegumfeldt som Formand, med Direktør Clément som teknisk Leder og med Th. Nielsen samt J. Levin som administrerende Direktører.

Herefter endnu et Par Ord om den gamle Fredens Mølle. Efter at Fredens Møllens Fabriker vare solgte, fabrikeredes der vedblivende Svovlsyre paa den gamle Amager-Mølle. Fabriken her maatte arbejde, indtil den nye Svovlsyrefabrik i Kastrup var færdig, og det blev den først i Maj 1904. Saa kom imidlertid Møllens endelige Ophør. Den 1. Juli 1904 stansedes Arbejdet paa den, og den 30. Oktober s. A. styrtedes den store Skorsten, der havde sin Plads midt paa Grunden. Aktieselskabet »Fredens Møllens Fabriker« eksisterede nu ikke mere, istedenfor det er traadt Selskabet »Fredens Mølle«, hvis Opgave det er at udparcellere det værdifulde Amager-Terræn til Byggegrunde. Som Selskabets Bestyrelse staa Grossererne A. Abrahamson og N. C. Carøe samt Overretssagfører J. Werner, som dets Prokurister Direktørerne H. Heilbuth, H. Siegumfeldt og A. C. Owen.

Det er andre Navne, der nu lyde, end i tidligere Tid. Det af Joseph Owen under Navnet Fredens Møllens Fabriker stiftede Aktieselskab er ophørt. Men der er ingen Tvivl om, at de af ham banede Veje og det af hans Aktieselskab viste Exempel har haft endog meget stor Betydning ikke alene for Tiden, da han og det virkede, men ogsaa for Udviklingen i den Tid, der kom efter. Det er Joseph Owen og Fredens Møllens Fabriker, der har lært de danske Agerdyrkere at

bruge kunstig Gjødning, hvad der er en stor og uvisnelig Fortjeneste.

Og sikkert er det, at den Grund, hvorpaa Fredens Mølle har staaet, altid i den danske Industrihistorie vil blive betragtet som en historisk betydningsfuld Grund.

EFTERSKRIFT.

Efter at det paagjældende Ark var rentrykt, har jeg set, at der findes nogle Dokumenter til Oplysning om Joseph Owens Virksomhed som Vinhandler. Grosserer Owen har ikke, som ovfr. S. 46 antaget, strax efter at have faaet Borgerskab (1815), begyndt at handle med Vin. Først under 13. Februar 1822 gives der fhv. Kjøbmand i Bordeaux, Franciscus Aloysius Bonfils Tilladelse til at overdrage Owen en Bevilling, han personlig havde faaet til for sin Levetid i Pottevis maatte udsælge Vin, som han selv forskrev. Vintapperlavet havde været imod Bevillingen, som det nu var imod dens Overdragelse, men desuagtet bevilgedes Overdragelsen, og nu begyndte Owen at handle med Vin. Allerede den 19. Juni 1822 døde imidlertid Bonfils, hvorved Bevillingen bortfaldt, men Owen opnaaede dog at maatte fortsætte, indtil den 18. Oktober 1824, og inden denne Dag kom, stod han med en ny Bevilling, der nu lød paa hans eget Navn. Under 15. Oktober 1824 fik han imod Vintapperlavets og Magistratens Erklæringer Ret til at udsælge Vine og fremmede Brændevine i Partier paa mindst 50 Flasker. Af de Akter, der i Kancelliets Arkiv høre til denne Sag, ses det, at

Owen gjorde gjældende, at han oprindeligt efter sit Grosserer-Borgerskab af 1815 havde haft en almindelig Ret til at handle med Vin, en Ret, der først blev begrænset to Aar efter ved Anordn. 23. April 1817, efter hvilken Grosserere fremtidig ikke maatte sælge under et Oxehoved af Vin, Brændevin og Rom; dernæst oplyste Owen, at han, da han i 1815 nedsatte sig som Grosserer her, »medbragte en Formue af 8000 Specier, som ved Konjunkturerne udi Handelen blev tilintetgjort«, saaledes at han nu stod helt uden Formue og ikke kunde afvente at sælge sit Oplag en gros, det var paa ca. 16000 Flasker og 150 Oxehoveder; hvis han ikke fik Bevillingen, maatte han med stort Tab strax realisere og var da nærmest ødelagt. Det oplystes endelig ogsaa, at hans Svigerfader v. Pahlen »som Interessent i Handels-
huset N. Ryberg & Kp. ved dette Hus' Fallit var bleven sat ud af Virksomhed og Levevej«. Saa fik Owen Bevillingen, som under 9. Marts 1842 blev konfirmeret, skjönt der blev gjort opmærksom paa, at Plakat 19. Oktober 1836 angaaende Udvidelse af Grosserernes Handelsret i alt væsentligt overflødiggjorde Bevillingen.

BILAG

Den aarlige Produktion.

A. Fredens Møllers Fabriker, Amagerbrogade.

I. Syrefabrikationen.

	66° Svovl- syre. Ctr.	50° Svovl- syre. Ctr.	36° Salpeter- syre. Ctr.	40° Salpeter- syre. Ctr.	Salt- syre. Ctr.
1846 (fra Juni)	1902		21	10	17
1847	2990		25	139	12
1848	2440		14	105	18
1849	3175		65	54	55
1850	3440	630	40	57	›
1851	4290	1800	›	60	›
1852	5270	1932	40	107	›
1853	4336	6820	›	125	›
1854	4206	13032	51	›	32
1855	5953	16747	39	53	56
1856	4111	18600	70	61	›
1857	2690	18694	61	49	›
1858	4586	21881	20	43	›
1859	7214	22874	25	47	›
1860	9698	19863	25	38	58
1861	4085	29532	54	21	37
1862	8546	26638	31	30	26
1863	6655	22414	31	24	32
1864	8245	31870	34	54	279
1865	8477	23085	62	36	42
1866	7956	35841		›	109
1867	9642	41530		22	
1868	14111	55664		23	
1869	15040	60087		2	
1870	15961	88743		15	
1871	17052	81485		22	

DEN AARLIGE PRODUKTION

	66° Svovl- syre. Ctr.	50° Svovl- syre. Ctr.	36° Salpeter- syre. Ctr.	40° Salpeter- syre. Ctr.	Salt- syre. Ctr.
1872	18210	80502		11	
1873	21930	78130		14	
1874	17107	81400		12	
1875	17890	74730			
1876	18783	79407			
1877	13206	75381			
1878	7715	49175			
1879	9803	46828			
1880	11242	53571			
1881	8763	62258			
1882	11162	57450			
1883	9880	48072			
1884	14139	56903			
1885	11464	53793			
1886	12880	55771			
1887	11782	56635			
1888	11560	55762			
1889	12470	57750			
1890	14905	52940			
1891	17600	40480			
1892	16260	65680			
1893	13490	70156			
1894	15215	67840			
1895	17006	83023			
1896	17922	77978			
1897	18368	90330			
1898	18833	84152			
1899	21134	89844			
1900	18537	82979			
1901	17620	79307			
1902	19520	89318			
1903	20500	90546			
1904 (til Juni)	11550	28937			

II. Gjødningsfabrikation.

	Patent Gjød- ning.	Sur phos- phorsur Kalk.	Baker Guano Super- fosfat.	Super- fosfat af diverse Raa- stoffer.	Estre- madura Super- fosfat.	Mejil- lones Guano Super- fosfat.	Ben- gjød- ning.
	Tdr.	Ctr.	Ctr.	Ctr.	Ctr.	Ctr.	Tdr.
1846 (fra Juni)	8790						30
1847	23310						
1848	15365						
1849	8443						
1850	4765						
1851	11500	81					
1852	13620	2304					
1853	14436	8080					Blod- gjød- ning.
1854	19840	30278					Ctr.
1855	11370	33545					402
1856	13675	51754					142
1857	11500	52618					48
1858	6807	45057					12
1859	5215	28706					
1860	4890	11901					
1861	2660	32835					
1862	1230	15312					
1863	525	33449					
1864		28719					
1865		26163					
1866		40704					
1867		53224					
1868		69061	2216				
1869		76529	5772	5311			
1870		113051	6726	54423	2310		
1871		114818	1770	38321	8585		
1872		53087	5638	43330	4521		
1873		54129	2947	40613		1466	
1874		41664	2078	42680		43088	
1875		35087	1335	52505		29354	
1876		71865	1398	46821		54410	Ben- gjød- ning.
1877		39818	»	57717		59240	Ctr.
8878		28670	»	37206		18910	835
1879		47541	»	39163		37558	967
1880		33658	»	51006		32404	645
1881		33347	6293	61218		37163	975
1882		28881	23150	67654		19772	

	Patent Gjød- ning.	Sur phos- phorsur Kalk.	Baker Guano Super- fosfat.	Super- fosfat af diverse Raa- stoffer.	Estre- madura Super- fosfat.	Mejl- lones Guano Super- fosfat.	Ben- gjød- ning.
	Tdr.	Ctr.	Ctr.	Ctr.	Ctr.	Ctr.	Ctr.
1883		25664	4567	53532		14447	1630
1884		23484		49326		20918	1537
1885		28254		55953		16740	1790
1886		12251		28085		17222	700
1887		23200		22405		12474	1320
1888		22965		49589		12920	1270
1889		24900		49135		9520	495
1890		21170		31200		13890	377
1891		19100		15900		6960	820
1892		17536		32220		25510	391
1893		15090		76190			354
1894		10130		55743			230
1895		24489		64813			
1896		4248		43035			
1897		6865		51024			
1898		12294		29787			
1899		11070		25681			
1900		1435		34425			
1901		3795		23185			
1902		3306		37440			
1903		3460		38320			
1904				8930			

Superfosfat gik efterhaanden over til mere højprocentige Varer, saa de senere Aars mindre Kvanta repræsenterer en forholdsvis større Værdi end tidligere Aars større Kvanta.

III. Oliefabrikation.

	Linolie.	Rapsolie.	Lin- kager.	Raps- kager.	Hamp- olie.
	Ctr.	Ctr.	Ctr.	Ctr.	Ctr.
1846 (fra Juni)	769	81	2667	134	87
1847	1846	1092	5050	1750	
1848	2561	2158	6920	2400	
1849	3859	3554	12050	6090	
1850	3843	4773	13025	7560	

	Linolie.	Rapsolie.	Lin- kager.	Raps- kager.	Hamp- olie.
	Ctr.	Ctr.	Ctr.	Ctr.	Ctr.
1851	3755	4905	10550	6420	
1852	1389	5688	4650	8000	
1853	2306	6884	7850	10900	
1854	2376	4250	8300	6300	
1855	2859	3240	8800	4900	
1856	2196	3925	11000	7600	
1857	2698	2593	8400	4550	
1858	1057	1621	3100	2130	
1859	3511	3585	10720	5450	
1860	4129	2356	14100	4350	
1861	4361	3224	14700	5350	
1862	3334	3186	11500	5380	
1863	3325	2610	9800	3850	
1864	3948	3270	12700	5170	
1865	4316	3829	12900	6150	
1866	5093	3643	15400	5750	
1867	4195	3238	11700	4820	
1868	4775	3499	12150	5100	
1869	4900	2994	13500	3520	
1870	4565	1076	13800	1760	
1871	4544	1154	13400	1850	
1872	6115	1681	16400	2330	
1873	4155	2269	11500	3440	
1874	4672	2405	9600	3860	
1875	5567	2311	14100	2210	
1876	5074	2142	13000	3450	
1877	5076	1876	15900	2070	
1878	4959	2390	12050	3620	
1879	4568	2591	11600	4120	
1880	5457	4460	14501	6514	
1881	4875	1315	13282	3760	
1882	4443	2625	11474	3628	
1883	4960	2707	14881	3566	
1884	6195	2120	16357	3262	
1885	6811	2296	16484	3458	
1886	5397	2404	13936	3608	
1887	5844	2690	12867	3960	
1888	4785	3390	10665	5324	
1889	4690	2310	11263	3740	
1890	5630	2605	13190	3950	

DEN AARLIGE PRODUKTION

	Linolie.	Rapsolie.	Lin- kager.	Raps- kager.	Hamp- olie.
	Ctr.	Ctr.	Ctr.	Ctr.	Ctr.
1891	6020	2710	13590	4340	
1892	6323	1880	13730	3127	
1893	5625	2093	13038	3380	
1894	5700	1855	13335	3010	
1895	5847	2073	14025	3542	
1896	6351	1626	11097	2809	
1897	6087	1956	13515	3412	
1898	5938	1682	13720	2729	
1899	4791	1475	9382	2412	
1900	3632	1598	8980	2615	
1901	4329	1905	10154	3461	
1902	3830	1027	8514	1785	227
1903	2462	982	4906	1585	

IV. Sæbefabrikation.

	Grøn Sæbe.	Hvid Sæbe.	Mar- more- ret Sæbe.	Pal- meolie sæbe.	Gul Kær- nesæb.	Cocus- sæbe.	Valke- sæbe.	Gul Sæbe Nr. 2.
	Tdr.	Ctr.	Ctr.	Ctr.	Ctr.	Ctr.	Ctr.	Ctr.
1846 (fra Juni)	528		»				28	
1847	1382	52	171				»	
1848	2411	28	»				48	
1849	2754	28	133				62	
1850	2332	»	183		1	5	59	29
1851	1450	»	»		6	»		11
1852	1490	33	»			10		31
1853	2274	»	95			»		29
1854	1782	8	60	10		12		»
1855	2373		77	»				»
1856	1818		95	»				18
1857	2375		140	»				
1858	1589		101	»				
1859	3038		132	»				
1860	2956		127	»				
1861	2354		129	»				
1862	1932		107	4				
1863	1640		105	4				
1864	3383		76	»				

	Grøn Sæbe.	Hvid Sæbe.	Mar- more- ret Sæbe.	Pal- meolie Sæbe.	Gul Kær- nesæb.	Cocus Sæbe.	Valke- Sæbe.	Gul Sæbe Nr. 2.
	Tdr.	Ctr.	Ctr.	Ctr.	Ctr.	Ctr.	Ctr.	Ctr.
1865	4712		83	›				
1866	3989		113	›				
1867	3629		85	4				
1868	3711		26					
1869	3393		71					
1870	2928		60					
1871	2302		95					
1872	3445		108					
1873	2554		62					
1874	2390		104					
1875	2439		83					
1876	2711		107					
1877	2215		62					
1878	2305		71					
1879	3097		43					
1880	2620		65					
1881	2882		56					
1882	3629		49					
1883	4050		69					
1884	4613		50					
1885	4404		27					
1886	3903		19					
1887	3501		51					
1888	3498		6					
1889	2955		22					
1890	3111							
1891	3441							
1892	3774							
1893	4027							
1894	5125							
1895	4620							
1896	4681							
1897	3958							
1898	3512							
1899	3941							
1900	4627							
1901	3487							
1902	3208							
1903	3113							

DEN AARLIGE PRODUKTION

V. Cementfabrikation.

	Roman Cement.	Portland Cement.	Brændt Gibs.
	Tdr.	Tdr.	Ctr.
1846 (fra Juni)	1439		53
1847	1984		6
1848	1109		16
1849	827		
1850	619		
1851	1905		
1852	1442		
1853	3823		
1854	4641		
1855	2367		
1856	2778		
1857	3055		
1858	1998		
1859	1333		
1860	935	76	
1861	408	806	
1862	104	2847	
1863	115	4324	
1864	91	2515	
1865	108	2669	
1866	32	1603	
1867		474	
1868		133	

VI. Benkul- og Benfedtfabrikation.

	Benkul.	Benfedt.
	Ctr.	Ctr.
1846 (fra Juni)	295	65
1847	698	40
1848	1308	46
1849	852	145
1850	371	131
1851	353	61
1852	1084	43
1853	1325	67
1854	›	59
1855	›	42

	Benkul.	Benfedt.
	Ctr.	Ctr.
1856	>	18
1857	>	24
1858	71	33
1859		38
1860		38
1861		32
1862		30
1863		27
1864		7

VII. Vognsmørelsefabrikation.

	Vognsmørelse.
	Ctr.
1846	20
1847	3

B. Fabriken i Mundelstrup.

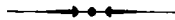
I.-II. Svovlsyre- og Superfosfatfabrikation.

	53° B Svovlsyre.	Superfosfat.
	Ctr.	Ctr.
1872	51485	82560
1873	38598	68870
1874	47402	87667
1875	46636	99244
1876	54403	66013
1877	50667	93947
1878	43974	73933
1879	19123	54630
1880	25015	36942
1881	39144	57724
1882	46913	96410
1883	36902	97031
1884	41130	83842
1885	38689	102030
1886	26256	67887
1887	32116	105935

	53° B Svovlsyre.	Superfosfat.
	Ctr.	Ctr.
1888	38531	124142
1889	39905	109448
1890	44557	70889
1891	38568	66441
1892	37143	80063
1893	44183	121825
1894	57337	136183
1895	55540	105418
1896	58049	152582
1897	68233	200868
1898	64400	128017
1899	77892	135742
1900	58499	95938
1901	62952	105702
1902	76909	124282

Fra 1872 anvendtes som Raastof Koproliter, Peru Guano, Estremadurofosfat.

» 1873	—	—	—	tillige Baker Guano.
» 1874	—	—	—	Mejillones Guano.
» 1881	—	—	—	Ardennerfosfat.
» 1882	—	—	—	Fanning Guano, Fassel Guano, Malden Guano, Spansk Fosfat og Sombrero Fosfat.
» 1883	—	—	—	Curaçaofosfat.
» 1885	—	—	—	Port Royalfosfat.
» 1887	—	—	—	Syd Carolinafosfat og Sommeffosfat.
» 1888	—	—	—	Belgisk Fosfat.
» 1892	—	—	—	Floridafosfat.
» 1893	—	—	—	Peacefosfat.
» 1900	—	—	—	Christmasfosfat.

REGISTER

- A**alborg Gjødningsfabrik 135, 136, 185; — kemiske Fabriker og Gjødningsfabrik 137, 185.
 Aarhus 138, 192, 195.
 Abrahamson, A., Grosserer 184, 193, 194, 197,
 Adler, Peter, Adjunkt 66.
 Ad mandatum 48.
 Adolph, Grosserer 97.
 Ahrentzen & Meyer 132.
 Akkumulatorsyre 169.
 Aktieselskaber 80 flg., 86 flg., 99 flg., 137, 147, 190, 192, 196.
 Alberti, Carl, Cand. pharm. 138, 190.
 Albertis Alunfabrik 137, 190; — Svovlsyrefabrik 137, 190.
 Albeck, C., Overkrigskommissær 83.
 Aldersro Bryggeri 114, 152, 153.
 Algreen-Ussing, Tage, Sekretær 67.
 »Almuevennen« 76.
 Alun 54, 61, 137.
 Amager, Industri paa 9, 20-21, 54.
 Amager Baker-Guano-Superfosfat Fabrik 191.
 Ammoniak 63, 68, 69, 137.
 Ammonium 105.
 Amsterdam 11.
- Andersen, Mikkell, Møller 21; — Orlov, Hörbereder 85.
 Anna, Kurfyrstinde af Sachsen 176.
 Anna Sophie, Dronning, 's Stiftelse 34.
 Arbejdsløn 130, 155.
 Arnakke 137.
 Asfaltbrolægning 72, 105.
 Assurancepræmier 161.
- B**ach, Jens Nielsen, Premierløjtnant 64.
 Bach & Møller 132.
 Bataille, Eugen 107, 124.
 Batavia 26.
 Bauditz, Elisabeth f. Owen 120; — Vald., Ingeniørkaptajn 110, 120, 121, 128, 152, 154, 158, 160.
 Bech, Hermann, Justitsraad 82.
 Beckett, H. L., Grosserer 145, 184.
 Beckett & Meyer 145, 146, 166, 167, 180, 181, 184-195.
 Benfedt 63, 91, 104, 155, 196.
 Bengjødning 56, 57, 104, 122, 145.
 Benknusemaskine 56, 90, 104.
 Benkul 48, 63, 90, 104.
 Benmel 188, 196.
 Benmølle 48, 50, 51 flg.
 Benpulver 48.

- Bentzon, Thøger, Godsejer 22.
 Berlinerblaaf 61.
 Berlingske Tidende 75, 117.
 Berzelius, J. J. 143.
 Björn, Andreas, Kjøbmand 29.
 Blaakilde Mølle 145, 188, 196.
 Blauenhahn, Cornelia 22.
 Blyhvidt 143.
 Blykammere 62, 91, 106.
 Bommen paa Amager 38-39, 54.
 Bonfils, F. A., Kjøbmand 199.
 Borgerskab 46.
 Borgervæbningsfond 46.
 Bornholm 81, 83, 140, 145.
 Borries, Gustav, Cand. polyt. 97, 99, 110.
 Borup, L., Borgemester 181.
 Bremer, Joh. Didr., Regimentsfeltsskjærer 22.
 Broholm 75.
 Bruun, Chr., Cand. polyt. 135; — Knud, Farmaceut 60.
 Bryghus, Kongens 85.
 Bröndanstalt, Rosenborgs 85.
 Brönsholmsdal 71, 72, 85.
 Buderupholm 22.
 Buntzen, J. J., Kriminalretsassessor 97, 111.
 Burmeister & Wain 124.
 Busse, Thomas, Kjøbmand 72.
 Bygningsafgift 101.
 Böchmann, Hans, Urtekræmmer 12; — Marie Jensdatter 13, 15, 19, 29, 80.
 Bøgestrømmen 115.
 Bøvlingfjord 115, 151.
 Carstensen, Agnes f. Owen 120; — Richard, Digeinspektør 130.
 Carteron, fransk Tekniker 106, 107.
 Carøe, N. C., Grosserer, 193, 194, 197.
 Casino 82.
 Casse, Andreas, Justitsminister 180; — Andreas, Vinhandler 30, 31, 32, 42, 180; — Anna Cathrine 30, 32, 36; — Botilla 30, 31, 32; — Carsten Peter, Urtekræmmer 30, 31, 36, 37, 40; — Carsten Peter jun., do. 40, 41, 43; — Christian, Isenkræmmer 30, 31, 36, 37, 41; — Cornelia Margrethe f. Hansen, 33, 36, 40; — Georg Peter 43; — Hanne 30, 31; — Hans Peter, 30, 31, 32; — Johan, Urtekræmmer, Justitsraad 30, 36, 36 flg.; — Juliane Birgitte f. Bræstrup 42; — Marie Cathrine f. Peters(en) 24; — Mathias, Tømmermester, Brygger 41; — Mette 24, 30, 31, 32; — Mette Susanne f. Freese 41; — Peter, Raadmand 10, 24, 26 flg., 180; — Peter Petersen, Toldforvalter 30, 31, 32; — Peter, Glarmester 180; — Peter, Overretsprokurator 180.
 Cement, Portland 104, 155; — Romersk 91, 100, 104.
 Cementfabrik 83, 93, 123, 136.
 Ceres, Fabrik ved Korsør, 135.
 Chokoladefabrik 39.
 Chilisalpete 162, 163, 189.
 Christensen, Chr., Redaktør 131.
 Christiansholm, Fabrik ved Horsens 132, 134.
 Clemmensen, A., Bogholder 129, 159.
 Clément, Adolphe, Kemiker 160, 162, 166, 167, 169, 171, 194, 195, 196, 197.
 Coninck, de, Ch. E., Etatsraad 110, 121, 154, 158, 168.
 Coulthard, David 81.
 Crowe, Elisabeth Harriet 119.
 Cunliffe, Elisabeth 45; — Slægten C. 45, 75.

- Dahl, J. P. F.**, Oberstløjtnant 168, 169.
- Dahlerup, Kaptajn** 66.
- Daldorph, Kasserer** 29.
- Damm, Leopold, Grosserer** 139, 166, 191, 192, 193, 195.
- Dampmaskiner** 55, 91, 93, 160.
- Dampskibsselskaber** 82.
- Dampvaskeri** 85.
- Danchel, H. L., Grosserer** 85, 101.
- Danneskiold-Samsøe, C., Greve** 147.
- Dansk Svovlsyre-og Superphosphat-Fabrik** 166, 167, 188, 191, 192, 193, 195.
- David, C. N., Professor** 65.
- Degn & Schleisner's Laboratorium** 134.
- Dockum, van, C. E., Admiral** 111; — **Martin, Bygmester** 27.
- Doncasterske Agerdyrknings-Selskab** 57.
- Donner, Chr., Søkaptajn** 52.
- Dons, V., Sukkerraffinadør** 97, 111.
- Drewsen, J. Chr., Kammerraad** 9, 64, 65, 79, 83, 84, 131, 161; — **S. G., Cand. polyt.** 147.
- Drewsen & Sønner** 101.
- Due, Julius** 132.
- Dumreicher, Joh. Heinr., Kommandørkaptajn** 27, 28.
- Duntzfelt, Edv., Admiral** 154, 159, 168; — **W. F., Etatsraad** 97, 110, 121.
- Eddike** 143.
- Eigtved, Nikolai, Oberstløjtnant** 27.
- Eilschou, P. v. W., Kjøbmand** 80.
- Eneret** 54, 55, 57, 61, 71, 72.
- Engelsted, S., Læge** 181.
- England** 44-45, 56, 91, 124.
- Erichsen, J. G., Dr. med.** 80; — **Julius, Grosserer** 140; — **Wilhelm & Kp.** 132, 140.
- Ernst, J. F. M., Major** 104.
- Esmarch, L., Justitsraad** 59, 82.
- Eyckens, Oscar** 189.
- Fajancefabrik** 82.
- Falsen, J. E., Kommerceraad** 80.
- Farvemølle, Malermesternes** 85.
- Farverikunst** 59.
- Fedderson, Frantz, Bogholder** 29.
- Feilberg A., Fabrikant** 83.
- Fertilitas, Aktiebolag i Göteborg** 144.
- Fibiger, J. A., Major** 67.
- Fiedler, W., Grosserer** 66.
- Filtklæde** 55, 71, 72.
- Finerskjæreri, Snedkermesternes** 85.
- Fischer, C. C., Papirhandler** 135.
- Fjelstrup, S. A., Justitsraad** 75, 116.
- Flensborg** 26, 27, 34.
- Flintestenssæbe** 64.
- Forchhammer, J. G., Dr. phil.** 59.
- Forening til den indenlandske Industris Fremme** 117; — **til samlet Indkjøb af kunstige Gjødninger** 139.
- Fosfatjord** 145, 184, 185, 186.
- Foss, Holger T.** 132.
- Fraenckel, Moritz, & Kp.** 189.
- Frandsen, E., & Meyer** 132, 136, 188.
- Fredensborg** 10.
- Fredens Mølle** 10-11, 21, 37, 42, 51, 53-54, 65, 71, 75, 197.
- Fredens Møllens Fabriker** 86 flg., 98, 188, 192, 197.
- Fredericia** 60, 74.
- Frederik IV** 10; — **V** 28; — **VI** 51; — **VII** 123.
- Frederiksborg** 59, 64, 81.
- Frederiksen, Erhard, Proprietær** 139.

- Frederikshavn 73.
 Frederikskirken, 28, 30, 34.
 Frederiksværk 124.
 Freese, Mette Susanne 41.
 Frihandelsforening 117.
 Friis, F., Godsejer 139.
 Frølich, Fr., Kommandør 154.
 Fugl, Carry 120; — Ulr. Nic.,
 Etatsraad 120.
 »Fædrelandet« 72, 83, 117, 118.
 Fønss, Peter, & Kp. 132.
- G**adebusch, G. P., Papirfabrikant
 34.
 Gamst & Lund 124.
 Gasindlæg 161.
 Geneverfabrik 55.
 Gibbs, Anthony, & Sons 136.
 Gibs 63.
 Gjødning 56, 57, 75; — kunstig
 63, 88, 101, 177 flg.
 Gjødningskompagni, det danske
 167, 168, 193, 194, 195.
 Gjødningslov 167, 190.
 Glashytte 59.
 Glaubersalt 59, 63, 170.
 Good, W., Grosserer 55.
 Gram, Maren, Mdm. 39.
 Green, Th., Grosserer 190.
 Gripsholm 143.
 Groth, Peter, Apoteker 82; — W.
 Th., Cand. polyt. 124.
 Grove, E. R., Sejldugsfabrikant 83,
 85.
 Grøngaard, Iver, Raadmand 29.
 Grønland 73, 74.
 Guano 58, 122, 137.
 Guldborg, P. J., Proprietær 58.
 Gunderslevholm 76.
 Gyldenkrone, Christian, Deputeret
 19.
 Göllich, F. F., Katuntrykker 64.
- Güssefeld, Emil, Firma 138, 191;
 — Otto E., Dr. 191, 194.
 Güssefeld & Réé 138, 141, 191,
 195.
 Gædeken, C., Professor 190.
 Göteborg 144, 189.
- H**age, Johannes, Overlærer 67.
 Hagemann, G. A., Direktør 136,
 164, 181.
 Hall, C. C., Overavditør 97, 111.
 Hampeolie 19, 20, 104.
 Handelsspejlet 134.
 Hane, den sorte 11, 14, 36, 80.
 Hansen, Charlotte Amalie 36; —
 Cornelia Margrethe 33, 36; —
 Hans Henrik, Sæbesyder 22, 24,
 31, 32, 33, 34, 36; — Margrethe
 f. Hoogkerck 22, 24, 33; — Mar-
 grethe 32; — Mette f. Casse 24,
 30, 31, 32, 33; — Rolf Hoogkerck
 33; — E. J. H., Cand. jur. 179;
 — J. A., Politiker 76; — N. P.,
 Redaktør 131.
 Hauberg, C., Assessor pharm. 154,
 159.
 Hedemann, J. C. G., Oberst 168.
 Hedeselskaber 83, 101, 115.
 Heide, H., Forpagter 140.
 Heilbuth, H., Direktør 190, 193,
 194, 196, 197.
 Helsingborg 144.
 Heyman, Philip W., Grosserer
 142, 191.
 Hiort, Brødrene 132, 188.
 Hippodrom, Kjøbenhavns 82.
 Hjorteapoteket 48.
 Hoffmeyer & Egholm 132.
 Holland 11, 15, 18, 27.
 Holm, Jacob 54; — Wolrad, Land-
 fiskal 80.
 Holm, Jacob, & Sønner 101.

- Holmblad, L. P., Etatsraad 54, 97, 101.
 Holmslyst 54.
 Hoogkerck, Cornelia, f. Blauenhahn 22, 23, 24, 33; — Elisabeth 22; — Magdalene 22; — Margrethe 22, 24; — Rolluf, Sæbesyder, 10 fig., 34, 80.
 Hornemann, J. W., Professor 57.
 Horsens 134.
 Howitz, G., Gasværksbestyrer 179.
 Hvidt, L. N., Etatsraad 66.
 Hydrauliske Presser 124, 161.
 Højesteretsdomme 13.
 Hörberedningsanstalt 85.
- I**ldebrand 130, 164, 195.
 Inddæmningsarbejder 115.
 Indfødsret 65.
 Indførselsforbud 22-23, 50.
 Indigo 23.
 Industriforeningen 72, 82.
 Ingerslev, H. P., Godsejer 140.
 Isartokfjord 73.
 Iversen, H., Redaktør 131.
- J**acobsen, Chr. P., Redaktør 131; — P. V., Overretsassessor 66.
 Jerichau, Henr. N., Entreprenør 178.
 Jernbaneanlæg 55, 82.
 Jessen, J. N., Fabrikejer 132.
 Jomfruens Egedes Teglværk 145.
 Jürgensen, Anna Cathrine, f. Casse 30, 32, 36; — Ernst, Kjøbmand 31, 36, 80.
 Jäger, Hans, Sæbesyder 11, 16.
 Jörgensen, Vilh., Etatsraad, 136.
- K**ainit 163, 168.
 Kaligjødning 189.
 Kalisalte 188, 189, 193.
 Kalk 20; — surfosforsur 107, 124.
 Kalkbrænderi 54.
 Kalko, F. A. H., Overretssagfører 190.
 Kall, Peter Julius, Konsul 73.
 Kammersyre 125, 138, 143, 162, 169, 170.
 Kartoffelsukker 55.
 Kastberg, Christen, Strandingskommisær 151.
 Kastrup 137, 138, 143, 146, 166, 167, 190, 191.
 Kastrupværk 54.
 Kayser, H. H., Cand. polyt., Tømmermester 98, 111, 127, 154, 159; — O. V., do. 159, 169, 172.
 Kieserit 163.
 Kingdon, Thomas 152.
 Kirkerup, Arkitekt 40.
 Kjørteminde 134.
 Kjøbenhavnsposten 65, 73, 84.
 Kjøbenhavns Grundejeres Renholdelses-Selskab 182.
 Kjøbenhavns Renovations-Kompagni 164, 179, 180, 182.
 Kjøkkensalt 59.
 Klampenborg Vandkur-Anstalt 82.
 Klevenow, D. 12.
 Kloakplan, Kjøbenhavns 183.
 Klorinekalk 61.
 Klorkalk 63, 69, 91.
 Klæde, filtet 55, 71, 72.
 Knudsen, Arthur, Etatsraad 154, 159, 169; — C. E., Grosserer 97, 111, 127, 154.
 Knudt, Claus, Bogholder 13.
 Knuth, F., Lensgreve 109, 111.
 Kolding 134, 136.
 Kongensgade (Wildersgade) 20, 28, 33, 34, 35.
 Kontrolkomite 94, 97, 110, 111, 127, 154, 159, 168, 171.
 Koproliitmølle 130.

- Korsgaard, K. P. Kr., Redaktør 131.
 Korsør 135, 136.
 Kradsuldfabrik 56, 63, 91, 104, 105.
 Kreyer, Lorentz, Kjøbmand, 11, 80.
 Kridtpibefabrik 39-40.
 Kristian VII 34; — VIII 99.
 Kristianshavn 11, 12, 13, 16, 27, 29.
 Kristine, Dronning 176, 177.
 Krudtmøller 58.
 Kruse, Gunnar H., Skibskaptajn 135.
 Kvælstof-Gjødskning 189.
 Kørmester 20, 23.
- L**ampeolie 37, 169, 177.
 Landbovennen 131, 141, 143, 145.
 Landbrugstidsskrifter 131.
 Landmands-Blade 146.
 Landskrona 147.
 Lange, Carl, Læge 181.
 Latrintønder 178, 179.
 Lawson, Peter, & Kp. 136.
 Lehmann, Martin, Fabrikdirektør 49; — Orla 67, 79, 85.
 Levin, Joseph, Fabrikant 196, 197.
 Levinsen, Henrik 132; — Niels, Højesteretsadvokat 96, 150, 159.
 Levysohn, Adolph C. 132.
 Liebig, Justus 176.
 Limensgade 83.
 Limfabrik 54, 196.
 Lindberg, G. A., Papirfabrikant 54.
 Linkager 104.
 Linolie 18, 19, 37, 104, 169.
 Lintrup, Chr., Kammerraad 29.
 Liseborg 117, 127, 128, 153.
 Lolland, Roesukkerfabrik 137.
 Lorch, Josias, Præst 28.
 Lowzow, Fr., Kammerherre 57.
 Ludvigsen, Chr., Bestyrer 134.
 Lund, H. P., Proprietær 179; — G. H., Cand. theol. 183.
- Lundberg, C. G., Rødemester 127, 154.
 Lyneborg, Fabrik 164.
 Lüttichau, C., Hof-Jægermester 139, 140.
 Læderfabrik 81.
 Læreanstalt, polyteknisk 61, 68.
 Lærredsvæveri 83.
 Læseforeningen 66, 67, 121.
- M**aglekilde Vandkuranstalt 85, 100.
 Maercker, Max, Professor 189.
 Malerne 18, 37, 177.
 Malmø 144, 196.
 Mariager, Gjødningsfabrik 135, 136.
 Maribo 56, 59, 137.
 Malling, Will., Grosserer 168, 169.
 Marvoliefabrik 54.
 Maskinhørspinderi 83, 100.
 Maskinolie 177.
 Maskintræskjæreri 83 flg.
 Meller, Hans Christensen, Præsident 13.
 Mejillones-Guano 137.
 Merkantile Industriforening, den 82, 83, 85.
 Meyer, J. H. A., Cand. polyt. 136; — Karl, Laboratorieførstander 181; — Louis, Grosserer, 145, 193.
 Moe, H. L., Kommandør 154.
 Mourier-Petersen, A., Landvæsenskommissær 140.
 Mundelstrup 128, 129, 130, 137, 148, 162, 163, 170, 171, 194, 195.
 Muus, Elias B., 134.
 Müller, F. H., Justitsraad 40, 81.
 Mygind, J. H., Urtekræmmer 134, 136, 178.
 Møbelmagasin, det forenede Kunstflids, 85.
 Møgelkjær 116, 153.
 Mølleaaen 9.
 Møller-Holst, E., Redaktør 131.
 Mønsted Kalkværker 145.

- N**atrenovation, Københavns 58, 180.
 Natron 69.
 Neergaard, Carl, Etatsraad 76.
 Newmann, Mary 45.
 Nielsen, Hans, Kjøbmand 11, 80; — Th. Direktør 197.
 Nissen, F. C., Godsejer 140.
 Nissumfjord 115, 151-52.
 Nykjøbing p. F. 56.
 Nyt Renovationskompagni 183.
 Næringsloven 121.
 Nørre Flødals Fabriker 188.
- O**dense 134.
 Odense Dampmølle 132, 134.
 Ohlendorff & Kp. 132, 136.
 Olie 155, 177.
 Oliegren 54.
 Oliemel 104.
 Oliemølle 10, 15 fig., 18, 20, 37, 43, 54, 75, 104, 108, 175, 176.
 Oliepresning 90, 161.
 Olrik, P. C., Konsul 159, 168; — W. M., Brænderiejer 73, 74.
 Olsen, O. F., Fabrikant 83.
 Owen, Agnes 74, 120; — Alexander Cunliffe, Direktør 157, 163, 169, 170, 171, 193, 195, 197; — Carry f. Fugl 120; — C. H., Artilleriofficer 75; — Charles, Advokat 44; — Charlotte Cunliffe 74; — Elisabeth Harriet f. Crowe 119; — Elisabeth JohanneHenriette 74, 120; — Francis Philip Cunliffe, Museumsdirektør 45; — Frederick, Direktør 74, 98, 99, 104, 106, 113, 114, 120, 121, 122, 126, 129, 134, 138, 139, 141, 144, 147, 151, 152; — George Charles, Grosserer 74, 98, 99, 113, 114, 119, 120, 152; — Henry, Advokat 67; — Joseph, Jernvarefabrikant 44; — Joseph, Grosserer 9, 10, 43, 44 fig., 83, 84, 86, 96, 97, 98 fig., 122, 134, 149, 160, 178, 197, 199; — Joseph Cunliffe, Direktør 157, 160, 170, 196; — Josephine Franciska 74, 120; — Martha f. Summers 120; — Mary f. Newmann 45; — Polonia von der Pahlen 75, 120; — Robert, Jernvarefabrikant 44; — Sarah f. Scargill 45; — Susanne, f. von der Pahlen 45, 72, 119.
 Owen, Joseph, & Kp. 113; — Joseph, & Sønner 98, 113, 114, 116, 117, 120, 127, 140, 151 fig., 157.
 Oxeblood 48.
- P**ackard, Ed., & Co. 189.
 Pahlen, von der, George Daniel, Grosserer 46, 49, 73, 74, 200; — Susannah Christine 45, 72, 119.
 Pahlen, von der, & Kall 73, 74.
 Papirfabrik 54.
 Patent s. Eneret.
 Patent-Gjødning 57, 58, 75, 91, 104, 107, 155, 178.
 Payen, fransk Opfinder 57.
 Pedersen, Rasmus, Professor 146, 187, 190.
 Pengekrise i 1857 108.
 Persson, N., Grosshandlare 144.
 Peters(en), Marie Cathrine 26, 30.
 Petersen, Fritz, Forretningsfører 195; — P., Oliemøller 54.
 Peto, Morton, Sir 116.
 Phønix, Hotel 82; — Maskintræskjæreri 83.
 Pigmenter, mineralske 61.
 Plat, du, E. G. E., Oberst, 120; — Josephine f. Owen 120.
 Platinkjedel 62, 72, 107, 129, 138
 Porcellænsfabrik, den kgl. 81.

- Portpenge 24.
 Potaske, 11, 15, 23.
 Poudrette 134, 136, 179, 180, 188, 190.
 Preferenceaktier 109.
 Prior & Thorsen 132.
 Privatbanken 171.
 Provinsialstænders Indførelse, Fest paa Aarsdagen for 65.
Quist, Peder Hansen, Sæbesyder 11, 14, 19.
Rapskager 104.
 Rapsolie 19, 20, 104, 169.
 Rau, C. A., Stolemagermester 48.
 Rawert, O. J. 104.
 Reberbane 54.
 Réé, Siegfried, Grosserer 132, 138, 139, 141, 143, 145, 186, 190.
 Reservefond 110, 112.
 Riber, Marie Jensdatter 13.
 Riegels, F., Redaktør 131.
 Riis, Claus, Urtekræmmer 161.
 Ring, L., Kancelliraad 97, 111.
 Rosenborg Bröndanstalt 85, 101.
 Rosenkrantz, Iver, Gehejmerraad, Amtmand 20, 21.
 Ryberg, N., & Kp. 45, 200.
 Rødvig Cementfabrik 186.
 Røper, Hans, Sæbesyder 11, 16.
Saga, en Fabrik 145.
 Salicath, Advokat 66.
 Salmiak 61, 63, 68, 69, 70, 72, 91.
 Salpetersyre 104, 155.
 Salpeterværker 58, 59, 64, 79.
 Saltsyre 54, 61, 63, 68, 69, 72, 91, 104, 155.
 Saltværk 27.
 Sandholt, P. B. W., Læge 120; — Polonia f. Owen 120.
 Sandrue, Bedemand 30.
 Sass, L. V., Konsul 135, 140, 185.
 Scargill, Sarah 44-45.
 Scavenius, Chr., Etatsraad 13; — Jacob, Kammerherre 186.
 Scheel, C. L., Urtekræmmer 54.
 Schielderup, Lyder, Superkargo 29.
 Schleisner, A. E. M., Cand. pharm. 137-38, 190.
 Schmidt, Holger, Fabrikdirektør 186; — Siegfred, Sukkerraffinør 52; — Thorvald, Kemiker 184 flg.
 Schmidt-Phiseldeck, von, C. F., Etatsraad, Dr. phil. 47.
 Schor, A. P. 145.
 Schröder, C., Hof-Juveler 111, 154.
 Schulin, J. S., Greve, Amtmand 115.
 Schäffer, Joh. Herm., Overberider 22, 23.
 Segelcke, Th. R., Cand. polyt. 134.
 Segllakfabrik 39.
 Sehested, Christian 10; — F., Jægermester 75.
 Sidenburg, Jacob, Vice-Borgemeester 13.
 Sidenius, Isak, Kjøbmand 59; — Rasmus, do. 49, 56, 59.
 Siegumfeldt, H., Direktør 192, 193, 194, 196, 197.
 Silkeselskab, det danske 85.
 Sindinggaard 75.
 Skat, Extraskat 31; — Formue-, Kop-, Heste- og Karosse-Skat 28-29, 32-33.
 Skedevand 68, 69, 104.
 Skedevandsfabrik 59, 64, 91.
 Skeel, E. W. R., Kammerherre 140.
 Skillingsmanden 24.
 Skånska Superfosfat- & Svafvelsyrefabrik 144.
 Sladrerækken 20, 24, 36.
 Slotsmøllens Fabriker (ved Kolding) 134.

- Soda 54, 59, 61, 63, 69, 70, 72, 91.
 Sodafabrik 59.
 Sodafabrikerne, Aktieselskab 186.
 Solvay, belgisk Firma 189.
 Sommer, Frantz, Grosserer 49.
 Sonnin, H. C., Akademiforvalter 177.
 Sporon, C. W., Overretsassessor 111, 127, 154, 159; — P. E., Overretssagfører 159, 169, 172.
 Staldgødning 56, 183.
 Stampe, H., Baron 107.
 Stassurther-Salte 163, 188, 189.
 Stein, V., 's Laboratorium 134, 139.
 Stempelfrihed 99, 101.
 Stenkuls- & Jernværks Interessentskab, det bornholmske 81.
 Sthyr & Kjær 186.
 Stockholms Superfosfat-Fabrik 144.
 Strandgade 14, 16, 28, 30.
 Strandmøllen 9, 64, 83.
 Suhr, Theodor, Etatsraad 97.
 Sukker af Kartofler 55.
 Sukkerraffinaderier 47, 48, 49, 50, 51, 52.
 Summers, Martha 120.
 Sundbyvester 21, 54.
 Sundbyøster 21, 54.
 Sundhedskommissionen i Taarnby 149, 150, 165.
 Superfosfat 169, 170.
 Surfosforsur Kalk 107, 124.
 Svanholm 83.
 Svenska Konstgødnings-Aktiebolaget 196.
 Sverige 141, 143, 144, 147, 196.
 Svovlkis 125, 162.
 Svovlsyre 54, 59, 60, 61, 62, 63, 68, 69, 70, 104, 106, 124, 125, 142, 155, 169.
 Svovlsyrefabrik 61, 63, 67, 91, 106-7, 125, 126, 135, 136, 137, 143, 195.
 Sæbe 63, 64, 68, 69, 70, 72, 104, 155, 169, 176.
 Sæbesyderier 11 flg., 75, 80, 91, 176.
 Søby 115.
 Søholm, Fajancefabrik 82.
 Søht, Carl, Grosserer 168, 169, 171, 172, 193.
 Søndermølle (ved Viborg) 132, 135, 140.
 Sørensen, Jacob Emil, Fabrikant 145, 196.
 Taarnby 149, 150, 165.
 Tang, E., Landvæsenskommissær 115.
 Tang 59.
 Tarm 196.
 Teglværker 114, 157, 170.
 Tegner, Henry, Grosserer 193.
 Tesdorpf, E., Etatsraad 133, 139, 147.
 Thomasslagge 168, 189, 193.
 Thomsen, Aug., Cand. polyt. 138; — Jul., Professor, 181; — Povl, Garver 81.
 Tiendepenge 26.
 Tietgen, C. F. 138, 139, 141, 142.
 Tivoli 82.
 Tjörnegaardens Teglværker 157, 170.
 Toldforhold 11-12, 17, 18, 19, 34-35, 50, 51, 59, 68, 105, 123; — jfr. Indførselsforbud, Udførselsforbud.
 Toldlove 69, 70, 79, 117, 121.
 Topsøe, H., Fabrikinspektør 164.
 Tscherning, A. F., Oberst 65, 66, 67, 68, 97, 104, 111, 121.
 Tuborgs Fabriker 137, 138, 141, 142, 195.
 Tyskhed 27.
 Tysk Kirke 27.

- Tysk Menighed 27.
 Tychsen, J. L., Apoteker 48.
 Tutein, Fr., Generalkonsul 73, 97.
 Törvestrøelsessystem 180.
- Udførselsforbud** 50.
 Udførselsgodtgjørelse 69.
 Udførselspræmie 70, 71.
 Udstillinger 63, 143, 144, 151, 185, 187.
 Uldrik, Hans, Sæbesydermester 11.
 Urtekræmmerlavet 39, 40.
- W**andklosetter 181, 183.
 Viborg 116.
 Viborg, Chr., Kemikus 59.
 Victriol 59.
 Videbækmosé 115.
 Vinhandel 47, 52, 53, 54, 199-200.
 Vitriololie 59, 61.
 Vognsmörelse 136.
 Vosbein, Chr., Søkaptajn 64.
 Vosborg, Nørre 115.
 Vragning 20.
- W**agner, F., Generalmajor 135;
 — Paul, Professor 189.
 Watt & Gordon 65.
 Weber, Thld., & Kp., 123, 136.
 Wedell-Wedellsborg, G. F., Baron 147.
- Wedersøe, J. H., Grosserer 111, 154.
 Wegener, Vilhelm, Urtekræmmer 49.
 Weitz, Max, Dr. phil., 189.
 Werner, J., Overretssagfører 194, 197.
 Wessely, A., Dispachør 67.
 Wewer, Joh. Friedr., Agent 27.
 Wilder, Hans, Grosserer 52.
 Wildersgade 20, 28, 33, 34, 35.
 Wilkens, J., Lektor 85.
 Wolff, Gerhard P., Agent 37.
 Wulff, Rudolph, Grosserer 192, 193.
 Wycoller 45, 75.
 Wöldike, Markus, Kancellist 42, 43, 149.
- Y**oung, John., & Kp. 113.
 Yttrecht, Knud Christian, Skibsfører 35, 41.
- Z**ahrtmann, C. H. D., Ingeniør 181.
 Zeise, W. C., Dr. phil. 59, 60.
 Zoëga, F. S., Studiosus 54, 60, 61.
- Ø**llgaard, C. K., Borgemester 181.
 Øresund, Kryolitfabrik 123, 136.
 Øresunds kemiske Fabriker 136, 143.
 Ørsted, H. C., Professor 59, 60, 61, 81.
 Østrup, H. F. 132.

